

UNIwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

Instytut Informatyki Naukowej i Bibliologii

Violetta Tomaszewska

**Adam Wolnikowski (1915-1990) regionalista i kolekcjoner
z Grudziądza**

Promotor: prof. dr hab. Janusz Tondel

Toruń 2004

WSTĘP	3
ROZDZIAŁ I: BIOGRAFIA ADAMA WOLNIKOWSKIEGO	
1.1. Lata młodości	6
1.2. Kampania wrześniowa	13
1.3. Praca zawodowa i społeczna	19
ROZDZIAŁ II: DZIAŁALNOŚĆ PUBLIKACYJNA I POPULARYZATORSKA	
2.1. Bibliografia	27
2.2. Książki i broszury	31
2.3. Artykuły w „Kronice” „Rocznika Grudziądzkiego”	35
2.4. Recenzje	44
2.5. Prace redakcyjne	46
2.6. Prelekcje	50
2.7. Fotografie. Wystawy	53
2.8. Biografie	59
ROZDZIAŁ III: KOLEKCJA ADAMA WOLNIKOWSKIEGO	
3.1. Historia zbiorów	63
3.2. Księgozbiór	68
3.3. Regionalia	93
ZAKOŃCZENIE	113
BIBLIOGRAFIA PODMIOTOWA I PRZEDMIOTOWA	115
WYKAZ WAŻNIEJSZYCH ŹRÓDEŁ, WYBÓR LITERATURY	
Źródła	142
Opracowania	144
Czasopisma	146
ANEKS	149

WSTĘP

Przedmiotem pracy jest ukazanie postaci Adama Wolnikowskiego, ze szczególnym zwróceniem się ku tej stronie jego osobowości, która oddaje pasje regionalne i kolekcjonerskie. Najpełniejszą formą wyrażenia zainteresowań Adama Wolnikowskiego historią Pomorza Nadwiślańskiego, Pomorza Gdańskiego i Grudziądza jest zgromadzony księgozbiór. Natomiast zbiór wybranych tytułów i egzemplarzy czasopism, dokumentów życia społecznego, grafik i numizmatów jest poszerzeniem i urozmaiceniem treści przekazywanych przez księgozbiór.

Kolekcja regionalna, wsparta o rozbudowaną przez Wolnikowskiego bibliotekę podręczną, stworzyła warsztat pracy do działalności publikacyjnej i popularyzatorskiej poprzez, którą także realizował swoje pasje regionalne.

Praca ma charakter monograficzny. Takie ujęcie tematu jest dopełnieniem dotąd dostępnych opracowań.

W opracowaniu tematu podstawowej wiedzy dostarczył księgozbiór wraz z katalogami Czytelni Regionalnej Biblioteki Miejskiej w Grudziądzu. Ponadto, akta osobowe Adama Wolnikowskiego, znajdujące się w tejże bibliotece, uzupełnione o dokumentację źródłową Archiwum Państwowego w Toruniu i zbiory Wolnikowskiego w Muzeum Miejskim w Grudziądzu.

Do niezbędnej wręcz literatury, przy opracowaniu rozdziału pracy dotyczącego księgozbioru należały, m.in. „Encyklopedia wiedzy o książce”, „Encyklopedia współczesnego bibliotekarstwa polskiego”, „Dzieje książki i bibliotek” H. Dubowika, „Zarys dziejów książki i księgarstwa” C. Orzażewskiego, „Wybrane zagadnienia z dziejów książki XIX-XX w.” H. Szwejkowskiej oraz publikacja „Biblioteka Zamkowa księcia Albrechta (...)” J. Tondela. Wydawnictwo to zawiera rozdział charakteryzujący księgozbiór Nowej Biblioteki, który okazał się pomocnym w usystematyzowanym opisanie księgozbioru regionalnego Adama Wolnikowskiego. Z kolei źródłem obszernej wiedzy, związanej z poczynaniami publikacyjnymi i popularyzatorskimi Wolnikowskiego, było czasopismo historyczne „Rocznik Grudziądzki”. Natomiast opracowania w rodzaju: „Zarys historii Polski”. Red. J. Tazbira, „Dzieje Chełmna i jego regionu”. Red. M. Biskupa, „Dzieje

Grudziądz. Red. J. Danielewicz, „Grudziądz i okolice. Przewodnik” Red. S. Poręby „Słownik polskich towarzystw naukowych”. T. 1-3. Red. L. Łosia pozwoliły umiejscowić fakty, pojawiające się w pracy, we właściwym kontekście historycznym i uzupełnić o brakujące informacje.

Spis wszystkich wykorzystanych źródeł i literatury znajduje się na końcu pracy. Przypisy umieszczone są na bieżąco, pod tekstem właściwym, z zachowaniem numeracji ciągłej.

Do pracy włączona została również bibliografia podmiotowa i przedmiotowa. Jest ona zestawieniem 128 pozycji w postaci spisów bibliograficznych wydawnictw zwartych i ciągłych, zaopatrzonych w krótkie adnotacje, których autorem bądź tematem jest Adam Wolnikowski. Bibliografia ułożona jest według chronologii ukazywania się poszczególnych opracowań i obejmuje lata 1947-2003.

W oparciu o zgromadzony materiał źródłowy i bibliograficzny odtworzony został możliwie najpełniej wiarygodny obraz życia Adama Wolnikowskiego regionalisty i kolekcjonera, ujęty w 3 rozdziałach pracy.

Rozdział pierwszy zawiera biografię, która jest przedstawieniem jego osoby poprzez dom rodzinny, udział w kampanii wrześniowej, pracę zawodową i społeczną. jednocześnie jest też próbą poznania Wolnikowskiego, a przede wszystkim odnalezienia źródeł inspiracji jego późniejszych zainteresowań. Biografia powstała dzięki dokumentacji rodziny Wolnikowskich, zachowanej przez Adama Wolnikowskiego.

Rozdział drugi opisuje działalność publikacyjną i popularyzatorską. Jest ona kontynuacją działań społecznych, tyle, że w zmieniającym się kształcie. Przybiera ona formy aktywności bardziej o charakterze kulturalno-naukowym i realizuje ją poprzez angażowanie się w przedsięwzięcia kół, organizacji, towarzystw, do których przynależny. W wyniku tych inicjatyw powstają prace, których jest autorem bądź współodpowiedzialnym przy ich tworzeniu, zarówno w odniesieniu do prac publikowanych, jak i innych form wypowiedzi niedrukowanych.

Ostatni, trzeci z rozdziałów jest prezentacją kolekcji Adama Wolnikowskiego. Największa część monografii poświęcona została księgozbiorowi, bo też on stanowi zasadniczy trzon zbiorów i przedmiot specjalnej troski jego właściciela. Część wprowadzająca do rozdziału opowiada dzieje zbiorów. Kolejna, dostarcza wiadomości na temat, tzw. biblioteki podręcznej. Dysponuje ona najważniejszymi wydawnictwami informacyjnymi i kompendialnymi, dotyczącymi większości

dziedzin wiedzy. Księgozbiór podręczny przedstawiony jest w pracy w porządku klasyfikacyjnym Uniwersalnej Klasyfikacji Dziesiątej (UKD)¹. Zbiory regionalne przybliży ostatnia część rozdziału, wśród których grupą dominującą są także książki. Publikacje regionalne opisane zostały według: chronologii i proveniencji wydawniczej, tematyki i języka książek z podsumowującym określeniem charakteru zebranych dzieł. Rozdział związany z kolekcją zamykają ogólne wiadomości o archiwaliach i muzealiach, które po śmierci Wolnikowskiego trafiły do właściwych im instytucji.

Treść monografii uzupełnia 21 ilustracji ze zbiorów Adama Wolnikowskiego i Biblioteki Miejskiej w Grudziądzu, które zamieszczone są w aneksie.

---

¹ Uniwersalna Klasyfikacja Dziesiąta. Wydanie skrócone dla bieżącej bibliografii narodowej i bibliotek publicznej. Publikacja nr UDC – POZZ autoryzowane przez Konsorcjum UKD nr licencji UDC – 9709. Warszawa 1997, s. 4.

ROZDZIAŁ I

BIOGRAFIA ADAMA WOLNIKOWSKIEGO

1.1. Lata młodości

Adam (właściwie Alfons – imię zmienił w 1951 r.²), Wolnikowski urodził się 20 lipca 1915 r. we wsi Pniewite, gmina Lisewo³. Obie miejscowości położone są w powiecie chełmińskim. Obejmuje on prawobrzeżną część doliny dolnej Wisły i zachodnią część Wysoczyzny Chełmińskiej, zwanej również Pojezierzem Chełmińskim⁴. Od 1999 r. administracyjnie podlega województwu kujawsko-pomorskiemu⁵. Historia miejscowości sięga średniowiecza. Wykopaliska archeologiczne i luźne znaleziska na Ziemi Chełmińskiej wskazują na ślady osadnictwa i we wcześniejszych okresach⁶. Długie i ciekawe dzieje miejscowości odzwierciedlają dobrze zachowane budowle z przeszłości, np. XIII wieczny kościół rzymsko-katolicki w Lisewie oraz ruiny zamków krzyżackich z przełomu XIII-XIV w. w gminie Lisewo⁷. Ponadto, zespoły pałacowo-parkowe, m.in. w Pniewitem. Walory architektoniczne, jak i przyrodnicze, ze względu na urozmaicone ukształtowanie nizinnego terenu z licznymi jeziorami polodowcowymi oraz rezerwatami przyrody, stanowią o atrakcyjności krajoznawczej powiatu chełmińskiego.

W otoczeniu historii, nadwiślańskich krajobrazów i rodziny dorastał Adam Wolnikowski, przyszły popularyzator regionu.

Alojzy Wolnikowski - ojciec Adama urodził się 3.12.1888 w Kijewie, powiat chełmiński⁸. W latach 1895-1904 był uczniem Szkoły Powszechnej w Błędowie,

---

² Odpis zupełny aktu urodzenia Alfonsa Wolnikowskiego, z dnia 8.04.1969 r. Lisewo (Biblioteka Miejska w Grudziądzu, akta osobowe Adama Wolnikowskiego).

³ Życiorys Adama Wolnikowskiego, z dnia 14.04.1966 r. (BM w Grudziądzu, akta osobowe Adama Wolnikowskiego, rękopis).

⁴ Dzieje Chełmna i jego regionu. Zarys monograficzny. Red. M. Biskupa. Toruń 1968, s. 9.

⁵ Województwo kujawsko-pomorskie. Bydgoszcz-Toruń 1999, s. 29.

⁶ Dzieje Chełmna..., s. 52-53.

⁷ Województwo kujawsko-pomorskie..., s. 29.

⁸ Życiorys Alojzego Wolnikowskiego, z dnia 29.12.193 r. (BM w Grudziądzu, akta osobowe Adama Wolnikowskiego, kopia).

powiat chełmiński (obecnie wąbrzeski)⁹. Był to okres, w którym państwo polskie znajdowało się pod zaborami obcych mocarstw (Prusy, Austria, Rosja). Ziemia Chełmińska (Prusy Zachodnie) podlegała jurysdykcji rządu pruskiego¹⁰.

W 1894 r. niemieccy nacjonaści z ziem polskich utworzyli Związek dla Popierania Niemczyzny, nazywany powszechnie Hakatą, od pierwszych liter nazwisk założycieli: Hansemanna, Kannemanna, Tiedemanna, którego późniejsza oficjalna nazwa brzmiała Niemiecki Związek Kresów Wschodnich¹¹. Z chwilą powstania organizacji, założenia polityki germanizacyjnej ponownie zintensyfikowały się i rozprzestrzeniły na różne dziedziny życia ludności polskiej. Dotyczyły również szkolnictwa i realizowane były poprzez ograniczenie, a w efekcie całkowitą eliminację języka polskiego z programów nauczania. Działania hakatystów wywołały falę protestów, wieców szkolnych. Najbardziej radykalną i masową formą szerokiego ruchu antygermanizacyjnego były strajki młodzieży polskiej, którym początek dały dzieci ze szkoły ludowej we Wrześni w 1901 r.¹². Podobny strajk miał miejsce w Błędowie w 1902 r. Wśród strajkującej młodzieży był 14-letni Alojzy¹³.

Po ukończeniu szkoły Alojzy Wolnikowski podjął 3-letnią naukę zawodu w branży kolonialno-spożywczej w przedsiębiorstwie Pawła Dumonta w Grudziądzu¹⁴. Potem, w 1907 r. został członkiem, z własnym udziałem, „Konsum Verein” w Jeżewie, powiat Świecie¹⁵. Celem „Konsum Verein” był wykup posiadłości z rąk niemieckich i żydowskich. W tym czasie zaangażował się w akcję propagującą kandydaturę na posła Sassa Jaworskiego do sejmu niemieckiego. Roznosił ulotki i agitował w okolicznych miejscowościach powiatu świeckiego – Dubielno, Jeżewo, Pleśno¹⁶.

W trakcie kolejnych lat (1908-1910) ojciec Adama odbywał służbę wojskową w armii niemieckiej. Po powrocie w 1911 r. zawarł związek małżeński z Martą, z domu Brzeską – matką Adama, urodzoną 9.02.1888¹⁷. Kiedy w 1914 r. wybuchła I wojna światowa został powołany do wojska niemieckiego i walczył na froncie

---

⁹ Dzieje Chełmna...op.cit., s. 87.

¹⁰ Ibidem , s. 208.

¹¹ Zarys historii Polski. Red. J. Tazbira. Warszawa 1980, s. 522-523.

¹² Ibidem, s. 523.

¹³ Życiorys Alojzego Wolnikowskiego, op. cit.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Ausweis für Marta Wolnikowska. Lisewo 1941 r. (BM w Grudziądzu, akta osobowe Adama Wolnikowskiego).

rosyjskim. W 1916 r. otrzymał przydział służbowy do Warszawy. Tam pełnił funkcję intendenta głównego magazynu wojska niemieckiego. Dzięki jego staraniom wśród dostawców byli Polacy, m.in. Bracia Pakulscy, Witkowsy i K. Sudyk¹⁸. Pobyt w Warszawie to także udział w zebraniach konspiracyjnych, tzw. „Zebrania pod kluczem”, które miały charakter niepodległościowy¹⁹. Ówczesny fabrykant cygar i sklepu tytoniowego, przy ulicy Marszałkowskiej, Domaradzki był tym, który umożliwiał kontakt z działaczami niepodległościowymi. Przymuszczałnie sympatyzującymi ze Stronnictwem Narodowym²⁰. Na jednym ze spotkań ideę wolnej Polski przedstawiał zebranym ksiądz Adam Roniker. Aktywność Alojzego Wolnikowskiego nie ograniczała się tylko do uczestnictwa w zebraniach. Próbował i innych sposobów włączenia się w przedsięwzięcia patriotyczne. We wrześniu 1918 r. nielegalnie przetransportował z ulicy Chmielnej 35 do K. Sudyka, przy ulicy Widok 9, jedenaście tysięcy płaszczy i tyleż samo kołder dla legionistów²¹. Nieco później Alojzy Wolnikowski został przedstawiony przez K. Sudyka Józefowi Piłsudskiemu. Otrzymał osobiste podziękowania od Marszałka.

W 1919 r., w rok po powrocie z Warszawy, zajął się prowadzeniem przedsiębiorstwa z towarami spożywczo-kolonialnymi, żelaznymi, materiałami budowlanymi i opałowymi w Lisewie. Nadal nie pozostawał obojętny na otaczającą go rzeczywistość. Przystąpił do organizującej się Straży Ludowej. Zadaniem, której było zapewnienie porządku w mieście Chełmnie i powiecie w czasie wkraczania wojsk polskich i przejmowania władzy z rąk niemieckich w styczniu 1920 r.²².

Po odzyskaniu niepodległości, w okresie kształtowania się II Rzeczypospolitej, aż po wybuch II wojny światowej w 1939 r., ojciec Adama-Alojzy, swój czas poświęcał przede wszystkim pracy związanej z przedsiębiorstwem i rodzinie – żonie Marcie, starszej siostrze Adama – Apolonii – urodzonej 2.07.1914 r.²³ i Adamowi. Wypełniał też obowiązki wynikające z członkostwa w Stronnictwie Ludowym, prezesury w Lidze Morskiej i Kolonialnej²⁴ oraz funkcji ławnika gminy²⁵. Wybuch

---

¹⁸ Życiorys Alojzego Wolnikowskiego, op. cit.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Ibidem.

²¹ Ibidem.

²² Dzieje Chełmna..., op. cit., s. 265-268.

²³ Odpis aktu urodzenia Apolonii Wolnikowskiej, z dnia 14.06.1926 r. (BM w Grudziądzu, akta osobowe Adama Wolnikowskiego).

²⁴ Kwestionariusz weryfikacyjny Alojzego Wolnikowskiego skierowany do Związku Bojowników o Wolność i Demokrację (BM w Grudziądzu, akta osobowe Adama Wolnikowskiego).

²⁵ Zatwierdzenie wyboru ławnika przez starostę. Chełmno 1929 r. (BM w Grudziądzu, akta osobowe Adama Wolnikowskiego).

II wojny światowej zburzył spokój i ład czasu pokoju. A lata okupacji nie pozwalały normalnie funkcjonować. Niemcy przejęli interes rodzinny Wolnikowskich. Terror okupanta hitlerowskiego nasilał się, mimo to nie złamał ducha walki Polaków z Chełmna i okolic. Nie poddał się jemu i Alojzy Wolnikowski. Zdecydował się na przystąpienie do jednej z wielu organizacji konspiracyjnych na terenie powiatu chełmińskiego. Była to Polska Armia Powstania, którą założono 6.01.1940 r. w Toruniu²⁶. Główną swą działalność skierowała PAP na przygotowanie się do powstania zbrojnego oraz akcję wywiadowczą i sabotażową. Alojzy Wolnikowski objął dowództwo samodzielnej kompanii na terenie Lisewa. 19.03.1943 r. został mianowany podporucznikiem PAP²⁷.

Po wkroczeniu Armii Czerwonej na teren powiatu chełmińskiego, a do Lisewa w dniu 23.01.1945, wycofał się z PAP²⁸. Wznowił działalność handlową, ale ze znacznie skromniejszym asortymentem²⁹. W 1950 r. doszło do likwidacji sklepu, która nastąpiła w wyniku ograniczeń inicjatywy prywatnej przez władze Polski Ludowej. Jediną własnością pozostałą rodzinie Wolnikowskich była dwuhektarowa ziemia uprawna w Lisewie.

Przedstawione fakty z życia Alojzego Wolnikowskiego, na podstawie zgromadzonych – przez jego syna Adama – dokumentów pozwalają stwierdzić, że był on człowiekiem o aktywnej postawie życiowej. Angażował się w życie kraju, a zwłaszcza społeczności lokalnej. Można też przypuszczać, że był osobą dominującą w rodzinie Wolnikowskich i wzorem działania dla syna. Podobnie jak ojciec, Adam wyróżniał się skłonnością i zdolnością do aktywnego działania, podejmowania szeregu inicjatyw.

Adam rozpoczął edukację, jako 6-letni chłopiec. Był to okres kształtującej się niepodległej II Rzeczypospolitej. Nowa, tworząca się rzeczywistość w wolnej Polsce, dotyczyła wszystkich dziedzin życia kraju. Obejmowała również system oświaty, któremu podlegało szkolnictwo powszechne, średnie i zawodowe. Wówczas ideą naczelną było spolszczenie szkolnictwa oraz podniesienie kwalifikacji

---

²⁶ Dzieje Chełmna...op.cit., s. 332.

²⁷ Pełnomocnictwo Rządu Demokratycznej Polski, z dnia 19.03.1943 r. (BM w Grudziądzu, akta osobowe Adama Wolnikowskiego, fotokopia).

²⁸ Życiorys Alojzego Wolnikowskiego, op. cit.

²⁹ Legitymacja członkowska Alojzego Wolnikowskiego nr 112 Związku Zrzeszeń Kupieckich na Pomorzu. Zrzeszenie Kupców Samodzielnych w Chełmnie, z dnia 7.08.1947 r. (BM w Grudziądzu, akta osobowe Adama Wolnikowskiego).

zawodowych polskich nauczycieli³⁰. Najszerzej, rzecz zrozumiała, rozwinięte było szkolnictwo podstawowe. Uczniem Szkoły Powszechnej, w latach 1921-27, był Adam Wolnikowski³¹. Rok 1927 był szczególnym w życiu nastoletniego Adama, zakończył naukę na poziomie podstawowym. Zdał egzamin wstępny do Państwowego Gimnazjum Klasycznego w Grudziądzu. Opuścił dom rodzinny w Lisewie.

Wyjechał do Grudziądza, miasta położonego na prawym brzegu Wisły, w Kotlinie Grudziądzkiej³². Zarówno położenie, jak i historia sąsiadujących ze sobą ziem – grudziądzkiej i chełmińskiej – są do siebie zbliżone. Przyjazd i pierwsze lata pobytu Adama w Grudziądzu przypadły na wyjątkowo dobry okres w dziejach miasta. Mimo wielkiego kryzysu, który mieszkańcy odczuli szczególnie dotkliwie w latach 1932-1933³³.

W cztery lata po odzyskaniu niepodległości przez miasto, Grudziądz stał się silnym ośrodkiem przemysłowym i handlowym, a zatem i gospodarczym. Siedzibą wojewódzką ważniejszych zrzeszeń zawodowych Pomorza: Izby Przemysłowo-Handlowej, Pomorskiej Izby Rzemieślniczej, Pomorskiej Izby Skarbowej, Okręgowego Urzędu Ziemskiego, Banku Polskiego i Rolnego, Związku Towarzystw Kupieckich, Związku Kupców Samodzielnych, Syndykatu Dziennikarzy Pomorskich i szeregu innych związków i cechów³⁴. Dobra pozycja miasta wpływała jednocześnie na aktywność społeczną i kulturalną. Powstawały i działały organizacje i towarzystwa o różnym charakterze (kombatanckie, polityczne, charytatywne, sportowe). Wznawiały też działalność towarzystwa o długoletniej tradycji, np. „Sokół”, „Kurkowe Bractwo Strzeleckie”, „Lutnia”, Polskie Towarzystwo Krajoznawcze czy Towarzystwo Czytelni Ludowych, które dało początek bibliotece miejskiej. Utworzono Teatr Miejski i muzeum³⁵. Działały też trzy kina: „Gryf”, „Apollo”, „Orzeł”³⁶.

Dobrze prosperujący rynek księgarsko-wydawniczy, z nadal wiodącymi Zakładami Graficznymi i Wydawniczymi Wiktora Kulerskiego³⁷, zdecydowanie

---

³⁰ Dzieje Chełmna...op.cit., s. 298.

³¹ Życiorys Adama Wolnikowskiego, a dnia 14.04.1966 r. (BM w Grudziądzu, akta osobowe Adama Wolnikowskiego, rękopis).

³² Dzieje Grudziądza. Red. J. Danielewicz. Grudziądz 1992, s. 13.

³³ S. Myśluborski-Wołowski, Szkice grudziądzkie. Gdańsk 1969, s. 80-81.

³⁴ Grudziądz po dziesięciu latach wolności. Grudziądz 1930, s. 13.

³⁵ Ibidem, s. 14-15, 33-34.

³⁶ [red], Repertuar kin grudziądzkich. Goniec Nadwiślański 1934 nr 54, s. 8.

³⁷ Grudziądz po dziesięciu latach..., s. 41.

zaznaczył swoje uczestnictwo w życiu grudziądzan lat 20-tych i 30-tych. W 1930 r. na terenie miasta działało siedem księgarń³⁸. Czasopiśmiennictwo przeżywało swój „złoty okres”. Wśród wielu tytułów, które najskrzętniej opisywały nowe oblicze miasta wyróżnić należy: „Gazetę Grudziądzką”, „Głos Pomorski”, „Gońca Nadwiślańskiego” wraz z ich dodatkami³⁹.

Rozwijało się również polskie szkolnictwo pozaelementarne. Stanowiły je trzy gimnazja (klasyczne, matematyczno-przyrodnicze, żeńskie), trzy średnie szkoły zawodowe (Handlowa, Budowy Maszyn, Seminarium Nauczycielskie)⁴⁰ oraz jedna artystyczna (Pomorska Szkoła Sztuk Pięknych), która funkcjonowała w gmachu biblioteki i muzeum. Założona i prowadzona przez artystę malarza Wacława Szczeblewskiego⁴¹. Zaś garnizon wojskowy wraz ze swoimi szkołami i jednostkami, jako jeden z większych w kraju, nadawał miastu specyficznego charakteru.

Możliwe więc, że klimat „królewskiego miasta”, jak je wtedy nazywano, zapisał się trwale w pamięci młodego gimnazjalisty. A w przyszłości zdecydował o powrocie do miasta swojej młodości.

Póki co, Adam był uczniem Gimnazjum Klasycznego. Po roku nauki i otrzymaniu promocji do klasy następnej, przeniósł się do Państwowego Gimnazjum Matematyczno-Przyrodniczego. Szkołę uruchomiono w 1922 r. (późniejsze Liceum Ogólnokształcące im. Bolesława Chrobrego przy ulicy Sienkiewicza 22)⁴². Decyzję swoją uzasadniał:

...”kierunek nauki w Państwowym Gimnazjum Matematyczno-Przyrodniczym bardziej odpowiada moim zainteresowaniom”...⁴³.

Po ośmiu latach nauki, bo tyle trwała nauka w gimnazjum, Adam uzyskał świadectwo maturalne.

Po przerwie wakacyjnej powrócił do obowiązków edukacyjnych. Tym razem Adam zdobywał wiedzę w nieco innej formie. Była to jednoroczna służba wojskowa na Dywizyjnym Kursie Podchorążych Rezerwy Piechoty. Grudziądz, jako ośrodek szkolenia kadr dla wojska polskiego i w celu zabezpieczenia kadr dla piechoty,

---

³⁸ Ibidem, s. 15.

³⁹ E. Sławińska, Życie kulturalno-literackie Grudziądza w latach 1918-39. Gdańsk 1980, s. 141-192.

⁴⁰ Almanach Grudziądzki. Red. J. Andrusikiewicza. Grudziądz 1994, s. 6, 23.

⁴¹ Grudziądz po dziesięciu latach..., op. cit., s. 45-46.

⁴² Ibidem, s. 23.

⁴³ Życiorys Adama Wolnikowskiego, z 1951 r. (BM w Grudziądzu, akta osobowe Adama Wolnikowskiego, maszynopis).

utworzył przy 65 pułku piechoty, wspomniany Kurs Podchorążych (1932 r.)⁴⁴. Adam uczestniczył w piątym z kolei kursie, od 15 września 1936 do 15 września 1937 r. Po zakończeniu szkoleń zdobył stopień plutonowego podchorążego rezerwy, z przydziałem do 65 pułku piechoty w Grudziądzu⁴⁵.

Przez następne dwa lata studiował w Akademii Handlowej w Poznaniu. Z początkiem 1939 r. został powołany na pierwsze, trzymiesięczne (styczeń – marzec) ćwiczenia wojskowe. Ponownie otrzymał wezwanie stawienia się na ćwiczenia 8 sierpnia 1939 r.⁴⁶. Po tych ćwiczeniach nie wrócił do Poznania. Plany o dalszym kształceniu zostały przerwane. Zaistniały bowiem okoliczności, które przyniosły Adamowi inny rodzaj edukacji.

---

⁴⁴ Almanach..., op. cit., s. 21.

⁴⁵ Ibidem, s. 53.

⁴⁶ Życiorys Adama Wolnikowskiego (BM w Grudziądzu, akta osobowe Adama Wolnikowskiego, maszynopis).

1.2. Kampania wrześniowa

Adam Wolnikowski, jako podporucznik rezerwy na stanowisku zastępcy dowódcy plutonu ciężkich karabinów maszynowych w I/65 pułku piechoty (pp) wziął udział w wojnie obronnej Polski 1939 r.

65 pp. wchodził w skład 16 Dywizji Piechoty (DP), która należała do Grupy Operacyjnej (GO) „Wschód” gen. Mikołaja Bołtucia. Zaś grupa operacyjna była częścią składową armii „Pomorze”, którą dowodził gen. Władysław Bortnowski.

Zadaniem armii „Pomorze” była osłona szlaków bojowych, które prowadziły z Pomorza Zachodniego i Gdańska w kierunku Bydgoszczy oraz z Prus Wschodnich, w kierunku Torunia i Włocławka. W związku z powyższym wojska armii składały się z dwóch ugrupowań: GO „Czersk” i GO „Wschód”, które stały na granicy państwowej. Większa część armii znajdowała się na zachodnim brzegu. Natomiast na wschodnim, zaledwie dwudywizyjna grupa operacyjna „Wschód”, utrzymywała pozycje nad rzeką Osą. 16 DP zajmowała wyznaczone stanowiska bojowe. 4 DP stanowiła odwód grupy operacyjnej, umiejscowiony w północno-zachodnim kierunku od Brodnicy⁴⁷.

Zarys szlaku bojowego armii „Pomorze” odtworzono na podstawie „Zapisków wojennych”, sporządzonych przez ich uczestnika i obserwatora Adama Wolnikowskiego. Zapiski stanowiły ważne źródło wiedzy o przebiegu działań wojennych w okolicach Grudziądza i służyły przy wielu, kolejnych opracowaniach zagadnień związanych z kampanią wrześniową⁴⁸.

1 września o świcie Niemcy rozpoczęły działania wojenne, uderzając na GO „Wschód”. Artyleria rozpoczęła ostrzeliwanie Grudziądza i stanowisk 16 DP nad Osą. Pozycje na obu skrzydłach udało się jednak utrzymać. Główna siła uderzenia niemieckiego skoncentrowała się na środkowym odcinku linii obrony, w rejonie miejscowości Dąbrówka Królewska. W tym miejscu udało się nieprzyjacielowi przedrzeć przez polską linię obrony. Na pozostałych odcinkach frontu GO „Wschód” panował względny spokój. Wobec zaistniałej sytuacji gen. M. Bołtuć wydał rozkaz przemarszu odwodowej GO (4 DP) i wsparcia 16 DP. Tak przegrupowana dywizja przeprowadziła kontratak na nieprzyjacielskie stanowiska.

---

⁴⁷ F. Grochowski, Walki grupy operacyjnej gen. Bołtucia nad Osą. Rocznik Grudziądzki 1963, t. 3, s. 128-130, 160.

⁴⁸ A. Wolnikowski, Zapiski wojenne (BM w Grudziądzu, maszynopis).

Z nadzieją na odzyskanie utraconych pozycji nad Osą. Niestety, kontratak zakończył się niepowodzeniem. Okazał się źle przeprowadzony i w rezultacie, umocniona pozycja dywizji nad Osą, została utracona (z wyjątkiem rejonu Grudziądza) już w nocy z 1 na 2 września. Do świtu - 2 września, 16 DP znajdowała się na linii – jezioro Mełno – Gruta – Annowo. Linia ta nie była ani umocniona, ani odpowiednio zabezpieczona. Pomędzy Grudziądem a pozycjami dywizji zarysowała się niebezpieczna luka, która groziła utratą miasta. Rankiem, 2 września oddziały 16 DP znalazły się w jeszcze trudniejszym położeniu. Prowadziły walkę z doraźnie zajętych odcinków obronnych. Część sieci łączności pozostała na poprzednich pozycjach, a jej brak uniemożliwiał właściwe dowodzenie.

Wola walki polskich żołnierzy, wobec niedoskonałości systemu, nie wystarczała aby odparować ataki, coraz bardziej nacierającej armii niemieckiej.

Główne uderzenie wroga nastąpiło w godzinach południowych na kierunku Gruta – stacja kolejowa Mełno. Od godziny 14.00 piechota 16 DP, z niewyjaśnionych bliżej powodów na rozkaz dowódcy opuściła swoje stanowiska i rozpoczęła odwrót w rejon Radzyna. Nieskoordynowane działania 16 DP, które niweczyły kolejne zamiary dowódcy GO gen. M. Bołtucia, wynikały z niewłaściwego dowodzenia dywizją przez płk S. Świtalskiego. Został więc odwołany z pełnionej funkcji. Jego miejsce zajął płk Z. Szyszko-Bohusz.

Generał M. Bołtuć, mimo trudnej sytuacji, nie zrezygnował z prób odzyskania utraconych pozycji nad Osą. Zadanie to przekazał rozkazem dowódcy 4 DP. 16 DP była nadal w trakcie wycofywania. Trwało uciążliwe przegrupowywanie dywizji. W myśl rozkazu, dywizja miała prowadzić działania bojowe wzdłuż traktu Radzyna – dwór Mełno. Dwa pułki 63, 14 i część 67 4 DP wyruszyły z Zakrzewa, tymczasowego rejonu wyjściowego, w kierunku stacji kolejowej Mełno. Dowódca dywizjonu postanowił przeprowadzić nocne natarcie w kierunku Annowo – Gruta, gdzie na noc wycofali się Niemcy. Przemarsz GO utrudniał brak wiadomości o ruchach armii niemieckiej. Oddziały trafiły na wycofującą się 16 DP, co doprowadziło do ogólnego zamieszania, a nawet wzajemnego ostrzeliwania. Po opanowaniu sytuacji, kontynuowano natarcie na Grutę. Około północy, po zacieklej walce pułki piechoty 4 DP zdobyły miejscowość.

Kolejny rozkaz dowódcy dywizji dotyczył przejścia pułków do obrony. 14 pp objął odcinek między jeziorem Wilcze i Mełno (jego północną częścią), 63 pp wzdłuż rowu odwadniającego, między Okoninem a jeziorem Wilcze. Zdecydowanie

utrudnione zadanie miał 14 pp ponieważ na jego tyłach, w rejonie dworu Mėmo, znalazł się niemiecki baon piechoty. Nocne ataki niemieckie były dzielnie odpierane przez polski pułk, jednak uniemożliwiały prawidłowe zorganizowanie obrony na tym odcinku. Sytuacja ta trwała do rana 3 września.

W tym czasie na zachód od 4 DP baon II/65 pp uderzył na południe z rejonu dwór Marusza - Pokrzywno i wieczorem opanował Nicwałd. Manewrem tym uchronił odcięcie załogi Grudziądza od reszty grupy operacyjnej.

Natomiast na lewym brzegu Wisły wydarzenia przybrały katastrofalny obrót. Wojska niemieckie rozbiły GO „Czersk” i odcięły drogę powrotu jej oddziałom. Armia „Modlin” była w odwodzie.

W tej sytuacji Naczelne Dowództwo wydało rozkaz o odwołaniu armii „Pomorze”, co nastąpiło nocą z 4 na 5 września. Większość sił 16 DP zebrała się w rejonie Radzyna. 64 grudziądzki pp został skierowany do Zakrzewa. Tam miał wspierać 4 DP. Podczas wykonywania tego rozkazu przez 14 pp 4 DP, hitlerowskie wojska zaatakowały odcinek 4 DP. W efekcie działania niemieckie doprowadziły do zajęcia dworu Mėmo. Pułki 4 DP utrzymywały z trudem swoje pozycje, Mėma nie udało się odzyskać.

Tymczasem artyleria i lotnictwo niemieckie zaatakowały okolice Grudziądza. Niemcy opanowali Książęce Góry i otoczyli miasto od wschodu, stwarzając zagrożenie odcięcia jedynej drogi odwrotu wzdłuż Wisły, załozde grudziądzkiej. Dowódca obrony, płk S. Cieślak, wydał więc rozkaz opuszczenia miasta i przegrupowanie pododdziałów do lasów rudnickich.

Generał M. Bołtuć nie poddawał się. Nie zrezygnował z dalszego przeciwstawiania się wrogim wojskom. Liczył przede wszystkim na wypoczętą i uporządkowaną siłę odwodu 16 DP. Zamierzał uderzyć wzdłuż rzeki Osy, w lewy bok niemieckiej armii nacierającej na 4 DP. Powodzenie planu zależało w dużej mierze od utrzymania się 4 DP na dotychczasowych stanowiskach. Aby tak się stało, należało za wszelką cenę usunąć Niemców z dworu Mėmo. Akcja zakończyła się pomyślnie. Rejon – dwór Mėmo ponownie znalazł się w zasięgu oddziałów polskich. Jednak sukces okazał się połowiczny i krótkotrwały. Niemcy zajęli cukrownię i stację kolejową Mėmo. Przewaga znów była po stronie niemieckiej. Sytuacja ta ponownie wywołała zamęt w szeregach polskiej armii, powodując wycofanie 14 pp w kierunku Radzyna. 63 pp groziło obustronne oskrzydlenie, więc dowódca 4 DP wydał rozkaz odwrotu pułku. Generał M. Bołtuć niezadowolony z tej decyzji,

przekazał dowództwo płk Rawicz-Mysłowskiemu. Konsekwencją zarządzenia o odwrocie GO „Wschód” było częściowe załamania się obrony 4 DP. 4 września grupa operacyjna dotarła do wyznaczonych rejonów – Radzyń – Wąbrzeźno.

Tymczasem w sztabie armii „Pomorze” panował nastrój niepokoju i niepewności. Obrona na lewym brzegu Wisły była osłabiona, co mogło doprowadzić do łatwego jej przełamania. Aby uniknąć zagrożenia, gen. W. Bortnowski zdecydował o przegrupowaniu 15 pp, z zadaniem osłony kierunku – Inowrocław i zamknięciu kierunku – Toruń.

Nieustannie zmieniająca się frontowa rzeczywistość, zmuszała Naczelne Dowództwo do weryfikowania i podejmowania wciąż nowych decyzji i rozkazów.

Tak też, według kolejnego rozkazu, z 4 na 5 września miało dojść do przemieszczenia wielkich jednostek: 15 DP, Pomorskiej Brygady Kawalerii, 27 DP i GO „Wschód”, która miała przejść na linię rzeki Drwęcy. Większa część sił grupy operacyjnej zobowiązana została do obsadzenia odcinka od Dobrzyńa do Wisły. W następnych rozkazach GO „Wschód” kilkakrotnie zmuszona była do zmiany kierunku swojego frontu działania. Postanowiono, że w nocy z 5 na 6 września grupa operacyjna wyruszy w kierunku Torunia. Piątego września GO „Wschód” osiągnęła rejon Rypin – Drwęca – Golub-Dobrzyń – nadleśnictwo „Drwęca”.

W tym czasie z Naczelnego Dowództwa nadeszły nowe wiadomości o krytycznej sytuacji armii „Modlin” i „Łódź”. Należało koniecznie przyspieszyć odwrót armii „Pomorze”, zwłaszcza lewego jej skrzydła. Pojawił się jednak pewien problem. Odwrót całej armii „Pomorze” mógł rozpocząć się dopiero po przejściu GO „Wschód” przez Toruń. Dlatego ustalono, że 16 DP przejdzie ponownie w kierunku Włocławka, co pozwoli na przyspieszenie odwrotu lewego skrzydła armii.

Nowe wytyczne z dowództwa, przesłane około godziny 22.00 nakazywały obu armiom „Poznań” i „Pomorze” wycofanie się w kierunku Warszawy. Zgodnie z rozkazem operacyjnym dalszego odwrotu, GO gen. M. Bołtucia (4 DP i 16 DP) miała dojść do rejonu Włocławka, po obu stronach Wisły. 16 DP powinna była przeprowić się przez most. Dalej, etapami, maszerować w kierunku –Gostynin – Sochaczew – Warszawa.

Rano, 7 września 4 DP objęła tereny lasu Brzezia (północny-zachód od Włocławka). Tego samego dnia w południe, 16 DP dotarła do lasu koło Bobrownika. Pozostała część armii zajęła rejon –Gniewkowo – Inowrocław – Aleksandrów.

Z 7 na 8 września, zgodnie z rozkazem kontynuowania odwrotu, GO gen. M. Bołtucia przeszła do rejonu –Kruszyn – Włocławek – Józefowo. Obszar – Aleksandrów – Służewo – Turzno – górny bieg rzeki Tonczyny – jezioro Gopło – Osięcin objęła reszta wojsk armii.

8 września armia „Pomorze” przeszła pod rozkazy dowódcy armii „Poznań”, gen. T. Kutrzeby. Wspólnie obie armie miały wziąć udział w planowanym przez gen. T. Kutrzebę, uderzeniu na skrzydła maszerujących na Warszawę wojsk niemieckich. W związku z powyższym, nocą (z 8 na 9 września) GO gen. M. Bołtucia ruszyła do rejonu Modliborz – Gostynin. Następnie miała przejść do działań zaczepnych w rejonie –Łowicz – Sobota. Grupa operacyjna osiągnęła ten cel 11 września. Następnego dnia, 4 DP forsowała w tym rejonie Bzurę, a 16 DP opanowała Łowicz.

Tymczasem plan gen. T. Kutrzeby uległ zmianie. Wstrzymano pomyślnie rozwijające się natarcie wojsk gen. E. Knolla i gen. M. Bołtucia. 14 września armia „Pomorze” miała wykonać atak na Łowicz, który poprzedniego dnia z nie wyjaśnionych dotąd powodów, opuściła 16 DP, na rozkaz gen. W. Bortnowskiego. Wojska armii „Pomorze” miały wycofać się za Bzurę. Potem przesunąć się do rejonu – Sochaczewa i stamtąd uderzyć w kierunku Wisły. Rozkaz T. Kutrzeby został wykonany, 14 września 16 DP powtórnie zdobyła Łowicz. Tymczasem Niemcy otrzymali posiłki. Lotnictwo polskie zameldowało o nadciągających niemieckich dywizjach pancernych w kierunku Sochaczewa. Nowe położenie zmusiło GO gen. M. Bołtucia do opuszczenia Łowicza i skoncentrowania obrony na lewym brzegu Bzury. Do 17 września grupa operacyjna utrzymywała dzielnie swoje stanowiska. Później wojska niemieckie okrążyły obie polskie armie. Część wojsk gen. T. Kutrzeby przebiła się przez linię wroga do Puszczy Kampinoskiej, a następnie dalej do Warszawy i Modlina. Natomiast dywizje armii „Pomorze” całkowicie odcięte, stały się celem niemieckich ataków i nalotów bombowych. Żołnierze polscy wyczerpani, pozbawieni łączności, środków aprowizacyjnych, desperacko bronili się i usiłowali wydostać poza ogień nieprzyjacielskich wojsk. Tylko nielicznym oddziałom powiodła się próba przedarcia przez Bzurę.

Adam Wolnikowski znalazł się wśród grupy żołnierzy, którym udało się wydostać z pola bitwy. Potem, w ślad za armią „Poznań”, ocaleni z rannym gen. W. Bortnowskim, przeszli przez Puszcę Kampinoską. Marszruta zakończyła się

w rejonie Modlina ponieważ pierścień otaczający Warszawę został zamknięty przez Niemców. Wszyscy trafili do niewoli.

Adam Wolnikowski po kilkudniowym pobycie w więzieniu w Łowiczu został przetransportowany do Łodzi. Zwolniony 13 października 1939 r., ze względu na zły stan zdrowia udał się do Garwolina (województwo warszawskie). Przebywał tam przez kilka następnych miesięcy, ukrywając się przed represjami władz niemieckich⁴⁹.

W swoim późniejszym życiu Adam Wolnikowski jeszcze trzykrotnie zetknął się ze służbą wojskową. Tyle, że tym razem w warunkach pokojowych. Odbывał ćwiczenia wojskowe w Jednostce Wojskowej 2984 Ludowego Wojska Polskiego, w miesiącach luty-kwiecień 1952 r. i nieco później, od września do grudnia 1953 r.

Po dwuletniej przerwie ponownie znalazł się na trzymiesięcznych (sierpień-październik 1955 r.) ćwiczeniach rezerwy w Jednostce Wojskowej 3579 Ludowego Wojska Polskiego⁵⁰.

---

⁴⁹ Dane do uzupełnienia wniosku o nadanie Złotego Krzyża Zasługi dla działacza Polskiego Towarzystwa Historycznego Adama Wolnikowskiego (BM w Grudziądzu, akta osobowe Adama Wolnikowskiego).

⁵⁰ Życiorys Adama Wolnikowskiego (BM w Grudziądzu, akta osobowe Adama Wolnikowskiego, maszynopis).

1.3. Praca zawodowa i społeczna

W styczniu 1940 r. Adam Wolnikowski powrócił do Lisewa. Powrót do rodzinnej miejscowości rozpoczął kolejny etap w jego życiu. Związany przede wszystkim ze zdobywaniem doświadczenia zawodowego. Właściwym jednak początkiem, chociaż krótkotrwałym, niemniej ważnym, w praktyce zawodowej Adama Wolnikowskiego był czas studiów. Kiedy uczył się i jednocześnie odbywał praktykę studencką w „Stomilu” w Grudziądzu i Fabryce Konserw Przybyła w Poznaniu. O tym, że nie był to tylko czas wypełniania obowiązku wymaganego od studenta, poświadczają jego słowa. Formułowane podobnie w większości dokumentów Adama Wolnikowskiego”

„Studiując zapoznałem się ze wszystkimi szczeblami organizacji tego rodzaju przedsiębiorstw...”⁵¹.

Natomiast praca w okresie okupacji przyniosła głównie wiedzę z zakresu księgowości. Najpierw, dzięki prowadzonemu przez ojca interesowi rodzinnemu, którego wspomagał do czasu likwidacji mienia polskiego przez władze niemieckie w 1942 r. Potem, za sprawą prowadzenia ksiąg handlowych różnym, okolicznym firmom. Aż do czasu zatrudnienia Wolnikowskiego przez Auffanggesellschaft w Toruniu, w charakterze buchaltera dla sklepów przynależnych do wspomnianej firmy niemieckiej. Zakres obowiązków nie ograniczał się tylko do prowadzenia ksiąg handlowych. Do jego zadań należało również organizowanie buchalterii, kalkulacja kosztów, ewentualnych zysków bądź strat oraz zakup towarów. Na tym stanowisku pozostał do chwili wkroczenia wojsk sowieckich – w styczniu 1945 r. W pierwszych dniach po wyzwoleniu zaangażował się w tworzenie administracji powiatu chełmińskiego. Kolejne miesiące spędził u krewnych i znajomych w województwie warszawskim. Na dłużej, z powodów zdrowotnych, zatrzymał się - jak przed laty - w Garwolinie. Pobyt przedłużył się do sierpnia 1946 r.⁵². Po wyjeździe z Garwolina zatrudnił się w „Cukrowni Sułkowice” podległej Okręgowemu Zjednoczeniu Cukrowni Dolnego Śląska we Wrocławiu. Miesiące wolne od pracy spędzał w Lisewie. Pomagał ojcu w prowadzeniu sklepu, który po wojnie wznowił swoją działalność. Jednak nie było to już przedsiębiorstwo handlowe, sprzed wojny

---

⁵¹ Życiorys Adama Wolnikowskiego, z 1951 r. (BM w Grudziądzu, akta osobowe Adama Wolnikowskiego, maszynopis).

⁵² Ibidem.

światowej. Po 1945 r. był to raczej mały sklepik, proponujący skromny asortyment w niezbyt okazałym miejscu. Stanowił jednak kontynuację rodzinnej tradycji kupieckiej, będąc zarazem źródłem dochodu dla rodziny.

W 1947 r. wyjechał do Grudziądza. Miasto nie przedstawiało się najlepiej. Nie przypominało tego, które opuścił przed 10-laty. Rozwój gospodarczy miasta i rozwój innych dziedzin życia, wynikający w dużej mierze z jego specyficznego charakteru, jako największego w Polsce garnizonu wojska w okresie międzywojnia, przerwała II wojna światowa. Cena, jaką podczas wojny zapłacił Grudziądz była ogromna. Pod względem rozmiaru zniszczeń – 60%. Obok Warszawy, Gdańska, Szczecina, Wrocławia, Poznania, Grudziądz należał do najbardziej okaleczonych miast⁵³. Liczba mieszkańców spadła z 61 tys. w 1939 r. do 35 tys. w 1945 r.⁵⁴. Straty poniesione w latach wojny, załamanie się samorządności lokalnej wywołanej centralistycznym systemem gospodarczym oraz podziały administracyjne regionu, spowodowały spadek tempa rozwoju miasta w porównaniu z większymi ośrodkami Pomorza. Tym samym zanikła pozycja miasta, jako centrum handlowo-przemysłowego, z ważnymi instytucjami gospodarczymi II Rzeczypospolitej.

Tworzył się nowy obraz miasta w oparciu o socjalistyczną ideologię.

W nurt odbudowy Grudziądza, bez względu na zabarwienie polityczne, włączyła się większość mieszkańców.

Adam Wolnikowski zdecydował się pozostać w Grudziądzu. Zamieszkał przy Rynku (ul. Murowa 29), w sąsiedztwie Anny Salomei Kulerskiej. Pani Kulerska, wdowa po znanym grudziądzkim księgarzu Władysławie Kulerskim, powierzyła Wolnikowskiemu administrowanie swoimi nieruchomościami, przy ulicy Murowej i Mickiewicza⁵⁵.

Pierwszym miejscem pracy Adama Wolnikowskiego był Zarząd Miejski w Grudziądzu, gdzie od 13 maja do 30 października 1947 r. pracował na stanowisku zastępcy naczelnika Wydziału Techniczno-Budowlanego. Potem – Wydziału Finansowo – Gospodarczego. Z dniem 1 listopada 1947 r. awansował na stanowisko naczelnika Wydziału Przemysłu i Handlu. To stanowisko zajmował do czerwca 1950 r.⁵⁶.

---

⁵³ Grudziądz i okolice. Przewodnik. Red. S. Poręby. Grudziądz 1990, s. 26.

⁵⁴ Ibidem, s. 26.

⁵⁵ J. Dobkowski, Kolekcja pana Adama. Nowości 1992, nr 3, s. 5.

⁵⁶ Ankieta personalna z dnia 22.11.1951 r. (BM w Grudziądzu, akta osobowe Adama Wolnikowskiego).

Po ujednoczeniu władzy terenowej został powołany, z dniem 12 czerwca 1950 r., na stanowisko wiceprzewodniczącego Miejskiej Komisji Planowania Gospodarczego przy Prezydium Miejskiej Rady Narodowej (MRN) w Grudziądzu. Wkrótce potem objął stanowisko przewodniczącego tej Komisji.

Zanim to nastąpiło został poddany obowiązującej wtedy, zwyczajowej analizie osobowej. Nazywanej przez jednostkę nadzorującą Prezydium MRN – „Charakterystyką Obywatela, jego strony zawodowej, jak też moralnej”⁵⁷.

W obu przypadkach ocena Adama Wolnikowskiego wypadła pozytywnie, a dokładniej stwierdzała: „*Strona moralna bez zastrzeżeń*”. Natomiast, strona zawodowa, po opisanu przebiegu stażu pracy, przedstawiała Adama Wolnikowskiego, jako praktyka, który „...z obowiązków służbowych wywiązuje się należycie. Wykazuje się wiedzą ekonomiczną teoretyczną i praktyczną o szerokim zakresie. Jest pracownikiem zdolnym, sumiennym z własną inicjatywą. O czym poświadczają osiągnięte wyniki na poprzednich stanowiskach...”⁵⁸.

Pracami Komisji kierował przez 20 lat.

W trakcie tych lat, jeszcze wielokrotnie, był oceniany przez swoich zwierzchników. Z różnego rodzaju opinii wylaniają się powtarzające cechy charakteru Adama Wolnikowskiego. Opisują go, jako człowieka zdolnego, ambitnego, zdyscyplinowanego. Ale też upartego, drobiazgowego, złośliwego. W stosunku do podległych pracowników wymagającego i surowego⁵⁹.

Z racji zajmowanych stanowisk zawodowych, predyspozycji charakteru i zadeklarowania się politycznego, był aktywnym członkiem Polskiej Partii Robotniczej, potem Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. Pełnił rozmaite funkcje społeczne. Przewodniczącego Komisji Notowań Cen i Społecznej Komisji Doradczej (1947-1949), Wiceprzewodniczącego Miejskiej Komisji Inwentaryzacyjnej (1949-1950), Przewodniczącego Sądu Koleżeńkiego Związku Zawodowego Pracowników Samorządu Terytorialnego i Użyteczności Publicznej (1849-1950). W latach 1949-1950 organizował na terenie miasta Narodowy Spis Powszechny. Był jego Miejskim Komisarzem Społecznym. Uczestniczył również

---

⁵⁷ Charakterystyka Obywatela Adama Wolnikowskiego przez Prezydium MRN w Grudziądzu (BM w Grudziądzu, akta osobowe Adama Wolnikowskiego).

⁵⁸ Ibidem.

⁵⁹ Opinia o pracowniku dokonana przez Prezydium MRN w Grudziądzu (BM w Grudziądzu, akta osobowe Adama Wolnikowskiego).

w Spisie Powszechnym w 1960 r., tym razem, jako zastępca Miejskiego Komisarza⁶⁰.

Pod koniec lat 60-tych powróciły jego problemy ze zdrowiem i zdecydowały ostatecznie o zakończeniu pracy zawodowej. W 1970 r. Adam Wolnikowski odszedł na rentę.

Uchwała Nr XIV/62/71 MRN w Grudziądzu z dnia 14 czerwca 1971 r. dotycząca zatwierdzenia Uchwały Prezydium MRN w Grudziądzu nr 21/63/70, z dnia 6 lutego 1970 r. w sprawie odwołania ze stanowiska przewodniczącego Miejskiej Komisji Planowania Gospodarczego z równoczesnym rozwiązaniem umowy o pracę Obywatela Adama Wolnikowskiego, uzasadniała następująco: „...*odwołanie nastąpiło z powodu długotrwałej choroby, trwającej ponad 6 miesięcy i dalszej niezdolności do pracy...*”⁶¹.

Życie Adama Wolnikowskiego wypełniała praca zawodowa i społeczna. Jedną z form działalności społecznej opisano, przedstawiając przebieg pracy zawodowej. Tym razem zwrócono uwagę na aktywność społeczną Adama Wolnikowskiego w działaniach kulturalno-naukowych, które jednocześnie ukazały odmienny jego wizerunek. A mianowicie, człowieka otwartego na prawdy i uroki otaczającego świata, który swoje pasje realizował poprzez przynależność i uczestnictwo w towarzystwach, zajmujących się zagadnieniami zgodnymi z kierunkiem jego zainteresowań.

Pierwszym towarzystwem, do którego przystąpił i zaangażował się w jego prace, było Towarzystwo Przyjaciół Szkół Wyższych w Grudziądzu. Członkiem organizacji był od 1947 r. do 1950 r. Celem towarzystwa była pomoc materialna młodzieży, zwłaszcza wiejskiej, która podejmowała dalszą naukę w szkołach wyższych. Wsparcie finansowe organizowano poprzez przygotowywanie imprez kulturalnych dla lokalnych społeczności.

W kilka lat później Wolnikowski wraz z niewielką grupą osób zainicjował powstanie Oddziału Polskiego Towarzystwa Historycznego (PTH) w Grudziądzu. Inauguracja towarzystwa miała miejsce 11 listopada 1956 r. Głównym zadaniem statutowym PTH i jego oddziałów w kraju było pogłębianie wiedzy historycznej i upowszechnianie jej osiągnięć w społeczeństwie. PTH było kontynuatorem

---

⁶⁰ Dane do uzupełnienia wniosku, op. cit.

⁶¹ Uchwała Nr XIV/62/71 MRN w Grudziądzu, z dnia 14.06.1971 r. (BM w Grudziądzu, akta osobowe Adama Wolnikowskiego).

długoletniej tradycji historycznej, którą zapoczątkowało środowisko polskich historyków z Uniwersytetu Lwowskiego. To oni utworzyli w 1886 r. Towarzystwo Historyczne⁶². Oddział grudziądzki skupiał zarówno historyków profesjonalistów, jak i miłośników historii, zajmujących się głównie dziejami Grudziądza i regionu.

Adam Wolnikowski pełnił funkcję prezesa w XI kadencji – 27 stycznia 1967 – 28 maja 1973 i w trakcie trwania V kadencji – od 6 listopada 1960 do 9 kwietnia 1961r. Natomiast funkcję wiceprezesa sprawował od 11 marca 1962 do 26 stycznia 1967 r. Potem jeszcze w dwu kadencjach – 29 maja 1973 do 15 października 1977 oraz na początku V kadencji – od 1 stycznia 1960 do 6 listopada 1960 r., kiedy przejął obowiązki prezesa⁶³.

Podczas jubileuszowej sesji, w dniu 14 listopada 1976 r., z okazji dwudziestej rocznicy grudziądzkiego Oddziału PTH, Zarząd Główny PTH skierował podziękowania prężnie działającemu Oddziałowi w Grudziądzu, który swoją aktywnością przyczynił się do kształtowania kulturalno-naukowego obrazu miasta. Specjalne wyrazy uznania Zarząd Główny złożył zasłużonym działaczom, którzy przez wiele lat kierowali pracami Oddziału. Wśród wyróżnionych był oczywiście Adam Wolnikowski.

Ważnym, nobilitującym wydarzeniem było włączenie Adama Wolnikowskiego -w 1962 r. – do grona Towarzystwa Naukowego w Toruniu (TNT). Historia TNT rozpoczęła się w 1875 r. Towarzystwo stawiało za cel – prowadzenie i popieranie badań dotyczących Pomorza i ziem historycznie z nim związanych. Zbieranie i przechowywanie materiałów naukowych, bibliotecznych, archiwalnych i muzealnych⁶⁴. Na przestrzeni lat następowały zmiany struktury towarzystwa. Pojawiały się nowe nazwiska naukowców i pasjonatów. Korektom podlegały stawiane cele, zależne od okoliczności historycznych. Zwykła kolej rzeczy dotycząca wszystkich wiekowych organizacji. Jednak niezmienną pozostawała nadal idea naczelna towarzystwa, a mianowicie przyczyniania się do rozwoju nauki polskiej.

W 1963 r. Wolnikowski zadeklarował swoje członkostwo w kolejnym, lokalnym towarzystwie. Tym razem był to Oddział Terenowy Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego (PTTK) w Grudziądzu.

---

⁶² Słownik polskich towarzystw naukowych. Red. L. Łosia. Wrocław 1978, t. 1, s. 131.

⁶³ S. Reszkowki, Dwudziesta rocznica powstania grudziądzkiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Historycznego. Rocznik Grudziądzki 1983, t. 8, s. 195-197.

⁶⁴ Słownik polskich towarzystw..., s. 92.

Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze powstało w 1950 r. w Warszawie. Z połączenia Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego, istniejącego od 1873 r. i Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego, założonego w 1906 r.⁶⁵. W latach 50-tych na terenie całego kraju zaczęły powstawać oddziały PTTK. Grudziądzki oddział powstał w 1953 r., ale jego historia sięga 1922 r., kiedy z inicjatywy Władysława Łęgi utworzono Polskie Towarzystwo Krajoznawcze⁶⁶. Celem zasadniczym PTTK było zbieranie wiadomości krajoznawczych i szerzenie ich w kraju i za granicą oraz gromadzenie zbiorów naukowych dotyczących polskich ziem. Przy PTTK, jak i jego oddziałach istniały również komisje. Skupiały one swoje prace na skonkretyzowanych zagadnieniach. Jedną z nich była Komisja Ochrony nad Zabytkami. Adam Wolnikowski przyłączył się do prac tej właśnie Komisji, przemianowanej w 1984 r. na Towarzystwo Opieki nad Zabytkami. Zrzeszeni w niej członkowie skoncentrowali się na działaniach, które zmierzały do zainteresowania grudziądzan ochroną licznych i cennych zabytków w mieście i okolicy.

Adam Wolnikowski - wciąż aktywny i nieustrudzony, mimo powracających problemów ze zdrowiem, podejmował się nowych wyzwań.

Na początku lat 70-tych włączył się do prac prowadzonych przez Polskie Towarzystwo Archeologiczne i Numizmatyczne (PTAiN) – Oddział w Grudziądzu.

Polskie Towarzystwo Archeologiczne (PTA) zostało założone w 1953 r. z połączenia PTA we Wrocławiu (założone w 1945 r.), Polskiego Towarzystwa Prehistorycznego w Poznaniu (założone w 1920 r.) i warszawskiego Towarzystwa Numizmatycznego (założone w 1945 r.). Do 1971 r. funkcjonowało pod nazwą PTA. Potem przybrało nazwę PTAiN⁶⁷ i kontynuowało realizację zadań towarzystw – poprzedników. Nadrzędnym zadaniem przyświecającym wszelkim działaniom było popieranie i prowadzenie badań naukowych w zakresie archeologii, numizmatyki i dziedzin pokrewnych.

W maju 1970 r. odbył się w Grudziądzu Zjazd Absolwentów Gimnazjum im. Jana III Sobieskiego, który umożliwił spotkanie absolwentom grudziądzkich szkół, rozproszonych po całym kraju i świecie. Dawne przyjaźnie, wspomnienia i sentyment do rodzinnego miasta spowodował, że w wielu miastach polskich zaczęły powstawać Koła Absolwentów Grudziądzkich. Do najprężniejszych należało

---

⁶⁵ Słownik polskich towarzystw naukowych. Red. L. Łosia. Wrocław 1982, t. 3, s. 450.

⁶⁶ Grudziądz i okolice...op. cit.,s.21.

⁶⁷Słownik polskich towarzystw naukowych. Red. L. Łosia. Wrocław 1978, t. 1, s. 118-119.

gdańskie Koło Miłośników Ziemi Grudziądzkiej. Oni to, wystąpili z pomysłem zorganizowania w Grudziądzu, w 1974 r. Ogólnopolskiego Zjazdu Wychowanków Szkół Średnich Grudziądza z lat 1920-39. Odtąd, zgodnie z podjętą uchwałą, zjazdy ogólnopolskie odbywały się co 5 lat. W okresie pomiędzy zjazdami miały miejsce spotkania regionalne. Jedno z takich spotkań zostało zorganizowane w 1977 r., w Grudziądzu, dla grudziądzan zamieszkałych w Warszawie. Drugi Zjazd Ogólnopolski Absolwentów odbył się w 1979 r. Przybyło ponad 300 absolwentów z kraju oraz kilkanaście osób z Wielkiej Brytanii i USA. Obrady przebiegały pod hasłem: „*Pamiętajmy o przeszłości dla przyszłości*”⁶⁸. Wspaniała atmosfera wynikła ze spotkania osób, których większość zobaczyła się po raz pierwszy od września 1939 r., wyzwoliła entuzjazm do prac społecznych na rzecz miasta Grudziądza.

Podczas Zjazdu w 1988 r. zdecydowano, że Zarząd Ogólnopolskiego Klubu Absolwentów Szkół Średnich Grudziądza będzie mieścił się w Grudziądzu. Jego przewodniczącym został F. Zaremba. Po jego śmierci (15.04.1989) Zarządowi przewodniczył C. Opalka.

W działaniach Klubu brał udział Adam Wolnikowski, jako absolwent szkoły średniej z 1937 r., a także człowiek zaangażowany w przedsięwzięcia na rzecz miasta.

W połowie lat 80-tych utworzyła się 20-osobowa grupa inicjatywna Koła Miłośników Dziejów Grudziądza. Zebranie organizacyjne odbyło się 24 września 1986 r. Do grupy pomysłodawców-założycieli należał Adam Wolnikowski. Wchodził również w skład Zarządu Koła. Pracami Koła nadzorował przewodniczący – E. Brzostowski. Od 1987 r. Koło Miłośników Dziejów Grudziądza stało się członkiem zbiorowym Grudziądzkiego Towarzystwa Kultury⁶⁹.

Opracowany, na zebraniu organizacyjnym Koła Miłośników Dziejów Grudziądza, program opatrzony został myślą przewodnią: ... ”*popularyzacja dziejów Grudziądza i regionu grudziądzkiego...*”⁷⁰.

Wszystkie z przedstawionych organizacji, których aktywnym członkiem, bądź sympatykiem, aż do śmierci (1.08.1990 r.)⁷¹ był Adam Wolnikowski, mimo różnych celów szczegółowych, kierowały się w swoich działaniach wspólną ideą naczelną:

---

⁶⁸ C. Opalka, Koło Wychowanków Szkół Średnich w Grudziądzu z lat 1920-39. Rocznik Grudziądzki 1992, t. 10, s. 217.

⁶⁹ E. Brzostowski, S. Poręba, Koło Miłośników Dziejów Grudziądza w latach 1986-89. Rocznik Grudziądzki 1992, t. 10, s. 206.

⁷⁰ Ibidem, s. 206.

⁷¹ R. Potęga-Magdziarz, Adam Wolnikowski (1915-1990). Rocznik Grudziądzki 1996, t. 12, s. 258.

pogłębianiem, gromadzeniem, porządkowaniem wiedzy o Polsce, jej regionach, a potem tych treści przekazywaniem, upowszechnianiem wśród społeczeństwa polskiego i jej społeczności lokalnych.

Adam Wolnikowski został uhonorowany za swoją pracę i zaangażowanie w działania na rzecz społeczności lokalnej niniejszymi odznaczeniami: Złotym Krzyżem Zasługi (1974), Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski (1979), Odznaką Tysiąclecia (1965), Odznaką „Zasłużonego działacza kultury”; medalami: „Za udział w wojnie obronnej 1939 r.” (1982), Komisji Edukacji Narodowej (1983), „Za zasługi dla rozwoju miasta (1965, 1983), a także dyplomem uznania „Za osiągnięcia w upowszechnianiu kultury (1978) i jednocześnie wpisem do „Księgi Ludzi Zasłużonych dla miasta Grudziądza” (1978)⁷².

Udział Wolnikowskiego w licznych formach popularyzacji wiedzy za pośrednictwem organizacji i towarzystw, omówiony zostanie w kolejnym, drugim rozdziale.

---

⁷² Życiorys Adama Wolnikowskiego z dnia 15.02.1984 r. (BM w Grudziądzu, akta osobowe Adama Wolnikowskiego).

ROZDZIAŁ II

DZIAŁALNOŚĆ PUBLIKACYJNA I POPULARYZATORSKA

2.1. Bibliografia

Przedstawiona - w I rozdziale - biografia Adama Wolnikowskiego, na podstawie zachowanych dokumentów i analizy całości zebranych fragmentów, nie określa jednoznacznie kiedy pojawiło się zainteresowanie historią i dziejami regionu.

Natomiast źródeł inspiracji przyszłych działań, można doszukiwać się w środowisku rodzinnym, z wyrazistą osobowością ojca – patrioty i społecznika. Ponadto, bogatej i długiej tradycji historycznej Ziemi Pomorza Nadwiślańskiego, gdzie urodził się i dorastał oraz w jego osobowych cechach charakteru. Wśród, których dominowały: ciekawość i chęć poznania otaczającego świata oraz aktywna i zdeterminowana postawa życiowa w dążeniu do postawionego celu.

Zainteresowania Wolnikowskiego ujawniły się zdecydowanie z chwilą przybycia do Grudziądza w 1947 r. Osiedlenie się w Grudziądzu wprowadziło ład i stabilizację w jego prywatnym życiu, dotąd niemożliwą ze względu na uwarunkowania dziejowe, i stworzyło Wolnikowskiemu możliwość urzeczywistnienia swoich historycznych pasji.

Skrętnie gromadzone zbiory oraz przynależność do omówionych organizacji i towarzystw stworzyły dobrą bazę naukową do realizacji zainteresowań historyczno – geograficzno - ekonomicznych, związanych z Grudziądzem i regionem poprzez działalność publikacyjną i popularyzatorską.

W ramach oddziału towarzystwa historycznego jego członkowie prowadzili własne prace badawcze, które w przyszłości zwykle przekładały się na ich publikacje bądź wykorzystywane były w popularyzatorskich akcjach odczytowych, prelekcjach, czy podczas sesyjnych wystąpień. Tematy, na których skoncentrował się Adam Wolnikowski w trakcie współpracy z oddziałem, dotyczyły: Inwentarza Starostwa Grudziądzkiego z 1739 r., monografii geograficzno-ekonomicznej Grudziądza, osiągnięć miasta w okresie 20-lecia Polski Ludowej, stosunków społeczno-gospodarczych Grudziądza w dwóch dwudziestoleciach (1920-39 i 1945-

65), zagadnień mniejszości narodowych na Pomorzu (1920-39), prasy na Pomorzu oraz bibliografii Grudziądza i regionu.

Sprawozdania z prac towarzystwa historycznego zamieszczane były w „Rocznikach Grudziądzkich”, które były i są nadal poświęcone historii i współczesności miasta Grudziądza i jego okolic. Decyzję o wydaniu „Rocznika Grudziądzkiego” podjął grudziądzki oddział PTH. Wspierany finansowo przez Zarząd Główny PTH i władze miasta, od strony naukowej przez pracowników naukowych UMK w Toruniu, zwłaszcza prof. dr Mariana Biskupa. Tom 1 rocznika ukazał się w 1960 r. Komitet redakcyjny tworzyli redaktorzy: M. Biskup, S. Myśliborski-Wołowski – ówczesny prezes PTH w Grudziądzu oraz członkowie komitetu: S. Kopczyński, W. Łęga, S. Reszkowski, E. Szafrąński i H. Wilczewski⁷³.

Czasopismo zawierało stałe działy: artykuły, źródła i materiały, ludzie naszego regionu, kronika, bibliografia. Ten układ pozostawał bez większych zmian w ciągu kolejnych lat.

Zaangażowanie się w prace towarzystwa historycznego, a przede wszystkim w jedną z ważniejszych jego inicjatyw – „Rocznik Grudziądzki”, wpłynęło zdecydowanie na rozwój działalności publikacyjnej Adama Wolnikowskiego. Z chwilą wejścia do zespołu redakcji rocznika w 1961 r., na stałe zapisał się w pamięci odbiorców, czytelników czasopisma. Jego nazwisko pojawiało się regularnie w każdym, kolejnym tomie. Był autorem bibliografii i artykułów w Kronice „Rocznika Grudziądzkiego”. Kilku biogramów i pojedynczych, innych form zamieszczanych w rocznikach, jak i innych wydawnictwach, chociaż te zdarzały się zdecydowanie rzadziej.

Zagadnienia, którym Wolnikowski poświęcił znaczną część swojego życia związane były z pracami bibliograficznymi. Bibliografia Grudziądza, w opracowaniu Wolnikowskiego, została opublikowana na łamach „Rocznika Grudziądzkiego” po raz pierwszy w tomie 2 z 1961 r., pod tytułem „Publikacje dotyczące Grudziądza i jego regionu”. Przy czym region obejmował dawne powiaty: chełmiński z Chełmnem i grudziądzki oraz miasta: Łasin, Radzyń i Nowe, jak również region Gardei i Jabłonowa⁷⁴. Następne zestawienia bibliograficzne ukazywały się systematycznie w kolejnych tomach. Poszczególne tomy zawierają:

---

⁷³ Rocznik Grudziądzki 1960, t. 1, s. 7.

⁷⁴ A. Wolnikowski, Publikacje dotyczące Grudziądza i jego regionu. Rocznik Grudziądzki 1992, t. 10, s. 223.

- T. 2: 1961 bibliografia za lata 1960-61 z uzupełnieniem za lata 1954-59 – 206 pozycji
- T. 3: 1963 bibliografia za lata 1961-62 z uzupełnieniem do roku 1954 – 183 pozycje
- T. 4: 1965 bibliografia za lata 1962-63 z uzupełnieniem od roku 1950 – 106 pozycji
- T. 5/6: 1970 bibliografia za lata 1964-65 z uzupełnieniem od roku 1948 – 214 pozycji
- T. 7: 1977 bibliografia za lata 1966-72 z uzupełnieniem z lat poprzednich - 457 pozycji
- T. 10: 1992 bibliografia za lata 1973-83 z uzupełnieniem z lat poprzednich - 546 pozycji (bibliografia zamieszczona w tomie 10, wydrukowana została po śmierci Adama Wolnikowskiego).

Łącznie Adam Wolnikowski zgromadził 1712 źródeł informacji.

Zakres bibliografii ma charakter ogólny, obejmuje wszystkie dziedziny życia. Jest to bibliografia przedmiotowa, uwzględniająca wszystkie pozycje nie ze względu na miejsce wydania, ale treść dotyczącą miasta i jego regionu. Zebrane pozycje uszeregowane są według haseł osobowych, korporatywnych bądź tytułowych w układzie alfabetycznym. Jednocześnie każdemu opisowi pozycji bibliografii nadany jest kolejny numer w zestawie. Numeryczne oznakowanie służy dodatkowemu porządkowaniu. Ze względu na rodzaj, zawartość opisu bibliograficznego, jest to bibliografia rejestracyjna z elementami adnotowanej. Najczęściej, zebrane pozycje posiadają same opisy bibliograficzne. Zdarzają się jednak i takie, które uzupełnione są krótkimi adnotacjami. W przypadku prac recenzowanych, pod właściwym opisem bibliograficznym znajduje się również opis bibliograficzny recenzowanej pracy. Zasięg chronologiczny wyznaczają daty wydania publikacji w niej zarejestrowanych (od 1948 do 1983).

Nie ujmując znaczeniu jedynej grudziądzkiej bibliografii i pracy Wolnikowskiwego, która wymagała wytrwałości i konsekwencji przy jej tworzeniu, należy jednak zwrócić uwagę na istotne zastrzeżenie, zresztą słuszne, jej użytkowników. Zasugerowane zastrzeżenie dotyczy trudności przy wyszukiwaniu informacji związanych z określonym zagadnieniem. Propozycją rozwiązania problemu mogłoby być sporządzenie indeksu haseł przedmiotowych, który – bez wątplenia – usprawniłby dotarcie do źródeł na interesujący użytkownika temat.

Wraz z zamknięciem tomu 7 „Rocznika Grudziądzkiego” z 1977 r. Adam Wolnikowski zakończył pracę w zespole redakcyjnym i jednocześnie w Zarządzie Oddziału PTH w Grudziądzu. Nie zaprzestał jednak pracy przy dalszej rejestracji bibliografii grudziądzkiej.

Kiedy w 1983 r. pojawił się na rynku grudziądzkim tom 8 „Rocznika Grudziądzkiego”, bez udziału Adama Wolnikowskiego, zabrakło w nim publikacji dotyczących Grudziądza i regionu. W dzienniku lokalnym pojawiła się krótka refleksja związana z wydaniem rocznika. A przy okazji, w kilkudzaniowej wypowiedzi, prawie sentymentalny powrót do bibliografii w opracowaniu Adama Wolnikowskiego *„...ukazał się kolejny VIII tom Rocznika Grudziądzkiego o zmienionej szacie graficznej...na okładce, którego pokazano kopię K. Candra...zamiast tradycyjnej pieczęci z herbem miasta Grudziądza, projektu Adama Wolnikowskiego. Nazwisko ostatniego nie figuruje także w zespole komitetu redakcyjnego, w składzie którego był przeszło 15 lat, a co za tym idzie w roczniku uboższa jest „Kronika” oraz zabrakło „Bibliografii” od 1975 r., którą tak skrupulatnie prowadził Adam Wolnikowski...⁷⁵”*.

W następnym 9 tomie „Rocznika Grudziądzkiego” z 1985 r. sytuacja powtórzyła się. Czasopismo wydano bez bibliografii.

Dopiero w tomie 10 „Rocznika Grudziądzkiego” z 1992 r. powrócono do przerwanej, dobrej tradycji drukowania publikacji dotyczących Grudziądza i regionu. Zamieszczone 546 pozycje bibliograficzne, za lata 1973-83 z uzupełnieniami z lat poprzednich, były efektem pracy bibliograficznej kontynuowanej przez Adama Wolnikowskiego, po odejściu z redakcji „Rocznika Grudziądzkiego”.

---

⁷⁵ R. Mechliński, Znów na półkach księgarskich. Gazeta Pomorska 1983 nr 146, s. 4.

2.2. Książki i broszury

Dorobek publikacyjny Wolnikowskiego tworzą również wydawnictwa zwarte. Najważniejszą inicjatywą autorską i wydawniczą jest „Inwentarz Starostwa Grudziądzkiego z 1739 r.”

Na podstawie sprawozdania z działalności oddziału PTH w Grudziądzu, zamieszczonego właśnie w „Roczniku Grudziądzkim” tom 3 z 1963 r., wiadomym jest, że Wolnikowski kontynuował rozpoczętą samodzielnie w 1957 r. pracę nad inwentarzem. Informacje z dalszych poczynąń, które zmierzały do realizacji projektu, znajdują się w kolejnym sprawozdaniu oddziału PTH w roczniku 4 z 1965 r. Uzyskane wiadomości wskazują na zaangażowanie się innych osób, członków towarzystwa historycznego, w przygotowanie publikacji. Z kręgu zainteresowanych stworzono Komitet Redakcyjny „Inwentarza Starostwa Grudziądzkiego z 1739 r.”, który działał w składzie: redaktor – dr A. Tomczak, członkowie: prof. dr M. Biskup, prof. dr M. Gumowski, mgr J. Konieczny, mgr S. Reszkowski, R. Szczepański i przewodniczący Adam Wolnikowski. Redakcja odbyła 4 posiedzenia. Podczas, których rozpatrzyła całokształt spraw związanych z planem wydawniczym i sfinansowaniem inwentarza w 1963 r. Adam Wolnikowski wraz z Komitetem, pod auspicjami Oddziału PTH działał sprawnie. Plany zostały zrealizowane i opracowanie złożono do składu drukarskiego w styczniu 1963 r. Tego samego roku rękopis inwentarza z 1739 r. ukazał się, jako wydawnictwo zwarte w nakładzie 1050 egzemplarzy⁷⁶.

Inwentarze, podobnie jak lustracje przedstawiały stan gospodarczy folwarków i wsi. Przy okazji oddawały atmosferę panujących stosunków społecznych w okresie, z którego pochodziły. W przypadku inwentarza, opracowanego przez Wolnikowskiego, zinwentaryzowana gospodarka przedstawiała stan z pierwszej połowy XVIII w. i dotyczyła starostwa grudziądzkiego, które obejmowało znaczny obszar wykraczający poza granice swojego wówczas województwa chełmińskiego. Niektóre wsie i folwarki starostwa grudziądzkiego należały do województwa pomorskiego. Z licznych zapewne, kiedyś inwentarzy starostwa grudziądzkiego

---

⁷⁶ A. Wolnikowski, Inwentarz Starostwa Grudziądzkiego z 1739 r. Grudziądz 1963, odwrocie strony tytułowej.

zachowały się do dziś dwa, z lat 1603 i 1739, które swoim zasięgiem chronologicznym obejmowały około 200 lat⁷⁷.

W tej sytuacji zachowane wpisy inwentarza nabierają szczególnego znaczenia i są niezastąpionym źródłem informacji przy wszelkiego rodzaju opracowaniach historycznych Grudziądza, XVIII-wiecznego powiatu chełmińskiego i części pomorskiego. Tekst inwentarza z 1739 r., nad którym pracował Wolnikowski, zachował się w jednym przekazie i znajduje się w zbiorach Biblioteki Miejskiej w Grudziądzu. Choć nie jest oryginałem, a kopia, co udowodnia Wolnikowski we wstępie do inwentarza, jest nie mniej cennym⁷⁸.

Wolnikowski przy opracowaniu niniejszego wydawnictwa posługiwał się „Instrukcją wydawniczą dla źródeł historycznych od XVI do XIX w.” opracowaną przez Komisję Historyczną PAN w Krakowie, wydaną przez Zakład Narodowy im. Ossolińskich w 1953 r.

Inwentarz składa się z wyczerpującego, logicznie ułożonego wstępu, w którym autor krótko opisuje historię inwentarzy, skupiając się oczywiście na historii inwentarza z 1739 r. Wyjaśnia też zasadność publikacji. Przedstawia źródła i materiały, z których korzystał w trakcie żmudnej, długoletniej pracy nad inwentarzem. Uwzględnia również nazwiska osób, które wspierały go swoją wiedzą w trudach przeniesienia tekstu staropolskiego do współczesnej publikacji. Kontrolę nad tekstem staropolskim sprawował F. Peplowski. Poprawności języka łacińskiego strzegła doc. dr Z. Abramowiczówna.

Po wstępie następuje tekst „Prawo miasta Grudziądza”, w języku łacińskim. W dalszej kolejności na 72 stronach zgromadzony jest tekst właściwy, czyli spisy gospodarczej zasobności poszczególnych folwarków i wsi w obrębie starostwa grudziądzkiego. Porządek omawianych posiadłości jest ujęty w spisie treści, który wraz z wklejoną erratą wprowadza do inwentarza.

Inwentarz zaopatrzone w pomocniczy aparat naukowy, który stanowią indeksy: osobowy, geograficzny, rzeczowy, wykaz skrótów oraz mapa, która ma charakter orientacyjny w przestrzennym widzeniu miejscowości starostwa grudziądzkiego. Indeksy sporządzone zostały w oparciu o instrukcję szczegółową Pracowni Edytorskiej Źródeł Nowożytnych Instytutu Historii PAN, opracowanej

---

⁷⁷ Ibidem, s. X.

⁷⁸ Ibidem, s. XII.

w związku z wydawaniem lustracji. Do każdego indeksu oddzielnie podano krótkie informacje o sposobie jego opracowania.

Inwentarz o formacie 23,5 x 27 cm jest wydany solidnie, przejrzysto według klasycznych wzorów. Zawiera stronę przedtytułową z wydrukowanym tytułem dzieła. Stronę tytułową ze wszystkimi niezbędnymi informacjami, rozmieszczonymi we właściwym, czytelnym układzie. W górnej części strony znajduje się instytucja sprawcza. Nieco poniżej tytuł pracy. W dalszej kolejności, w kilkucentymetrowym odstępie, nazwisko osoby, która opracowała i wydała inwentarz. U samego dołu miejsce i rok wydania. Odwrocie strony tytułowej jest również poprawnie zagospodarowane. U dołu jest stopka drukarska, powyżej prawa zastrzeżone dla inwentarza. Przesuwając się ku górze strony odnotowane są w odpowiednich odstępach: instytucje wspierające finansowo, projektant okładki, osoba odpowiedzialna za tekst staropolski, redaktor tomu i wreszcie Komitet Redakcyjny. Po stronie tytułowej, na wklejce, zamieszczona jest dedykacja autora opracowania.

Wprowadzenie podwójnej paginacji (s. XV, 100) dodaje dodatkowego ładu tekstowi. Odróżnia wstęp od zrębu głównego. Przypisy umiejscowione są u dołu stron, pod tekstem właściwym. A wkomponowane w tekst ilustracje na 12 stronach tablic wzbogacają publikację.

Jedynym poważniejszym mankamentem wydawniczym, wynikającym prawdopodobnie z ograniczeń finansowych, jest miękka oprawa. Mimo, że estetycznie zaprojektowana przez Z. Gardzielewskiego, nie pomniejsza błędu wydawniczego, zwłaszcza w tego rodzaju publikacji, jakim jest inwentarz.

Adam Wolnikowski uczestniczył również w Komitecie Redakcyjnym, jako jego przewodniczący przy wydaniu w 1965 r. „Inwentarza Starostwa Grudziądzkiego z roku 1603 oraz rejestru dochodów z lat 1601-1603” w opracowaniu S. Cackowskiego.

W pozostałych wydawnictwach zwartych, Wolnikowski pełni zwykle kilka funkcji. Jest jednocześnie autorem artykułu bądź rozdziału pracy zbiorowej i nadzorującym pracę redakcyjną. Jest to najczęstsze połączenie odpowiedzialności za tekst. Bywa również i tak, że jego prace tej samej treści, oczywiście dotyczące określonej problematyki, z ewentualnymi skrótami lub uzupełnieniami, drukowane są w rozmaitych wydawnictwach. Do najczęściej wykorzystywanych i przetwarzanych wiadomości, których autorem jest Wolnikowski, należą broszurowe wydania historyczno-gospodarcze Zespołu Redakcyjnego MRN, pod

jego przewodnictwem. Broszury zawierają plany i sprawozdania z podejmowanych kierunków rozwoju miasta w określonych latach.

Projekt planu 5-letniego 1961-1965 w wersji skróconej, jako rozdział, p.t. „Grudziądz w najbliższej perspektywie” został wykorzystany w grudziądzkim przewodniku, który ukazał się, jako wydawnictwo PTTK, oddział w Grudziądzu w 1961 r. Poza wymienionym rozdziałem Wolnikowski odpowiedzialny jest również za zawarte w przewodniku informacje, które zapoznają z usytuowaniem instytucji ważnych dla turystów odwiedzających miasto. Poza Wolnikowskim nad tekstem pracowali: S. Kopczyński, J. Błachnio, H. Gostomczyk⁷⁹.

Zestawienia planowo-sprawozdawcze, jak również program wyborczy do Sejmiku i Rad Narodowych Grudziądza na lata 1966-70 i 1969-73, okazały się przydatnymi przy sporządzaniu przez Wolnikowskiego dwóch rozdziałów do „Przewodnika po Grudziądzu i okolicy” J. Błachnio z 1965 r. Obie części przewodnika związane są z zagadnieniami gospodarczymi Grudziądza. Pierwsza część nosi tytuł „Osiągnięcia miasta Grudziądza w latach 1945-64”. Druga „Planowany rozwój miasta w latach 1966-70”⁸⁰.

Rozwój turystyki i krajoznawstwa wpłynął na zainteresowanie Grudziądzem i okolicą. Zatem wzrosło zainteresowanie na wydawnictwa informacyjne o mieście. Dlatego, też zdecydowano o wznowieniu przewodnika. Wydanie drugie poprawione i uzupełnione ukazało się w 1968 r. Współautorami J. Błachnio byli, jak poprzednio, S. Kopczyński i A. Wolnikowski.

Broszurowe opracowania planowo-sprawozdawcze będą przedmiotem pełniejszej analizy przy omówieniu prac redakcyjnych.

---

⁷⁹ Grudziądz. Przewodnik. Red. J. Błachnio. Grudziądz 1961, s. 2.

⁸⁰ J. Błachnio, Przewodnik po Grudziądzu i okolicy. Grudziądz 1965, 1968, s. 24-36.

2.3. Artykuły w „Kronice” „Rocznika Grudziądzkiego”

Wolnikowski posiadał umiejętność skrupulatnego, jak określił R. Mechliński w notatce z „Gazety Pomorskiej”, odnotowywania rzeczywistości. Ta umiejętność okazała się być bardzo potrzebną, a nawet niezbędną przy tworzeniu bibliografii, ale nie tylko.

Wolnikowski swoją zdolność szczegółowego przedstawiania, relacjonowania, wykorzystał w artykułach drukowanych w „Kronice” roczników. Najogólniej można podzielić je na 4 grupy, które dotyczą: działalności PTH w Grudziądzu, ważnych uroczystości, sesji popularno-naukowych, obrony prac doktorskich.

Wszystkie artykuły mają charakter sprawozdań opisowych. Sporządzone są według niewiele zmieniającego się schematu, zresztą koniecznego w przekazywaniu pełnych, uporządkowanych wiadomości w tego rodzaju opracowaniach.

Artykuły sprawozdawcze z prac towarzystwa historycznego zajmują od 3 do nawet 11 stron. Dane statystyczne wplecione są w tekst. Niezmiennie pojawiają się dane dotyczące Zarządu, jego składu czy też jakichkolwiek zmian w pełnionych funkcjach, w danym okresie sprawozdawczym. Dalej, przedstawiają informacje z przebiegu realizacji zadań ogólnych, w myśl ustalonych wcześniej przez Oddział kierunków. Potem, w sprawozdaniach następuje skupienie uwagi na wykonaniu zadań szczegółowych, zwykle przynależnych poszczególnym Komisjom lub Komitetom, np. Komisja Rocznic, Tablic i Nazw, Komisja Popularyzacji i Współpracy ze Szkolnictwem, Komisja Odczytów Publicznych czy np. Komitetów redakcyjnych określonych wydawnictw. Jest też miejsce na sprawy finansowe Oddziału. Relacje z uczestnictwa w odbywających się zebraniach, sesjach popularno-naukowych. Omówienie współpracy z różnego rodzaju instytucjami, zwłaszcza kulturalnymi na terenie miasta, naukowymi z ośrodków uniwersyteckich. Adam Wolnikowski jest autorem sprawozdań w tomach 2, 4, 5/6, 7.

Następne dwie grupy kronikarskich artykułów opisują uroczystości i sesje popularno-naukowe, budowane są według zbliżonego planu. Uwzględniają przedsięwzięcie, jego cel, pomysłodawców i organizatorów przedsięwzięcia oraz relacje z przebiegu powziętego zadania, które również opisywane jest zgodnie ze stałym układem treści. Najpierw następuje uroczyste otwarcie. Przedstawienie i powitanie przybyłych władz, przedstawicieli środowisk naukowych, kulturalnych itd. i okolicznościowe przemówienia. Potem mają miejsce wystąpienia, referaty,

ewentualne dyskusje związane z przedmiotem spotkań oraz omówienia wszelkiego rodzaju imprez towarzyszących.

Grupę sprawozdań z ważnych uroczystości zdominowały trzy tematy: Obchody Tysiąclecia Państwa Polskiego w Grudziądzu, 900-lecie Grudziądza, ich rozpoczęcie i zakończenie oraz 450 rocznica wygłoszenia przez Mikołaja Kopernika rozprawy o monecie na sejmiku generalnym w Grudziądzu.

W „Kronice” tomu 2 rocznika znajduje się relacja z sesji MRN miasta Grudziądza, która poświęcona jest przygotowaniom do obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego. Zgodnie z uchwałą z dnia 24.05.1960 podjętą na sesji, ogłoszono 22 lipca 1960 r., dniem inauguracji obchodów. Uchwalono również upamiętnienie faktu historycznego wmurowaniem pamiątkowej tablicy w zabytkowym gmachu siedziby MRN, wydaniem odznaki pamiątkowej z okazji 15-lecia wyzwolenia miasta, z inauguracji obchodów Tysiąclecia, nagrodzeniu tą odznaką zasłużonych obywateli miasta, z nadaniem dotychczasowej ulicy Słowiańskiej nazwy ulicy Tysiąclecia oraz zorganizowaniem Dni Grudziądza w 1965 r. z okazji 900-lecia istnienia miasta⁸¹. Po przedstawieniu zadań podjętych uchwałą, Wolnikowski krótko opisał przebieg z rozpoczęcia obchodów w dniu 22.07.1962 zgodnie z wówczas obowiązującym ceremoniałem.

Jedną z ciekawszych, a zarazem nietypowych imprez, która łączyła się z obchodami Tysiąclecia Państwa Polskiego, opisana przez Adama Wolnikowskiego, w tomie 4 rocznika z 1965, było powołanie w 1962 r. Komitetu Akcji m/s Grudziądz. Celem Komitetu było podjęcie starań o nadanie jednemu z budowanych statków handlowych nazwy „Grudziądz”. Przedsięwzięty pomysł doczekał się realizacji. W kwietniu 1963 r. delegacja miasta Grudziądza wzięła udział w uroczystym wodowaniu statku w Szczecinie. Natomiast w cztery miesiące później, w Gdańsku, przedstawiciele Grudziądza byli obecni przy podniesieniu bandery na m/s „Grudziądz”. 17 sierpnia 1963 r. m/s „Grudziądz”, który obsługiwał linię lewantyńską, a więc porty: Grecji, Turcji, Syrii, Libanu, Egiptu, wypłynął w swój pierwszy rejs. Sprawozdanie Wolnikowskiego, oprócz relacji z działań Komitetu, przekazuje też informacje dotyczące dziejów statku, jego budowy i przeznaczenia.

---

⁸¹ A. Wolnikowski, Inauguracja obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego w Grudziądzu. Rocznik Grudziądzki 1961, t. 2. s. 209.

Świętowanie 900-setnych urodzin Grudziądza rozpoczęło się 25.09.1963 r.:
*„O godzinie 12.00 na Starym Rynku w Grudziądzu przewodniczący rady Państwowej przy dźwiękach hymnu narodowego w towarzystwie dowódcy Pomorskiego Okręgu Wojskowego... przeszedł przed frontem przybyłej tu kompanii honorowej Wojska Polskiego. Następnie na rynku odbyła się uroczysta sesja...”*⁸².

W uroczystościach uczestniczyły też delegacje zakładów pracy, organizacji politycznych i społecznych, a ponadto licznie zgromadzeni mieszkańcy. Jak podaje Wolnikowski, w swoim opisie wydarzeń, w sesji wzięło udział do 100.000 osób⁸³. Potem nadszedł czas publicznych wystąpień przedstawicieli władz. Z ich treści Wolnikowski wydobyl główne przesłanie i przedstawił je w sprawozdaniu. Osoby przemawiające dokonywały zwykle podsumowań z dotychczasowych wyników realizacji programów oraz wytyczały nowe kierunki działań. W tym, konkretnym przypadku, obchody IX wieków istnienia Grudziądza, były dobrą okazją do rozliczeń z osiągniętych wyników w ramach obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego w województwie bydgoskim. A także do wyznaczenia zasadniczych celów przyszłych działań, zbliżających się obchodów XX-lecia Polski Ludowej oraz sprzyjającą okolicznością do podkreślenia znaczenia miasta Grudziądza w historii Polski. Ze szczególnym zwróceniem uwagi na fragmenty historii związane z ruchem robotniczym i socjalistycznym ukierunkowaniem, jak to podkreślił Przewodniczący Rady Państwa A. Zawadzki, w swoim wystąpieniu:

*„IX wieków miasto wasze dzieli już koleje losów naszego państwa i narodu. Miasto w nich czynny udział wносиło swój wkład do gospodarki i kultury narodowej... Jest też Grudziądz ściśle związany z rewolucyjną walką naszej klasy robotniczej...”*⁸⁴.

Kształtowaniem postaw obywatelskich, właściwych dla idei socjalistycznych, opatrzone były wszystkie mniejsze i większe uroczystości. Te na szczeblu lokalnym, jak i te najważniejsze – państwowe. To było nadrzędne przesłanie wszelkich zgromadzeń, odświętnych spotkań, imprez różnego rodzaju. W takiej atmosferze przedstawiano rezolucję podsumowującą wrześniową sesję 1963 r. inaugurującą obchody 900-lecia Grudziądza. Wolnikowski, poprzez swoje skupienie się na szczególe i jego rejestrowaniu, wiernie obrazuje specyficzny klimat Polski Ludowej.

---

⁸² A. Wolnikowski, Inauguracja obchodów 900-lecia Grudziądza. Rocznik Grudziądzki 1965, t. 4, s. 260.

⁸³ Ibidem, s. 260.

⁸⁴ Ibidem, s. 260.

Zakończenie obchodów 900-lecia miasta odbyło się 1965 r. Uroczystości przebiegały według podobnego schematu, jak ich inauguracja. Z tą różnicą, że skupiono się bardziej na osiągnięciach obchodów jubileuszowych Grudziądza. Potwierdzenie stanowią słowa wicepremiera E. Szyra, które wprowadzają do jego przemówienia: *„Obecna jubileuszowa sesja stanowi uroczyste zakończenie obchodów, której główną cechą był świadomy, ofiarny wysiłek społeczeństwa, aby uświetnić swój prastary gród, stworzyć trwałe dzieła w postaci urządzeń gospodarki komunalnej, komunikacji oraz urządzeń socjalnych i kulturalnych...”*⁸⁵.

Wolnikowski relacjonując zakończenie obchodów również poświęca więcej miejsca konkretnym pracom, dokonanym w tym okresie i koncentruje się na ich dokładniejszym omówieniu. Stąd artykuł sprawozdawczy kończący obchody urodzin miasta, zawarty w tomie 5/6 „Rocznika Grudziądzkiego” z 1970 r. jest nieco obszerniejszy od tego z otwarcia uroczystości jubileuszowych Grudziądza, który znajduje się w tomie 4 „Rocznika Grudziądzkiego” z 1965 r. Uzupełnieniem do tekstu jest 5 fotografii wykonanych przez Adama Wolnikowskiego.

Wyjątkowa sympatia Grudziądza do Mikołaja Kopernika, który wygłosił rozprawę o monecie na sejmiku generalnym w Grudziądzu, w 1522 r., spowodowała, że z okazji zbliżającej się 500 rocznicy urodzin Mikołaja Kopernika oraz 450 rocznicy jego pobytu w Grudziądzu, zawiązał się w 1970 r. Społeczny Komitet Budowy pomnika Mikołaja Kopernika. Była to inicjatywa działaczy sekcji Polskiego Towarzystwa Miłośników Astronomii. Dwuletnią historię (1970-72) starań grupy inicjatywnej oraz artysty rzeźbiarza H. Rasmusa, projektanta i wykonawcy pomnika, opisał Wolnikowski w tomie 7 rocznika z 1977 r. Nie zabrakło też relacji z uroczystości aktu erekcyjnego pomnika oraz z uroczystości jego odsłonięcia, w dniu 14.10.1972. W opracowaniu niniejszego artykułu sprawozdawczego pomocnymi okazały się: akta Oddziału PTH, Wydział Kultury dla powiatu i miasta Grudziądza, akta i publikacje znajdujące się w PTMA w Grudziądzu oraz informacje artysty rzeźbiarza H. Rasmusa i zapiski własne Adama Wolnikowskiego⁸⁶.

Przy tej okazji należy przypomnieć, że Wolnikowski mówił o potrzebie upamiętnienia pobytu Mikołaja Kopernika w Grudziądzu wiele lat przed obchodami

---

⁸⁵ A. Wolnikowski, Zakończenie obchodów 900-lecia Grudziądza. Rocznik Grudziądzki 1970, t. 5/6, s. 565.

⁸⁶ A. Wolnikowski, Pomnik Mikołaja Kopernika w Grudziądzu. Rocznik Grudziądzki 1977, t. 7, s. 134.

rocznicowymi. Dla podkreślenia znaczenia powyższego faktu opracował artykuł, wyjaśniający reformę monetarną zaproponowaną przez Kopernika, która stała się tematem rozpoczynającym obrady sejmiku generalnego 21 marca 1522 r. w Grudziądzu⁸⁷.

Innym ważnym dla miasta pomysłem, również związanym z obchodami kopernikowskimi w Grudziądzu, było otwarcie, w dniu 26.03.1972 Planetarium i Obserwatorium Astronomicznego im. Mikołaja Kopernika. Planetarium umiejscowiono na górnym piętrze nadbudowanego narożnika gmachu Technikum Chemicznego i Elektrycznego, przy ul. Krasickiego 5. Obiekt stał się ośrodkiem dydaktyki dla młodzieży szkolnej, ale też dla miłośników astronomii i astronautyki.

Podobnie, jak i we wcześniejszych artykułach, tak i tu, Wolnikowski streścił dzieje powstania wyżej wymienionej inicjatywy oraz etapy realizacji pomysłu. Potem przybliżył Obserwatorium, poprzez jego dokładne opisanie, budowę i sprzęt, w które zostało wyposażone. Oddanie Planetarium do użytku przebiegło oczywiście w odświeżonych nastrojach zebranych władz i innych zainteresowanych. A uwiecznione zostało przez „kronikarza” grudziądzkich wydarzeń Adama Wolnikowskiego, w tomie 7 „Rocznika Grudziądzkiego” z 1977 r.

Artykuł sporządził Wolnikowski na podstawie kroniki Oddziału PTMA w Grudziądzu, źródeł archiwalnych Technikum Chemicznego i Elektrycznego w Grudziądzu, artykułów B. Zakrzewskiego w miesięczniku „Urania”, informacji i materiałów M. Śróbki-Kubiak oraz materiałów własnych⁸⁸.

Przedmiotem kolejnych kronikarskich zapisków Adama Wolnikowskiego były dwie sesje i sympozjum naukowe. Pierwsza sesja, w chronologicznym układzie wydarzeń, miała miejsce w 1964 r., a spisana została w tomie 4 rocznika z 1965 r. Dotyczyła ona 600-lecia Uniwersytetu Jagiellońskiego i jego związku z Akademią Chełmińską (1386-1818). Tą zaskakującą więc wyjaśniają słowa na tablicy pamiątkowej, umieszczonej na ścianie budynku Szkoły Podstawowej nr 1 w Chełmnie, dawnej siedzibie Akademii: *„W tych murach mieściła się Akademia Chełmińska, kolonia Uniwersytetu Jagiellońskiego 1680-1779. W 600-lecie Uniwersytetu Jagiellońskiego”*⁸⁹.

---

⁸⁷ A. Wolnikowski, Grudziądz Mikołajowi Kopernikowi. Gazeta Pomorska 1958, nr 298, s. 4.

⁸⁸ A. Wolnikowski, Planetarium i Obserwatorium Astronomiczne im. Mikołaja Kopernika w Grudziądzu. Rocznik Grudziądzki 1977, t. 7, s. 138.

⁸⁹ A. Wolnikowski, Sesja popularno-naukowa poświęcona 600-leciu Uniwersytetu Jagiellońskiego i Akademii Chełmińskiej w Chełmnie. Rocznik Grudziądzki 1965, t. 4, s. 264.

Powiązania krakowskiego uniwersytetu i uczelni chełmińskiej przedstawił doc. dr L. Hajdukiewicz z Krakowa w referacie, pt. „Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego i jego związki z Akademią Chełmińską”. Podczas sesji wygłoszono jeszcze jeden referat, którego treść wyraża tytuł referatu: „Rola miasta Chełmna na tle dziejów polityczno-gospodarczych ziemi chełmińskiej w XIV-XVIII w.”. Osobą referującą był dr Z. Nowak z Torunia. Wśród zaproszonych gości byli: prof. dr K. Wyka – prorektor Uniwersytetu Jagiellońskiego, prof. dr K. Biskupski – prorektor Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, wiceprezes Zarządu Głównego PTH – prof. dr M. Biskup oraz przedstawiciele władz Chełmna, działacze polityczni, oświatowi i kulturalni. Obecna też była delegacja grudziądzkiego oddziału PTH, z jego członkiem J. Błachnio oraz spisującym przebieg uroczystości, wówczas pełniącym funkcję wiceprezesa oddziału Adamem Wolnikowskim. Imprezami towarzyszącymi sesji były: wystawa „Uniwersytet Jagielloński i Akademia Chełmińska w dokumencie i fotografii” oraz koncert Capelli Bydgostiensis pro Musica Antiqua, która wykonała Kompletorium Grzegorza Gorczyckiego, rektora Akademii Chełmińskiej z końca XVII w.⁹⁰.

Przebieg następnej sesji, jak i sympozjum naukowego, zamieszczony został również na łamach „Rocznika Grudziądzkiego”. Oba spotkania stanowiły część programu trwających „Dni Kopernikowskich” w Grudziądzu, wcześniej omawianych, przy okazji sprawozdań Adama Wolnikowskiego z ważnych uroczystości grudziądzkich.

Ogólnopolskie Sympozjum Naukowe w Grudziądzu, zorganizowane przez Oddział Wojewódzki Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego w Bydgoszczy, skupiło się na ukazaniu Mikołaja Kopernika, jako ekonomisty. Punktem wyjścia do tego rodzaju rozważań było wygłoszenie przez uczonego poglądów na sprawy monetarne w nieistniejącym dziś grudziądzkim ratuszu w dniu 21 marca 1522 r. W 450 lat od wystąpienia Mikołaja Kopernika, 21.03.1972 pracownicy naukowci UMK przedstawili i poddali dyskusji dwa referaty: „Administratorska działalność Mikołaja Kopernika” i „Poglądy ekonomiczne Mikołaja Kopernika”. Powyższe referaty zostały zawarte w publikacji „Mikołaj Kopernik administrator i ekonomista”. Sympozjum uzupełniały różnorodne przedsięwzięcia, którym Wolnikowski przeznacza znaczną część sprawozdania. Ze szczególną dokładnością

---

⁹⁰ Ibidem, s. 263.

opisuje plaketkę rocznicową ku czci Mikołaja Kopernika, wydaną dla upamiętnienia sympozjum. Z podobną uwagą i dokładnością przedstawia ekspozycję monet XV i XVII-wiecznych w muzeum grudziądzkim. Potem charakteryzuje wystawę książek ekonomicznych „Domu Książki” w Grudziądzu oraz ekspozycję wyrobów przemysłu grudziądzkiego.

Pomysł zorganizowania sesji astronomicznej i zjazdu prezesów oddziałów Polskiego Towarzystwa Astronomicznego w Grudziądzu wypłynął z inicjatywy sekcji oddziału PTMA w Toruniu, która uzyskała poparcie Zarządu Głównego PTMA w Krakowie. W wyniku porozumienia do Grudziądza przybyli reprezentanci Głównej Rady Naukowej, redaktor naczelny miesięcznika „Urania” - dr L. Zajdler, członkowie Zarządu Głównego PTMA, przedstawiciele oddziałów towarzystw z całej Polski. Intencją organizatorów sesji astronomicznej pod hasłem: „Wszecławiat”, jak odnotował Wolnikowski, było stworzenie możliwości wymiany myśli i poglądów pracowników nauki z ośrodków – krakowskiego, toruńskiego i warszawskiego, zainteresowanych problematyką astronomiczną oraz przekazaniem jej wyników miłośnikom grudziądzkim. W trakcie obrad zaprezentowano referaty, pt. „Ziemia, jako planeta”, „Kopernikowska zasada kosmologiczna”, „Poszukiwanie pozaziemskich cywilizacji”. W drugim dniu obrad Ogólnopolskiego Zjazdu PTMA dodatkowo zapoznano zebranych z działalnością oddziału PTMA. Referaty przeglądowe przedstawiły kolejno ośrodki, które uczestniczyły w zjeździe. Oddzielny akapit w sprawozdaniu poświęcił Wolnikowski budowie Ludowych Obserwatoriów Astronomicznych i Planetariów, jako że to Grudziądz, z prezesem sekcji PTMA J. Szwarcem, był wzorem tej społecznej inicjatywy.

Przy sporządzaniu niniejszego artykułu sprawozdawczego Wolnikowski korzystał z materiałów archiwum Oddziału PTMA w Grudziądzu⁹¹.

W tekst obu sprawozdań – z sympozjum ekonomicznego i z sesji astronomicznej wkomponowane są fotografie, których autorem jest Adam Wolnikowski.

Ostatnią grupę artykułów sprawozdawczych stanowią relacje z publicznych obron prac doktorskich. Wszyscy ubiegający się o stopień naukowy to mieszkańcy Grudziądza. Spośród czterech, opisanych przez Wolnikowskiego,

---

⁹¹ A. Wolnikowski, Sesja astronomiczna i zjazd prezesów oddziałów Polskiego Towarzystwa Miłośników Astronomii z okazji obchodów kopernikowskich w Grudziądzu. Rocznik Grudziądzki 1977, t. 7, s. 125.

odrębnych obron prac doktorskich, trzy z nich posiadają wspólne cechy. Łączy je charakter humanistyczny prac oraz element regionalny – pomorski w podjętych tematach prac badawczych doktorantów. Omówienie każdej z prac ujęte jest identycznie. Rozpoczyna się przedstawieniem uczelni, w której złożona została praca, osoby doktoranta, tematu rozprawy oraz jej promotora i recenzentów. Potem następuje wprowadzenie w zagadnienie poprzez zapoznanie z główną tezą pracy. Po czym, idąc tokiem rozważań autora, Wolnikowski jednocześnie przedstawia zawartość opisywanej pracy.

Pierwsza, opisana przez Adama Wolnikowskiego, obrona miała miejsce w marcu 1966 r. O tytuł doktora nauk humanistycznych starał się ówczesny nauczyciel języka polskiego w Państwowym Liceum Pedagogicznym w Grudziądzu J. Konieczny, przedkładając w Wydziale Humanistycznym UMK w Toruniu pracę pt. „Literatura polska na Pomorzu Gdańskim w dobie zaboru”. Promotorem była doc. dr B. Osmólska-Piskorska. Recenzentami – prof. dr W. Danek i prof. dr B. Nadolski⁹². Autor pracy zajął się zagadnieniami literatury pięknej, na którą składały się twórczość własna regionu i recepcja dorobku narodowego, w dziejach porozbiorowych kultury Pomorza. Dotąd, literatura w studiach z dziejów kultury dziewiętnastowiecznego Pomorza, nie była traktowana autonomicznie.

Jest to najobszerniejsza – z obron – recenzja, przy czym najbardziej wnikliwa, sądzić więc można, że najbardziej Wolnikowskiego zajmująca.

Kolejne dwa artykuły, jak wyżej wspomniano, dotyczą również obron prac doktorskich, które poruszają tematykę regionalną. Z tą różnicą, że praca doktorska M. Skowrońskiego, nauczyciela II Liceum Ogólnokształcącego w Grudziądzu, koncentruje się wokół „Odbudowy i rozbudowy szkolnictwa w województwie pomorskim (bydgoskim) w latach 1945-50”. Obrona pracy, o tym właśnie tytule, odbyła się w marcu 1973 r. w Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu M. Curie-Skłodowskiej w Lublinie. Promotorem był prof. dr hab. B. Głębowicz. Przedstawienie przez Wolnikowskiego zawartości kolejnych rozdziałów rozprawy, doktoranta Skowrońskiego, jest argumentacją potwierdzającą tezę autora rozprawy, którą powtórzył Wolnikowski w sprawozdaniu za autorem pracy... „*w pierwszych pięciu latach istnienia Polski Ludowej nastąpiła nie tylko odbudowa całokształtu*

---

⁹² A. Wolnikowski, Obrona pracy doktorskiej Jerzego Koniecznego z Grudziądza. Rocznik Grudziądzki 1970, t. 5/6, s. 596.

*szkolnictwa wszystkich szczebli, ale również jego rozbudowa w porównaniu z okresem międzywojennym, a także poważnie zarysował się problem nadania szkolnictwu nowego oblicza społeczno-politycznego...*⁹³.

Natomiast obrona pracy doktorskiej S. Reszkowskiego, nauczyciela grudziądzkiej szkoły ekonomicznej, dotyczy genezy i początków miast ziemi chełmińskiej, jako odbicia lokacji tych miast na prawie niemieckim (chełmińskim). Przyczyny, przebieg i skutki lokacji miast ziemi chełmińskiej stanowią zasadniczy trzon pracy. Praca pt. „Początki miast ziemi chełmińskiej na tle rozwoju osadnictwa do końca XV w.”, została złożona w Wydziale Prawa i Administracji UMK w Toruniu. Jej publiczna obrona odbyła się w grudniu 1973 r. Promotorem rozprawy był prof. dr hab. W. Hejnosz. Recenzentami prof. dr Z. Kaczmarek z Poznania i prof. dr Z. Zdrójkowski z Torunia⁹⁴.

Czwarta, z publikowanych obron prac doktorskich, zrelacjonowana przez Wolnikowskiego, jest związana z zupełnie inną dziedziną, niż poprzednio opisywane. Przedstawiona praca dotyczy dyscypliny zwanej hydromechaniką. Dysertacja przedłożona została w Wydziale Mechaniczno-Technologicznym Politechniki Gdańskiej przez jej autora, pracownika Biura Konstrukcyjnego Pomorskiej Odlewni i Emalierni Z. Nowackiego z Grudziądza. Praca pt. „Wpływ elementów geometrycznych powierzchni pierścienia uszczelniającego na hydrauliczne straty szczelinowe pompy wirowej”, której promotorem był prof. dr hab. inż. R. Kolman, miała swoją publiczną obronę w maju 1974 r.⁹⁵. Praca składa się z dwóch zasadniczych części. Pierwsza, poświęcona jest teoretycznej analizie zagadnienia. Zaś druga – technikom wytwarzania. Praca opiera się na 2500 eksperymentów, które stanowią podstawę do matematycznej analizy zjawisk. Pochlebne opinie recenzentów podkreślają przede wszystkim naukową wartość pracy przy jednoczesnych możliwościach wykorzystania praktycznego.

---

⁹³ A. Wolnikowski, Obrona pracy doktorskiej Mieczysława Skowrońskiego z Grudziądza. Rocznik Grudziądzki 1977, t. 7, s. 129.

⁹⁴ A. Wolnikowski, Obrona pracy doktorskiej Stanisława Reszkowskiego z Grudziądza. Rocznik Grudziądzki 1977, t. 7, s. 130.

⁹⁵ A. Wolnikowski, Obrona pracy doktorskiej Zbigniewa Nowackiego z Grudziądza. Rocznik Grudziądzki 1977, t. 7, s. 130-131.

2.4. Recenzje

Wśród różnych autorskich form wypowiedzi publikowanych Adama Wolnikowskiego znalazły się również dwie recenzje.

Adam Wolnikowski podjął się oceny „Rocznika Statystycznego województwa bydgoskiego”, którego cztery roczniki ukazały się kolejno w 1958, 1959, 1961, wydane przez Prezydium MRN, Wydział Statystyki w Bydgoszczy oraz w 1963 przez Wojewódzki Urząd Statystyczny w Bydgoszczy⁹⁶.

Najbardziej surowym w ocenie jest Wolnikowski w stosunku do rocznika pierwszego ponieważ wykazuje w nim zbyt wiele braków. Według Wolnikowskiego rocznik nie wyczerpuje, a nawet nie dotyka ważnych tematów, obrazujących całokształt rozwoju gospodarki i kultury województwa bydgoskiego. Ale jednocześnie stwierdza recenzujący: „...niemniej ta pierwsza publikacja statystyczna, przesadnie nazwana rocznikiem statystycznym, spełniła swoje zadanie, wyłoniło się bowiem zapotrzebowanie kompleksowe opracowania informacji statystycznych o gospodarce i przejawach życia społeczno-kulturalnego województwa bydgoskiego”⁹⁷.

Nadzieja, że drugi rocznik zaspokoi luki informacyjne rocznika pierwszego okazała się jedynie oczekiwaniem – stwierdza Wolnikowski. Wydanie drugie w porównaniu z pierwszym jest uzupełnieniem i poszerzeniem, przede wszystkim zakresu tematycznego informacji liczbowych, ze 168 stron i 128 tablic do 290 stron i 225 tablic, ale wciąż nie jest zadawalającym wydawnictwem statystycznym.

Dopiero trzeci rocznik spełnia te nadzieje i to jemu Wolnikowski wystawia najwyższą notę, którą motywuje: „...trzeci rocznik był rzeczywiście pierwszym w pełni wyczerpującym tematykę informatorów statystycznych z dziedziny gospodarki oraz niektórych przejawów życia kulturalnego województwa bydgoskiego”⁹⁸.

Natomiast czwarty rocznik jest różnym od poprzednich – zaznacza recenzujący - dlatego, że opracowany został niezależnie organizacyjnie od Prezydium MRN. Wolnikowski prezentuje rocznik, jako udaną próbę ujęcia syntetycznego niektórych informacji liczbowych o rozwoju życia gospodarczego w województwie. Poza tym większość, statystycznie notowanych zjawisk gospodarczych i kulturalnych przedstawiona jest na tle danych ogólnokrajowych. Wolnikowski zwraca też uwagę na

---

⁹⁶ Ibidem, s. 131.

⁹⁷ A. Wolnikowski, Rocznik Statystyczny Województwa Bydgoskiego. Rocznik Grudziądzki 1965, t. 4, s. 246.

⁹⁸ Ibidem, s. 246.

staranne opracowanie wydawnicze, przejrzystość układu tablic, większą czytelność wykresów oraz trwalszą oprawę.

Innym wydawnictwem poddanym ocenie Wolnikowskiego jest „Rozwój społeczno-gospodarczy województwa bydgoskiego w pięcioleciu 1956-60”, opracowany przez zespół pracowników Wojewódzkiej Komisji Planowania Gospodarczego w Bydgoszczy. Wydany w 1961 r. przez Prezydium WRN⁹⁹. Jest to publikacja podsumowująca dorobek drugiej pięciolatki (1956-60) oraz założenia wojewódzkiego planu pięcioletniego na lata 1961-65. Bilans wyników gospodarczych, stosunkowo najobszerniej – zgodnie zresztą ze specyfiką gospodarczą województwa – omawia „rolnictwo i leśnictwo”, zebrane w 10 rozdziałach na 123 stronach i uzupełnione 10 tablicami statystycznymi.

Według Wolnikowskiego praca daje solidną informację o podstawowych problemach województwa. A większość postulatów wprowadzonych do projektu planu 5-letniego na lata 1961-65 dla województwa i powiatów okazuje się rzetelna i trafna. Całość wydawnictwa jest niewątpliwie wartościowa, potrzebna i powinna być kontynuowana przez zespół pracowników odpowiedzialnych za niniejsze opracowanie.

---

⁹⁹ A. Wolnikowski, Rozwój społeczno-gospodarczy województwa bydgoskiego w pięcioleciu 1956-60. Rocznik Grudziądzki 1965, t. 4, s. 258.

2.5. Prace redakcyjne

Ważną dla działalności publikacyjnej i popularyzatorskiej, była też praca zawodowa w Miejskiej Komisji Planowania Gospodarczego przy Prezydium MRN w Grudziądzu. Jako przewodniczący tej Komisji był zobowiązany do wyznaczania, planowania kierunków, celów gospodarczych dla miasta. A potem do przedkładania sprawozdań z wykonanych zadań. Plany i sprawozdania przedstawiane były w formie pisemnej. W zależności od czasokresu, który obejmowały, zawierały od pięciu do nawet dwudziestu dwu stron.

Przykładem obszernych, właśnie 22-stronicowych, zamierzeń jest „Projekt 5-letniego rozwoju miasta Grudziądza w latach 1961-65 w zakresie gospodarki podporządkowanej Miejskiej Radzie Narodowej”. Opracowany jest, jak wszystkie tego rodzaju publikacje, przez zespół pracowników Miejskiej Komisji Planowania Gospodarczego, pod redakcją Adama Wolnikowskiego. Wydany w 1959 r. przez Prezydium MRN.

Na przestrzeni lat 50-tych i 60-tych ukazało się 9 opracowań o charakterze planowo-sprawozdawczym. W tym, jedno z nich jest „Uchwałą Miejskiej Rady Narodowej w Grudziądzu, z dnia 14.05.55 w sprawie planu gospodarczego na 1955 r.”. Drugie, oprócz programowego planowania gospodarczego na lata 1959-65, zawiera również 5-stronicowy rozdział wprowadzający do zadań szczegółowych, który opisuje historyczne, geograficzne, ekonomiczne uwarunkowania Grudziądza. Adam Wolnikowski, poza redakcyjną opieką nad całością, jest i autorem w/w I rozdziału.

Do prac redakcyjnych należy też „8 [Ósmy] Wojewódzki Zjazd Delegatów Aktywu Społecznego Funduszu Odbudowy Ojczyzny (SFOZ) w Grudziądzu”. Wydany w 1957 r. przez Miejski Komitet Obywatelski Odbudowy miasta stołecznego Warszawy. W opracowaniu zamieszczono dzieje pieczęci i herbów miasta Grudziądza, spisane przez Wolnikowskiego. Przy tej okazji warto przypomnieć historię pieczęci po 1945 r., m.in. z tego względu, że sam Wolnikowski ma swój udział w jej tworzeniu.

Otóż, w 1945 r. w mieście Grudziądzu przywrócono pieczęć z lat 30-tych z biskupem Chryścianem. Ówczesne władze próbowały zmian herbu. Jednak interwencja historyków toruńskich, którzy podkreślali znaczenie biskupa dla Prus

i Grudziądza, uchroniła pieczęć z herbem miasta do 1950 r.¹⁰⁰. Potem, przez ponad 20 lat Grudziądz firmowany był pieczęcią z orłem polskim bez korony. W między czasie pojawił się pewien chaos w zapisie graficznym herbu Grudziądza, który przecież wydawał się rozstrzygnięty w latach 30-tych. Kwestię tę postanowiono rozwiązać w 1973 r. Prezydium MRN zleciło opracowanie graficzne herbu. Pojawił się taki projekt, został zatwierdzony, ale nie został rozpowszechniony. Wreszcie, pod koniec lat 70-tych zaczęto posługiwać się herbem według wzoru zaproponowanego przez Adama Wolnikowskiego. I ten właśnie herb obowiązuje do dnia dzisiejszego.

Historia ta posiada jeszcze swoje dopełnienie.

W 1990 r. powróciła znowu sprawa herbu Grudziądza. Zmiany ustrojowe spowodowały, że nowe władze samorządowe Grudziądza w III Rzeczypospolitej zamierzały przywrócić herb sprzed II wojny światowej. Trudno było jednak ustalić, który z licznych jego przedstawień jest tym właściwym. Tym bardziej, że dysponowano tylko opisem barw i rysunku herbu z lat 30-tych. Brak było jego zapisu obrazowego. Ostatecznie zdecydowano o przyjęciu wersji zaprojektowanej przez Adama Wolnikowskiego, jako tej, która była najbardziej zbliżona do wersji przedwojennej. Po śmierci Wolnikowskiego, część jego zbiorów przekazano Muzeum Miejskiemu w Grudziądzu. Podczas ich porządkowania znaleziono oryginalny projekt herbu Grudziądza z pieczęcią Ministerstwa Spraw Wewnętrznych z 1937 r.¹⁰¹. To właśnie ten oryginał posłużył Wolnikowskiemu, jako wzór, przy opracowywaniu przez niego projekcie herbu, który w latach 70-tych został przyjęty i uznany za oficjalnie obowiązujący do dziś.

Dwie następne prace redakcyjne Wolnikowskiego to programy wyborcze do Sejmiku i rad narodowych Grudziądza na lata 1966-70 i 1969-73. Wydane pod patronatem Miejskiego Komitetu Frontu Jedności Narodowej w Grudziądzu. Broszurowe, 21-stronicowe, o formacie 22 x 15 cm programy uzupełnione są fotografiami, których autorem jest też Wolnikowski. Ukazują Grudziądz w perspektywie jednostronnej. W swej tendencyjności, dostosowanej do treści programów, stanowią ciekawy fotograficzny zapis z epoki peerelowskiej. Opisy pod zamieszczonymi zdjęciami brzmią następująco: Pawilon warzyw i owoców PPS, przy ulicy Gen. K. Świerczewskiego, Widok Ratusza od strony Wisły, Budynek

---

¹⁰⁰ M. Gumowski, Herb i pieczęć miasta Grudziądza. Rocznik Grudziądzki 1961, t. 2, s. 158.

¹⁰¹ A. Wajler, Herb Grudziądza z wizerunkiem biskupa Chrystiana [w:] Grudziądz miastem Chrystiana. Materiały posesyjne. Grudziądz 1998, s. 72-73.

administracyjny Grudziądzkiego Przedsiębiorstwa Budowlanego, Fragmenty Osiedla Mieszkaniowego im. 900-lecia, Adaptacja zabytkowego Spichlerza z XIV w. na cele muzealne, Dom Kultury Grudziądzkich Zakładów Przemysłu Gumowego, Przystań Wiślana, Szkoła Podstawowa nr 18 – wybudowana na Osiedlu Mieszkaniowym im. 900-lecia, Nowo wybudowane bloki mieszkaniowe Robotniczej Spółdzielni Mieszkaniowej GZPG, itd. w podobnej estetyce.

Odmiennej charakter ma kolejne wydawnictwo: „Teka Grudziądzka. IX wieków Grudziądza”, przy którym pracował Wolnikowski, jako przewodniczący komitetu redakcyjnego. Obok niego komitet tworzyli: M. Biskup, J. Frycz, M. Turwid. Zbiór 20 grafik, autorstwa C. Wiśniewskiej przedstawia zabytki Grudziądza, z okazji jego 900-setnych urodzin. Tecka ukazała się staraniem wydawniczym Oddziału PTH w Grudziądzu w 1965 r.¹⁰².

Adam Wolnikowski należał też do komitetu redakcyjnego monografii Gimnazjum Polskiego i Liceum Ogólnokształcącego im. S. Żeromskiego w Kwidzynie. Okazją do opublikowania historii był jubileusz 35-lecia istnienia (1937-72) szkoły kwidzyńskiej i 50 rocznicy powstania Związku Polaków w Niemczech. W dziejach szkoły „spod znaku Rodła” można wyodrębnić dwa główne okresy. Pierwszy (1937-39), to Gimnazjum Polskie. Było ono drugą polską szkołą średnią, poza Polskim Liceum w Bytomiu, w granicach państwa niemieckiego, które: „*miało obowiązek wychowywania kadry inteligencji na potrzeby ludu polskiego odłączonego przemocą od ojczyzny*”¹⁰³. Drugi okres (1945-72), to Liceum Ogólnokształcące im. S. Żeromskiego, które odbudowywało się i organizowało w trudnej powojennej rzeczywistości. Tworzyła się nowa polska placówka nauczania w Kwidzynie, która równocześnie była: „*pomnikiem tym, którzy zapoczątkowali tę działalność przed II wojną światową*”¹⁰⁴. Monografia szkoły kwidzyńskiej ukazała się drukiem w 1972 r.

Tego samego roku powstała jeszcze jedna publikacja jubileuszowa, przy której pracach redakcyjnych uczestniczył i im przewodniczył Adam Wolnikowski. Do Komitetu redakcyjnego należeli też: Cecylia Wiśniewska i Marian Biskup.

---

¹⁰² A. Wolnikowski, Oddział PTH w Grudziądzu w latach 1963-1966. Rocznik Grudziądzki 1970, t. 5/6, s. 569, 572.

¹⁰³ 35 lat Gimnazjum Polskiego i Liceum Ogólnokształcącego im. S. Żeromskiego w Kwidzynie. Red. S. Bortnowskiego. Kwidzyn 1972, s. 12.

¹⁰⁴ Ibidem, s. 19.

W wyniku pracy Komitetu, z ramienia oddziału PTH, wydano „Pomorski szlak kopernikowski” C. Wiśniewskiej. Tym, co skłoniło autorkę i kolegium redakcyjne do niniejszego opracowania, były obchody 500 rocznicy urodzin Mikołaja Kopernika oraz 450 rocznica pobytu Kopernika w Grudziądzu.

Wydawnictwo o formacie 37 x 53 cm, zawiera 20 oryginalnych akwafort, zebranych luźno w teczce, w oprawie płóciennej. Prace, które wchodziły w skład teki, odbite zostały na papierze czerpanym, w 100 egzemplarzach numerowanych, ręcznie sygnowanych przez autorkę. Album opatrzył częścią opisową M. Biskup¹⁰⁵.

Teka z akwafortami C. Wiśniewskiej spotkała się z przychylnym przyjęciem przez biblioteki uniwersyteckie w kraju i za granicą.

Miejsce wyjątkowe w doświadczeniach pracy redakcyjnej Adama Wolnikowskiego zajął „Rocznik Grudziądzki”. W jego prace zaangażowany był przez wiele lat (1961-1977)¹⁰⁶.

Począwszy od tomu drugiego z 1961 r., aż po tom siódmy z 1977 r. „Rocznika Grudziądzkiego” Adam Wolnikowski wchodził w skład komitetu redakcyjnego. W tomie drugim, jako jego przewodniczący, a w kolejnych, jako redaktor.

---

¹⁰⁵ A. Wolnikowski, Oddział PTH w Grudziądzu w latach 1966-1973. Rocznik Grudziądzki 1977, t. 7, s. 112.

¹⁰⁶ Rocznik Grudziądzki. 1961-1977, t. 2-7.

2.6. Prelekcje

Wolnikowski zdobywaną, uzupełnianą, poszerzaną przez siebie wiedzę, która była przedmiotem jego zainteresowań i kolekcjonerskich pasji, opisywał i upowszechniał we wcześniej przedstawionych publikacjach. Ale posługiwał się również innymi formami przekazu i popularyzacji wiadomości o Grudziądzu i regionie. Najczęściej były to: prelekcje, fotografia i wystawy.

Tymczasem należałoby przyjrzeć się bliżej prelekcjom wygłaszanym przez Wolnikowskiego w latach jego aktywności społecznej, która przypadła na lata 1962-1990. W ciągu tych lat był autorem 27 tematów szczegółowych, przedstawianych w formie prelekcji, bądź w formach pokrewnych, odczytach, referatach, które odnotowano na łamach prasy lokalnej i przede wszystkim „Rocznika Grudziądzkiego”. Miejscem wystąpień publicznych Wolnikowskiego, jak i pozostałych prelegentów były: szkoły, instytucje kultury, zwłaszcza Biblioteka Miejska, która również użyczyła miejsca Zarządowi Oddziału PTH w początkach jego działalności, kluby zakładów pracy, organizacji społecznych, jednostek wojskowych. Odbiorcami była więc najczęściej społeczność miasta Grudziądz. Prelekcje odbywały się zwykle przy okazji ważnych uroczystości miejskich, czy świątecznych obchodów.

W latach 60-tych Adam Wolnikowski zaprezentował 11 tematów prelekcyjnych. Większość odbyła się w ramach akcji odczytowej (1965-1966) w związku z obchodami Tysiąclecia Państwa Polskiego i 900-lecia istnienia miasta Grudziądz. Referowane tematy zostały zdominowane przez problematykę społeczno-gospodarczą miasta. Jego osiągnięcia, plany i perspektywy rozwoju w różnych okresach historycznych. Z podkreśleniem znaczenia wydawnictwa „Inwentarz Starostwa Grudziądzkiego z 1739 r.” dla historii ekonomiczno-społecznej Grudziądz i okolic. Inne kwestie, które przybliżał Wolnikowski w trakcie prelekcji zebrane były pod tytułem „Grudziądz w wydawnictwach obcych i polskich” oraz „Grudziądz w wydawnictwach lokalnych”.

Coraz bardziej upowszechniające się spotkania prelekcyjne, których częstym prelegentem był Adam Wolnikowski, spowodowały, że wszedł do stałego grona Komisji Odczytów, Wykładów i Prelekcji, stworzonej przy Oddziale PTH w Grudziądzu, na przełomie lat 60-tych i 70-tych.

W 70-tych latach opracowania odczytowe Wolnikowskiego były bardziej urozmaicone tematycznie. Tylko jeden z tematów poruszał sprawy gospodarcze, a ściślej dotyczył kierunków rozwoju przemysłu grudziądzkiego. W tym okresie Wolnikowski przygotował 8 opracowań prelekcyjnych. Z czego pięć tematów zwracało uwagę na: rolę czasopism grudziądzkich w pracy dydaktycznej nauczycieli, stanowisko grudziądzan wobec międzynarodowego znaczenia rewolucji marcowej, a zwłaszcza jej wpływu na losy kwestii narodowych w Polsce i Niemczech, zagadnienia mniejszościowe na Pomorzu w latach 1910-1935, historyczną rolę prasy na Pomorzu w latach 1920-35 oraz wkład Grudziądza w walkę z najeźdźcą hitlerowskim. Pozostałe dwa tematy związane były z obchodami 500-lecia urodzin Mikołaja Kopernika i 450 rocznicy pobytu astronoma w Grudziądzu. Prelekcyjne wystąpienia Wolnikowskiego skupione były wokół działalności Mikołaja Kopernika w Prusach Królewskich oraz związków Mikołaja Kopernika z Grudziądzem i miastami Pomorza.

Koniec lat 70-tych w działalności Wolnikowskiego był stopniowym rozluźnieniem więzi z grudziądzkim towarzystwem historycznym i odchodzeniem Wolnikowskiego od inicjatyw firmowanych przez Oddział PTH w Grudziądzu.

W 1982 r. oddział PTTK, do którego należał Wolnikowski zorganizował II Grudziądzki Sejmik Krajoznawczy¹⁰⁷. Świąteczny sejmik był właściwą okazją do nadania imienia Władysława Łęgi oddziałowi PTTK, który przed 60 laty zapoczątkował ruch krajoznawczy w Grudziądzu. Osobę założyciela grudziądzkiego PTK przybliżył w swoim referacie Adam Wolnikowski. W rok później Wolnikowski również prezentował postać W. Łęgi, jednak w nieco szerszym ujęciu. Odczyt, pt. „Zarys bibliograficzno-naukowy dorobku dr Władysława Łęgi”, stał się częścią walnego zebrania sprawozdawczego członków Polskiego Towarzystwa Archeologicznego i Numizmatycznego¹⁰⁸. Jeszcze tego samego roku zaangażował się w pomysł, Oddziałowej Komisji Opieki nad Zabytkami PTTK w Grudziądzu, zorganizowania Sejmiku Społecznych Opiekunów Zabytków. Przygotował referat, pt. „Zabytki Grudziądza – rys historyczny”, z którym wystąpił podczas sejmiku¹⁰⁹.

---

¹⁰⁷[b], Doktor Władysław Łęga patronem Oddziału Polskiego Towarzystwa Turystyczno Krajoznawczego. Ilustrowany Kurier Polski 1982, nr 221, s. 4.

¹⁰⁸[red], Zebranie Polskiego Towarzystwa Archeologicznego i Numizmatycznego. Gazeta Toruńska. 1983, nr 41, s. 9.

¹⁰⁹[w], Sejmik Opiekunów Zabytków. Gazeta Toruńska. 1983, nr 135, s. 9.

Kiedy w 1986 r. powstało Koło Miłośników Dziejów Grudziądza (KMDG), Adam Wolnikowski włączył się w działania Koła i stał się członkiem 15 osobowej Grupy Autorów i Prelegentów przy KMDG. Pod szyldem KMDG opracował pięć tematów, które później były przez niego referowane, przy okazji rozmaitych spotkań. Pierwszy wygłoszony już 7 grudnia 1986 r., w kilka miesięcy po założeniu Koła, mówił o „Powstaniu i rozwoju kolejnictwa na Pomorzu”. Drugi, związany z kampanią wrześniową, pt. „Dramat walk wrześniowych Armii Pomorze w 1939r.”, opowiadał historię szlaku bojowego, w którym jak sam Wolnikowski wspomina, uczestniczył. Kolejny temat bliski poprzedniemu przedstawiał „Formacje wojskowe w przededniu II wojny światowej”. Natomiast historyczne wiadomości, pt. „Polskość Grudziądza u schyłku zaboru pruskiego” zebrał i zaprezentował Wolnikowski na sesji popularno-naukowej o identycznym haśle przewodnim, jak i tytuł powyższego referatu. Podczas jednego ze wspomnianych wieczorów, u schyłku lat 80-tych, powrócił Wolnikowski w swoim odczycie do historii sprzed lat. Dotyczyła ona obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego i 900 urodzin miasta Grudziądza. Przypomniawszy starszym kolegom, a młodszych uczestników zapoznał z wówczas przedsięwziętą inicjatywą, pt. „Z dziejów statku m/s Grudziądz”, którą przed laty opisał w „Kronice” „Rocznika Grudziądzkiego”¹¹⁰.

Ostatnim publicznym wystąpieniem Adama Wolnikowskiego był referat, pt. „O szkole podchorążych rezerwy piechoty przy 65 pp”. Zaprezentowany na spotkaniu byłych żołnierzy 65 pp w grudziądzkich koszarach, przy ul. Jagiellończyka, w dniu 24 czerwca 1990 r.¹¹¹.

---

¹¹⁰ A. Wolnikowski, Statek m/s Grudziądz. Rocznik Grudziądzki 1965, t. 4, s. 281-284.

¹¹¹ C. Opałka, Działalność Klubu Absolwentów Szkół Średnich Grudziądza z lat 1920-1956 w latach 1989-1992. Rocznik Grudziądzki 1994, t. 11, s. 225.

2.7. Fotografie. Wystawy

Innym sposobem wypowiedzi, dokumentowania i popularyzowania wiedzy o Grudziądzu i jego regionie – przez Wolnikowskiego – była fotografia. To szczególnie przez niego umiłowane zdjęcie. Fotografiami zajął się wraz z końcem wojny. Uprawiał różne jej rodzaje: dokumentalną, reporterską, widokową i krajoznawczą¹¹². Choć należy zauważyć, że charakterystyczne elementy, przypisane poszczególnym rodzajom fotografii nie występowały w czystej formie. Zwykle łączyły elementy różnych gatunków, wzajemnie się przeplatających i tworzących swoisty melanz rodzajowy zebranych zdjęć, z ewentualnym ukierunkowaniem dokumentalnym, reporterskim, widokowym, bądź krajoznawczym. Do ważnych prac dokumentalno-reporterskich należą fotografie z cyklu „Odbudowa miasta Grudziądza w latach 1945-49 (I etap) i 1950-60 (II etap)”, „Zniszczenia i odbudowa zespołu zabytkowego dawnego klasztoru benedyktynek” (1959) oraz „Odbudowa grudziądzkiego mostu kolejowego przez Wisłę” (1961)¹¹³. Wolnikowski był również autorem sporej liczby skromniejszych reportaży: z budowy zakładów pracy, uroczystości miejskich, przyjazdów, wizyt, odwiedzin delegacji władz państwowych z kraju i z zagranicy.

Fotografie nie mniej ważne dla historii miasta, o odmiennym, lżejszym charakterze, które można przypisać rodzajowi krajoznawczych, czy też widokowych, zebrane zostały w grupach tematycznych o tytułach: „Widoki Grudziądza” oraz „Poznajemy piękno zabytków Polski”. Drugi z wymienionych tytułów jest zarazem nazwą ogólnopolskiego konkursu fotograficznego. Wolnikowski, jako autor sześciu tematów grudziądzkich wziął udział w konkursie z okazji Tysiąclecia Państwa Polskiego, pod wyżej wspomnianym tytułem. Jego prace były eksponowane na wystawie autorskiej w Warszawie, w dniach 1-25 maja 1960 r. - znalazły się wśród wyróżnionych¹¹⁴.

Powiększające się wciąż, i tak już zasobne zbiory prac fotograficznych Adama Wolnikowskiego, stały się dobrym zapleczem do działalności wystawienniczej. Tym bardziej, że oprócz fotografii jego autorstwa, gromadził również unikatowe zdjęcia innych fotografów z okresu wojny i czasów bardziej odległych.

---

¹¹² Życiorys Adama Wolnikowskiego, z dnia 15.11.1977 r. (BM w Grudziądzu, akta osobowe Adama Wolnikowskiego, maszynopis).

¹¹³ Ibidem.

¹¹⁴ Ibidem.

Podobnie, jak wcześniej omawiane prelekcje, wystawy stanowiły część odbywających się uroczystości jubileuszowych obchodów miasta, instytucji, organizacji. Ze zbiorów Adama Wolnikowskiego korzystały przede wszystkim: Muzeum Miejskie, szkoły, czasami Biblioteka Miejska, a w latach 80-tych częstym miejscem ekspozycji bywał Klub Nauczycielski „Kaganek”.

Popularyzacja Grudziądza poprzez działalność fotograficzną i wystawienniczą Wolnikowskiego jest całkiem okazała i znacząca. A zatem warta odnotowania, przynajmniej w odniesieniu do większych przedsięwzięć.

Wypada rozpocząć od wykonanych przez Wolnikowskiego 10 tematów fotograficznych, które przedstawiały widoki i zabytki miasta w kolorystyce czarno-białej z zamieszczonym napisem „IX wieków Grudziądza”. Miały one formę pocztówek o rozmiarach 14,5 x 10,2 cm. Wydano je staraniem Oddziału PTH w 1964 r., w ramach przygotowań do obchodów 900-lecia miasta Grudziądza. Później fotografie miasta prezentowane były przy organizowaniu wielkiej wystawy jubileuszowej¹¹⁵.

Podobnej inicjatywy podjął się Wolnikowski w 1972 r. przy okazji rocznicowych uroczystości, związanych z pobytem Mikołaja Kopernika w Grudziądzu przed 450 laty. Tym razem wydano 5 pocztówkowych tematów fotograficznych „ku czci Mikołaja Kopernika w Grudziądzu”. Wśród wielu imprez, towarzyszących kopernikowskim obchodom, Oddział PTH przygotował wystawę w witrynie księgarni „Dom Książki” w Grudziądzu. Na wystawie znalazło się 29 antykwarycznych woluminów ze zbiorów Wolnikowskiego¹¹⁶.

Z czasem przeszedł Wolnikowski do większych form, opracował 10 fotogramów wystawowych (30 x 40 cm), pt. „Zniszczenia, odbudowa i rozwój miasta Grudziądza”. Fotogramy przekazał Szkole Podstawowej nr 18 w Grudziądzu. Wystawę zorganizowano z okazji 29 rocznicy wyzwolenia Grudziądza i 30-lecia PRL. Potem ekspozycję przeniesiono do Izby Pamięci Narodowej – teje szkoły¹¹⁷.

W latach 80-tych, jeszcze dwukrotnie, przy kolejnych rocznicach, prezentowane były fotogramy Wolnikowskiego, które powracały do czasów wojny i pierwszych lat po jej zakończeniu.

---

¹¹⁵ A. Wolnikowski, PTH w Grudziądzu w latach 1963-1965. Rocznik Grudziądzki 1970, t. 5/6, s. 574.

¹¹⁶ Spis książek przekazanych w depozyt, z dnia 19.03.1972 r. (BM w Grudziądzu).

¹¹⁷ Zestawienie programów wystawowych (...), z dnia 2.06.1977 r. (BM w Grudziądzu).

W marcu 1985 r., na wystawie fotogramów, pt. „Grudziądz – zniszczenia wojenne” zwiedzający mogli obejrzyć miasto w trakcie oblężenia przez wojska niemieckie. Poza tym kapitulację nieprzyjacielskich wojsk broniących twierdzy grudziądzkiej oraz sylwetki dowódców, którzy tej twierdzy bronili, a także stan, w jakim znajdowało się miasto tuż po wyzwoleniu¹¹⁸. Natomiast we wrześniu 1986 r., zaprezentowano 30 zdjęć, ukazujących zrujnowane miasto, jego podnoszenie się z ruin oraz dotąd nieznanne fotografie z początków okupacji w Grudziądzu¹¹⁹. Obie wystawy miały miejsce w „Kaganku”.

Powracając do lat 70-tych trzeba zatrzymać się przy 1975 roku. Tego roku, w marcu, odbyła się wystawa, pt. „Grudziądz w fotogramach Adama Wolnikowskiego”. Przygotowana, przez Muzeum i Oddział PTH, jako jeden z punktów programu sesji naukowej, zorganizowanej z okazji obchodów 30 rocznicy wyzwolenia Grudziądza spod okupacji hitlerowskiej¹²⁰. Jednocześnie była to najpoważniejsza ekspozycja dorobku fotograficznego Adama Wolnikowskiego. Imponujący spis 156 fotogramów, zawarty w składance dołączonej do wystawy, jest wyjątkową opowieścią - w obrazach - z życia Grudziądza w ciągu 30 lat. Wyjątkowość obrazowych przedstawień jest wynikiem swoistego sposobu utrwalania wizerunku miasta, który polegał na dostrzeganiu przez fotografującego widoków Grudziądza niezauważalnych dla innych. Wolnikowski zapisywał poprzez fotografię obiekty odchodzące w przeszłość, np. domy przeznaczone do rozbiórki czy miejsca, które zmieniały swój dotychczasowy charakter.

Uroki grudziądzkich zabytków to często powracający temat w pracach fotograficznych Wolnikowskiego, jak i ich prezentacjach. Jednak oddzielnego potraktowania wymaga wystawa, pt. „Piękno zabytków Grudziądza”, jako że autorowi wystawianych prac przypadło w udziale zadanie specjalne, a mianowicie uchwycenie i przekazanie największych walorów miasta Grudziądza i okolic, pozostałym miastom województwa toruńskiego, uczestniczącym w „Konfrontacjach toruńskich”, latem 1978 r.¹²¹. Niektóre z zabytków, fragmenty miasta czy okolic, Wolnikowski fotografował częściej. Jego zainteresowanie powodowane było chęcią ujęcia ulubionego zakątka, wykorzystując wszystkie możliwości jego przedstawienia. Twierdza grudziądzka była właśnie jednym z tych miejsc, do

---

¹¹⁸ [r], Grudziądz – zniszczenia wojenne. Ilustrowany Kurier Polski 1985, nr 68, s. 6.

¹¹⁹ [b], Nieznane zdjęcia z początków okupacji. Ilustrowany Kurier Polski 1986, nr 209, s. 4.

¹²⁰ [Red.], Obchody 30-lecia wyzwolenia Grudziądza. Gazeta Pomorska 1975, nr 52, s. 6.

¹²¹ [s], Grudziądz przygotował sporo atrakcji. Nowości 1978, nr 182, s. 1.

których Wolnikowski zaglądał wielokrotnie ze swoim sprzętem fotograficznym. W latach 80-tych zdjęcia Wolnikowskiego okazały się być przydatnymi przy okazji organizacji sejmiku krajoznawczego, którego tematem była cytadela grudziądzka.

W latach 1976-87 w Grudziądzu odbyło się kilka dużych wystaw. Instytucje, które je organizowały zwracały się do grudziądzkich historyków i kolekcjonerów z prośbą o pomoc, poprzez udostępnienie swoich prywatnych zbiorów. Przychyłność owych osób była różna. Wolnikowski należał do grupy, która niezbyt chętnie dzieliła się, a tym bardziej pożyczala swoje zbiory. Ostatecznie, decydował się pomóc i wspierał udziałem swojej kolekcji, niektóre z nich.

Pierwsza wystawa, której Wolnikowski użyczył 36 eksponatów, urządzona została przez muzeum i nosiła nazwę „Garnizon grudziądzki w latach międzywojennych”. W trakcie czterech miesięcy (październik 1976 – styczeń 1977) zainteresowani mogli zapoznać się z historią garnizonu. Zilustrowaną między innymi dzięki różnorodnym materiałom przekazanych przez Wolnikowskiego: książkom, broszurom, jednodniówkom, mapom, ale i takim atrakcjom, jak kompas, czy czapka garnizonowa piechoty z 1939 r. oraz oryginalnym fotografiom, autorstwa L. Poznańskiego¹²².

Kolejną prezentacją, wzbogaconą o 32 tytuły ze zbioru Wolnikowskiego, była wystawa zorganizowana przez Bibliotekę Miejską, w maju 1978 r., pt. „Grudziądzanie publikują”¹²³.

Następną ekspozycję pt. „Jan Heweliusz – pierwszy badacz księżyca”, opracował od strony historycznej Wolnikowski. Poza tym przygotował 20 fotogramów, które wykonał na podstawie dokumentacji ikonograficznej. Wystawa uświetniała „Dni Astronomii” w Grudziądzu, w marcu 1980 r., a także wprowadzała w zbliżające się obchody jubileuszowe „Heweliusz 300”. Do Jana Heweliusza powrócono w lutym 1987 r., przy okazji 300 rocznicy śmierci astronoma. Wówczas w Klubie „Kaganek” przedstawiono postać uczonego w oparciu o fotogramy opracowane przez Adama Wolnikowskiego¹²⁴.

Ostatnimi dużymi wystawami, związanymi z nazwiskiem Wolnikowskiego, za pośrednictwem wypożyczonych zbiorów, a zorganizowanymi przez Muzeum były:

---

¹²²Protokół zdawczo-odbiorczy sporządzony przez Muzeum, z dnia 11.10.1976 r. (BM w Grudziądzu).

¹²³Potwierdzenie odbioru publikacji ze zbiorów Adama Wolnikowskiego, z dnia 26.05.1978 r. (BM w Grudziądzu).

¹²⁴[mar], Kronika kulturalna. Gazeta Toruńska 1987, nr 30, s. 6.

„Grudziądz w fotografii” (1980), „Życie kulturalne Grudziądza w latach międzywojennych” (1983) i „100-lecie Muzeum” (1984).

„Grudziądz w fotografii” był jedną z dwu czasowych wystaw, które towarzyszyły uroczystościom 60 rocznicy powrotu Grudziądza do Polski w 1920 r. Na tę okoliczność Wolnikowski udostępnił 26 fotogramów, które ukazywały Grudziądz z przełomów XVII-XX w., np. „Grudziądz od strony wschodniej, oblężenie zamku i miasta przez wojska szwedzkie w 1656 r.” – według miedziorytu E. Dalhbergha, „Widok Grudziądza od strony Wisły z roku 1727” według rysunku F.E. Wernhera, „Widok na Grudziądz i brzeg Wisły od północy z 1879 r.” według G. Breuninga, czy też „Panoramę Grudziądza od strony Wisły” według obrazu W. Szczeblewskiego z 1928 r.¹²⁵.

Udział Wolnikowskiego w następnej ekspozycji „Życie kulturalne Grudziądza w latach międzywojennych” wiązał się z przekazaniem w depozyt zbiorów, wśród których znajdowały się zarówno wydawnictwa zwarte, ciągłe, jak i dokumenty życia społecznego, rysunki, akwarele, litografie, pastele i fotografie – w sumie 156 pozycji¹²⁶.

W 1984 r. w muzeum grudziądzkim miała miejsce wystawa jubileuszowa, na której pomiędzy zgromadzonymi eksponatami, znalazły się też grafiki: F. Bilsa „Widok na Grudziądz z Góry Zamkowej” z 1837 r. i C.A. Manna „Grudziądz z pierwszej połowy XIX w.” wypożyczone z prywatnej kolekcji Adama Wolnikowskiego. Dodatkowym elementem prezentacji była reprodukcja herbu miasta w wersji opracowanej przez Wolnikowskiego¹²⁷.

Prace fotograficzne Wolnikowskiego, poza wykorzystaniem w działalności wystawienniczej, były zamieszczane w większości wydawnictw grudziądzkich, ukazujących się na przełomie lat 50-70-tych. Znajdowały swoje miejsce w albumach, folderach, informatorach o Grudziądzu i regionie. A zasadą stało się wręcz włączanie zdjęć Wolnikowskiego do wszystkich publikacji, przy których powstawaniu uczestniczył, jako autor, redaktor lub w jakiegokolwiek innej formie odpowiedzialności za tekst wydawnictwa. Przykładem chociażby program wyborczy, grudziądzki przewodnik wraz z jego wznowieniami oraz „Rocznik Grudziądzki”, z okresu jego intensywnej współpracy z czasopiśmem. Łącznie z zaprojektowaną

---

¹²⁵ Spis wypożyczonych fotogramów do Muzeum, z dnia 22.05.1980 r. (BM w Grudziądzu).

¹²⁶ Protokół zdawczo-odbiorczy materiałów wypożyczonych przez Muzeum, z dnia 17.03.1983 r. (BM w Grudziądzu).

¹²⁷ Podziękowania Muzeum dla Adama Wolnikowskiego, z dnia 12.10.1984 r. (BM w Grudziądzu).

przez Wolnikowskiego okładką rocznika, na której widnieje najstarsza pieczęć miasta Grudziądza z 1365 r., która powstała w wyniku opracowań fotograficznych oryginału. Fotografie Wolnikowskiego pełniły więc rolę uzupełniającą i uatrakcyjniającą tekst.

Dokonania w dziedzinie fotografii, doceniane przez społeczność grudziądzką, przyniosły Wolnikowskiemu wyróżnienie poprzez włączenie go do Komisji Egzaminacyjnej maturzystów z Technikum Fotograficznego w Grudziądzu na przełomie lat 50-60-tych¹²⁸.

---

¹²⁸ Życiorys Adama Wolnikowskiego, z dnia 15.1.1977 r. (BM w Grudziądzu, akta osobowe, maszynopis).

2.8. Biografie

W dokonaniach publikacyjnych Wolnikowskiego, znajdują się trzy opracowania biograficzne, które w rzeczowy, skondensowany sposób prezentują sylwetki wybranych postaci. Z życia przedstawionych osób Wolnikowski wychwytał najważniejsze fakty, zdarzenia, które kształtowały ich osobowości i miały wpływ na poczynania zawodowe, społeczne, kulturowe, czy też naukowe tych postaci oraz związane były z Grudziądzem.

Władysław Jan Łęga (1889-1960) duchowny, doktor filozofii, studiował prehistorię i etnologię, pod kierunkiem prof. J. Kostrzewskiego w Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Poznańskiego¹²⁹. Zaangażowany był w działania patriotyczne w latach gimnazjalnych i studenckich. Należał do tajnego Koła Filomatów. Brał udział w I wojny światowej. W późniejszym życiu skupiał się przede wszystkim na działalności społecznej i prowadzeniu badań naukowych. Przejawy tej działalności Wolnikowski, traktuje bardzo szczegółowo w opisie W. Łęgi.

W okresie międzywojennym przejął funkcję redaktora wydawnictw Towarzystwa Naukowego w Toruniu, a po utworzeniu Komisji Redakcyjnej wszedł do jej składu. Był członkiem Komisji Archeologicznej poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk i współpracownikiem Komisji Antropologii i Prehistorii Polskiej Akademii Umiejętności, Komisji Konserwatorskiej w województwie poznańskim oraz członkiem korespondentem Instytutu Bałtyckiego w Toruniu. Pracował też społecznie w Polskim Towarzystwie Krajoznawczym – Oddział w Grudziądzu oraz Towarzystwie Czytelni Ludowych.

Po II wojnie światowej przeniósł się do Sopotu. Jego aktywność była skupiona głównie wokół gdańskiego ośrodka naukowego. Należał do miejscowego oddziału PTH, gdańskiego Towarzystwa Naukowego i Towarzystwa Archeologicznego, jako prezes. Nadal był członkiem TNT i członkiem Zarządu Głównego Polskiego Towarzystwa Archeologicznego w Warszawie. Współpracował z Instytutem Zachodnim w Poznaniu.

Grudziądz w życiorysie Łęgi pojawił się w latach 1920-39, kiedy był kapłanem wojskowym. W czasie pobytu w Grudziądzu pełnił również honorowe

---

¹²⁹ A. Wolnikowski, Władysław Jan Łęga (1889-1960). Rocznik Grudziądzki 1961, t. 2, s. 201.

obowiązki kustosza Muzeum Miejskiego. Dzięki jego zapobiegliwości muzeum wzbogaciło swoje zbiory, zwłaszcza w zakresie archeologii, etnografii i numizmatyki. Trwałe ślady działań Wł. Łęgi w Grudziądzu Wolnikowski odnotowuje też w założeniu Towarzystwa Krajoznawczego, a po latach w przygotowaniach wydania „Rocznika Grudziądzkiego”. Inicjatywę publikacji rocznika wspierał, będąc członkiem Komitetu Redakcyjnego 1 tomu z 1960 r.

Jego prace badawcze z archeologii, etnografii Pomorza Gdańskiego, Ziemi Chełmińskiej i Powiśla ogłaszane były drukiem w licznych opracowaniach. Stanowiły również przedmiot samoistnych wydawnictw. Wśród nich znajdują się i te dotyczące przeszłości Grudziądza. Uchodził powszechnie, jak podkreśla Wolnikowski, za jednego z najwybitniejszych znawców archeologii i etnografii ziem wyżej wspomnianych.

Wolnikowski do biografii załączył bibliografię 135 prac W. Łęgi. Z całości wyłączył i oddzielnie zapisał 44 publikacje zrecenzowane przez W. Łęgę.

W 1968 r. zmarł tragicznie Józef Błachnio (1912-1968). Człowiek, któremu poświęcono specjalne miejsce w tomie 5/6 „Rocznika Grudziądzkiego” z 1970 r.

Wolnikowski opracował zyciorys na podstawie dostępnych źródeł, uzyskanych od rodziny i znajomych, materiałów Muzeum Miejskiego, PTTK, akt archiwalnych Zarządu Miejskiego w Grudziądzu oraz własnych wspomnień o J. Błachnio¹³⁰.

Biografia sporządzona przez Wolnikowskiego jest obszernym zapisem najważniejszych chwil życia, zwłaszcza tych związanych z Grudziądzem.

Historia grudziądzka w biografii Błachnio rozpoczęła się w okresie międzywojennym. Wtedy właśnie ukończył w stopniu kaprała służbę wojskową w Centrum Wyszkolenia Żandarmerii. Potem podjął naukę w Szkole Handlowej, którą ukończył eksternistycznie w 1938 r. W tym samym czasie pracował w Lotniczej Szkole Strzelania i Bombardowania, do czasu jej przeniesienia do Dębłina. Krótko przed wojną został zatrudniony w nowo otwartej Szkole Pilotów Ligi Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej, jako pomocnik kancelisty. Zawierania historyczne i rodzinne przerwały kontakt z Grudziądzem, aż do 1945 r. Po powrocie, jak opisuje Wolnikowski, Błachnio związał się z muzeum. Został jego kustoszem i kierownikiem. Pracę rozpoczął od uporządkowania ocalałych od zniszczeń wojennych zbiorów muzealnych. Zatrzaszczył się również o zbiory biblioteczne. Był

---

¹³⁰ A. Wolnikowski, Józef Błachnio (1912-1968). Rocznik Grudziądzki 1970, t. 5/6, s. 601.

więc współorganizatorem i pierwszym kierownikiem Powiatowej Biblioteki Publicznej w Grudziądzu. Funkcję tę pełnił do 1948 r. Pozostałą część życia zawodowego skoncentrował na pracy w muzeum. Wolnikowski opisuje dokładnie etapy jego zawodowej drogi. Miejsce wyjątkowe w działaniach Błachnio zajmują prowadzone przez niego badania terenowe. Efektem, których były znaczne osiągnięcia w zakresie kultury ludowej i archeologii. Wyniki badań Grudziądza i regionu publikowane były w artykułach, głównie prasy lokalnej, której był korespondentem. Natomiast zebrane przez niego materiały dokumentacyjne dotyczące rozmieszczenia grodzisk na ziemi chełmińskiej oraz występujących na tym terenie ozdób nadszczytowych budownictwa ludowego, znalazły swe odbicie w samodzielnych opracowaniach na prawach rękopisów¹³¹.

Wolnikowski podkreśla też jego długoletnią aktywność w PTTK. Błachnio był członkiem towarzystwa od 1928 r., wówczas funkcjonującego, jako PTK. W tym miejscu i czasie zetknęły się losy obu – W. Łęgi i J. Błachnio – przedstawione przez Wolnikowskiego. Okres powojennych inicjatyw J. Błachnio w towarzystwie krajoznawczym, wspomina Wolnikowski następująco...*”zawsze żywo interesował się i troszczył o stan zabytków w regionie Grudziądza oraz z umiłowaniem rozwijał turystykę...”*¹³². Stąd pełniona przez niego funkcja Opiekuna Społecznego PTTK nad zabytkami powiatu i miasta Grudziądza oraz przewodnika grup turystycznych.

Swój udział zaznaczył również w Oddziale PTH w Grudziądzu oraz Komitecie Redakcyjnym „Rocznika Grudziądzkiego” w latach 1961-68.

Ostatnim opracowaniem biograficznym autorstwa Adama Wolnikowskiego jest biogram gen. Antoniego Zdrojewskiego, pseudonim „Daniel” (1900-1989), zamieszczony w „Almanachu Grudziądzkim”¹³³. Publikacja jest monograficznym opracowaniem dotyczącym grudziądzkich szkół średnich okresu międzywojennego i jej młodzieży. Jest swego rodzaju przeglądem wydarzeń związanych z miastem Grudziądzem, z zaznaczeniem udziału szkół, a właściwie jej wychowanków w dziejach miasta i kraju. Stąd w almanachu życiorysy wybranych absolwentów, wśród i nich gen. A. Zdrojewskiego.

Krótką formą życiorysu jest wręcz zagęszczeniem faktów z życia Zdrojewskiego. Uczestnika powstania wielkopolskiego, wojny polsko-

---

¹³¹ Ibidem, s. 603.

¹³² Ibidem, s. 604.

¹³³ A. Wolnikowski, Gen. Antoni Zdrojewski, pseudonim „Daniel” (1900-1989). [w:] Almanach Grudziądzki. Red. J. Andrusikiewicza. Grudziądz 1994, s. 53.

bolszewickiej, II wojny światowej. Formuła oczywiście zgodna z oczekiwaniami biogramu, jak też z zapotrzebowaniem wydawnictwa „Almanach Grudziądzki”.

W sąsiedztwie biogramu A. Zdrojewskiego umiejscowiono również notę biograficzną Adama Wolnikowskiego, w opracowaniu C. Opałki, jako że Wolnikowski był również absolwentem grudziądzkiego gimnazjum w latach międzywojennych.

„Almanach Grudziądzki” ukazał się w 1994 r., w cztery lata po śmierci Adama Wolnikowskiego¹³⁴.

---

¹³⁴ C. Opałka, Adam Wolnikowski – historyk regionu, bibliofil, publicysta i kolekcjoner. [w:] Almanach Grudziądzki. Red. J. Andrusikiewicza. Grudziądz 1994, s. 53-54.

ROZDZIAŁ III

KOLEKCJA ADAMA WOLNIKOWSKIEGO

3.1. Historia zbiorów

Odzwierciedleniem zainteresowań Adama Wolnikowskiego były gromadzone numizmaty, grafiki, czasopisma, dokumenty życia społecznego, a przede wszystkim książki. Księgozbiór okazał się najbardziej okazałą częścią jego zbiorów. Kolekcyjerska forma wyrażania zainteresowań Ziemią Chełmińską, Pomorzem Gdańskim, Grudziądzem oraz okolicznymi ziemiami byłych Prus Wschodnich i jednocześnie kształtowanie się nowej osobowości Wolnikowskiego, kolekcjonera i miłośnika książek zrodziła się, rozwijała i przerodziła w pasję prawdopodobnie pod wpływem kilku czynników. Podstawowym i chyba najważniejszym było spotkanie z rodziną Kulerskich poprzez Annę Salomeę Kulerską. Wolnikowski po przybyciu do Grudziądza otrzymał przydział mieszkaniowy, o czym wiadomo z pierwszego rozdziału, przy ul. Murowej 29. Trafił do domu pełnego cennych pamiątek i książek, w którym unosił się duch przeszłości historycznej i tradycji księgarsko-wydawniczych miasta i rodziny Kulerskich. W chwili zamieszkania Wolnikowskiego, przy ul. Murowej, właścicielką kamienicy była A.S. Kulerska. Jej mąż - Władysław Kulerski – był znanym grudziądzkim księgarzem i wydawcą. Przed wojną prowadził w Grudziądzu, przy ul. Mickiewicza, wydawnictwo akcydensowe¹³⁵. Po wojnie, kiedy S. Kulerska została sama, a do jej domu wprowadził się młody człowiek, przekazała administrację nieruchomościami, przy ul. Murowej i Mickiewicza, swojemu lokatorowi.

I tu pojawił się następny czynnik pośrednio wzmacniający oddziaływanie rodziny Kulerskich, który sprzyjał pogłębianiu zainteresowań książką. Bodźcem tym, była największa i najważniejsza, w okresie powojennym Grudziądza, księgarnia „Dom Książki”. Księgarnia mieściła się na parterze kamienicy, przy ul. Murowej. Wolnikowski, jako sąsiad i administrator lokalu, był często odwiedzającym

---

¹³⁵ Słownik pracowników książki polskiej (SPKP). Red. I. Treichel. Warszawa-Łódź 1972, s. 486.

księgarnię. Z czasem również wiernym klientem z „własną półką”, jak wspomina dyrektor Biblioteki, K. Skowrońska. Kolejne lata życia Adama Wolnikowskiego, związane z pracą zawodową, a przede wszystkim z uczestnictwem w działalności społeczno-kulturalno-naukowej okazały się dopełnieniem kształtującej się osobowości Adama Wolnikowskiego, kolekcjonera z zacięciem bibliofilskim.

Swoją prywatną bibliotekę tworzył, gromadząc księgozbiór różnymi drogami. Najczęściej nabywał książki w księgarniach i antykwariatach. O proveniencji antykwarycznej poświadczają zachowane fragmenty wklejek (aneks nr19, 20), które były zamieszczane w książkach wystawianych na sprzedaż. Źródłem pomnażającym bibliotekę były również liczne kontakty naukowe i towarzyskie Wolnikowskiego. W pozostawionej korespondencji, zdarzają się informacje o książkach nowo wydanych, lub poszukiwanych. Ich autorzy dzielą się swoimi krytycznymi uwagami z ostatnio przeczytanych lektur.

Książka wypełniała całe dorosłe życie Wolnikowskiego i stała się nieodzownym jego elementem. Dostarczała wiedzy i satysfakcji. Powiększające się zbiory tworzyły solidny warsztat pracy Adama Wolnikowskiego. Przydatny we wszystkich innych jego poczynaniach. Ślady jego pracy z księgozbiorem widoczne są w postaci zakładek, zakreśleń, wpisów ołówkowych, które są uwagami do wybranych ustępów tekstu. Książka dla Wolnikowskiego była przede wszystkim źródłem wiedzy. Dlatego też przedkładał jej zawartość treściową nad jej postacią zewnętrzną, nawet jeśli atrakcyjną wydawniczo, bibliofilsko.

Wybrane fragmenty z „Miłości do książek to jest philobiblon” zapisane przez R. de Bury sprzed kilkuset laty¹³⁶ trafnie oddają stosunek Wolnikowskiego do książek ... *”jaka dogodność dla wiedzy, jaka przystępna i tajemnicza nauka mieści się w księgach i z jaką pewnością odkrywamy bez zawstyżeń, słabości naszej niewiedzy!...Przychodząc do nich – nie zastajemy ich nigdy śpiącymi; gdy się ich pytasz, myśli swej nie ukrywają; nie łają jeśli się mylisz; nie szydzą z ciebie jeśli okażesz się nieukiem ...”*

lub też ... *”sztuki i nauki mieszczą się w księgach i żaden umysł określić nie zdoła, jaką korzyść dla wszystkich zyskać z nich można...”*

---

¹³⁶ R. de Bury, O miłości do książek to jest philobiblon. Traktat łaciński spolszczył J. Kasprowicz. Lwów 1921, s. 9-10, 75.

Wolnikowski przeznaczal na zakup interesujacych go tytulow znaczna czesc swoich funduszy. Nie zalozył rodziny, nie miał żadnych zobowiązań, więc mógł swobodnie dysponować swoimi finansami.

Swoista natura „zachłannego zbieracza, zdobywcy kolejnych tytułów, wiadomości”, przy tym samotniczy tryb życia, zdystansowanie do otoczenia, poza bardzo wąskim kręgiem przyjaciół, z czasem pogłębiły „zamknięcie się Wolnikowskiego na ludzi go otaczających”. Włącznie z zastrzeżeniem numeru telefonu. Dostęp do księgozbioru był właściwie niemożliwy. Chociaż, z drugiej strony, czy takie postępowanie było tylko wynikiem jego cech osobowych? A może było po prostu zwykłą ostrożnością spowodowaną niemiłymi doświadczeniami związanymi z wprowadzeniem „ludzi z zewnątrz do swojego świata ksiąg”. W historii bibliofilstwa, ludzi parających się zbieraniem druków, mnożą się wręcz przykłady podobnych zachowań. Jan Michalski, znany, ceniony polski bibliofil, człowiek o odmiennej konstrukcji osobowej, od bohatera niniejszej pracy, tak powiada w swoich „parabibliofilskich zeszytach” wspomnieniowych: *„Zawsze chętnie pozwalałem korzystać z zasobów zbiorów moich, wychodząc z tego założenia, że książki są dla ludzi”* nieco później ujmie swoją myśl następująco: *„Przy sposobności muszę stwierdzić, że niestety u nas obchodzą się z pożyczonymi książkami na ogół fatalnie: albo wcale nie oddają, albo trzeba upominać wielokrotnie o zwrot, a wreszcie wyprawiać się do niesolidnego człowieka i niemal siłą wydobywać swoją własność...”* po dalszych relacjach „z niewiarygodnych przygód” stwierdza: *„Później nauczone smutnym doświadczeniem pozwalałem im jedynie na miejscu korzystać ze zbiorów”*¹³⁷. Możliwe więc, że Wolnikowski doświadczył równie nieprzyjemnych zdarzeń. Niemniej zdarzało się dotrzeć do Wolnikowskiego wybranym osobom, zwykle rekomendowanym przez ludzi jemu znanych. Dużo wcześniej, przed spotkaniem, osoby te zobowiązane były do przestrzegania ustalonego porządku. Tym, którzy dostąpili pewnych względów i szczęśliwie mogli wypożyczyć określone tytuły z biblioteki Wolnikowskiego, byli odnotowywani w tzw. rejestrze wypożyczeń, który zachował się i znajduje w zbiorach Biblioteki Miejskiej w Grudziądzu. Rejestr jest zeszytem z wykonanym fabrycznie podziałem alfabetycznym. Do zeszytu wprowadza wpis „Prywatny księgozbiór Adama Wolnikowskiego, zamieszkałego przy ul. Murowej 29 w Grudziądzu. Rejestr

---

¹³⁷ J. Michalski, 55 lat wśród książek. Wrocław 1976, s. 144-145.

wypożyczeń”. Osoba, której książki zostały udostępnione wpisywała swoje dane osobowe (imię, nazwisko, adres, telefon). Wszystkie wypożyczone pozycje odnotowane były na tyle szczegółowo, aby można było swobodnie zidentyfikować dany tytuł. Zwykle był to autor, tytuł, miejsce wydania i rok wydania. Ale zdarzały się opisy bardziej precyzyjne, które oddawały elementy rozszerzonego opisu bibliograficznego, np. ilustracje, dokumenty towarzyszące czy też format. W dalszym zapisie wypożyczenia pojawiała się data i podpis osoby wypożyczającej. Przy zwrocie „czytelnik” wpisywał również datę i pozostawiał swój podpis.

Wolnikowski starał się panować nad swym rozrastającym księgozbiorem. Możliwe, że powstanie exlibrisu, miało częściowo spełniać, poza estetyczną, rolę praktyczną, porządkującą¹³⁸.

Graficzny zapis własności Adama Wolnikowskiego w formie exlibrisu, również jego autorstwa, przedstawia pieczęć Grudziądza w kolorystyce czarno-białej. Pod pieczęcią znajduje się dyskretny podpis właściciela exlibrisu, a nieco wyżej, z prawej strony pieczęci umieszczone są inicjały AW, ciekawie wkomponowane w koło o milimetrowych rozmiarach. Miniaturowy znak własności Adama Wolnikowskiego, z pewną lekkością i smakiem plastycznym oddaje charakter jego zainteresowań oraz zasadniczą tematykę jego zbiorów.

Życzeniem Wolnikowskiego było, aby po jego śmierci zbiory, gromadzone przez 40 lat, zostały przekazane miastu i służyły jego mieszkańcom. Sytuacja jednak okazała się bardziej zawiła, a brak pisemnego zapisu testamentowego przez Adama Wolnikowskiego jeszcze ją komplikował. Pojawili się spadkobiercy. Swoje prawa do majątku rościł wnuk A.S. Kulerskiej - J. Majcherczyk z Londynu, a ze strony Adama Wolnikowskiego – H. Rąbcy¹³⁹. Natomiast władze miasta starały się nie dopuścić do rozproszenia cennej dla Grudziądza kolekcji. Dlatego też do rozstrzygnięcia kwestii, mieszkanie zmarłego oplombowano. Po pewnym czasie udało się odzyskać zbiory numizmatyczne, ale nadal pozostawał nierozwiązany problem kilkutyśięcznego księgozbioru. Władze miasta były zdecydowane dochodzić praw nawet drogą sądową¹⁴⁰. Trwały kilkumiesięczne pertraktacje pomiędzy zainteresowanymi

---

¹³⁸ D. Trawińska-Stabęcka, *Bibliofilstwo*. Jelenia Góra [b.r.], s. 46-47.

¹³⁹ J. Dobkowski, *Poplątany spadek*. *Nowości* 1991, nr 84, s. 8.

¹⁴⁰ *Ibidem*, s. 8.

spadkiem, które w efekcie przyniosły polubowne porozumienie i zadośćuczynienie woli Adama Wolnikowskiego. Miasto przejęło cały spadek¹⁴¹.

W czerwcu 1991 r. zbiory zostały złożone w Bibliotece Miejskiej w Grudziądzu, gdzie dokonano ich wstępnego podziału. Następnie zbiorami zajęła się specjalnie powołana 3-osobowa Komisja, reprezentująca archiwum, muzeum, bibliotekę. Komisja ostatecznie wyłączyła z całości kolekcji archiwalia i muzealia, dokumentując decyzję spisami protokolarnymi z 18 października 1991 r.¹⁴².

Z końcem 1991 r. Zarząd Miasta uchwalił przekazanie Miejskiej Bibliotece Publicznej w Grudziądzu zbiorów bibliotecznych oraz tekę z dokumentami Adama Wolnikowskiego. Archiwum Państwowe Oddział w Grudziądzu oraz Muzeum, przejęły swoje zbiory zgodnie z załączonymi do uchwały wykazami¹⁴³.

Po półtorarocznej, intensywnej pracy zbiory biblioteczne Adama Wolnikowskiego zostały uporządkowane. Wycofano egzemplarze zniszczone. Przekazano wybrane zbiory miastu – dla celów reprezentacyjnych. Tytuły dublujące się trafiły do grudziądzkich regionalistów, panów: E. Chmielewskiego i E. Brzostowskiego oraz Koła Miłośników Dziejów Grudziądza, które otrzymało również dekomplety przeznaczone do sprzedaży¹⁴⁴. Pozostałą część księgozbioru, czyli 4458 woluminów w języku polskim i 703 woluminy w językach obcych (głównie w języku niemieckim) wpisano do inwentarza, sklasyfikowano i skatalogowano.

W kwietniu 1993 r., z inicjatywy dyrektor K. Skowrońskiej, w gmachu Biblioteki Głównej otwarto czytelnię regionalną imienia Adama Wolnikowskiego, utworzoną z kolekcji ofiarodawcy¹⁴⁵. Odtąd zbiory biblioteczne grudziądzkiego regionalisty i kolekcjonera Adama Wolnikowskiego udostępniane są wszystkim zainteresowanym. Obecnie informacja o zborach dostępna jest również na stronach internetowych biblioteki¹⁴⁶.

---

¹⁴¹ J. Dobkowski, Przekazano cenne pamiątki miastu. Nowości 1991, nr 134, s. 4.

¹⁴² Protokół z pracy Komisji powołanej celem oceny i inwentaryzacji muzealiów i archiwaliów znajdujących się w zbiorach Adama Wolnikowskiego, z dnia 18.10.1991r. (BM w Grudziądzu).

¹⁴³ Uchwała Nr 431/91 Zarządu Miasta Grudziądza, z dnia 18.12.1991 r. w sprawie przekazania zbiorów Adama Wolnikowskiego (BM w Grudziądzu).

¹⁴⁴ Protokół przejęcia księgozbioru Adama Wolnikowskiego, z dnia 27.05.1993 r. (BM w Grudziądzu).

¹⁴⁵ [b], Cymelia w czytelnii regionalnej. Ilustrowany Kurier Polski 1993, nr 85, s.4.

¹⁴⁶ www.biblioteka.grudziadz.pl

3.2. Księgozbiór

Księgozbiór Adama Wolnikowskiego, uporządkowany jest zgodnie z klasyfikacją UKD¹⁴⁷. Działy od 0 (Ogólny) poprzez 1 (Filozofia), 2 (Religia. Teologia. Religioznawstwo), 3 (Nauki Społeczne. Prawo. Administracja), 5 (Matematyka. Nauki Przyrodnicze), 6 (Nauki Stosowane. Medycyna. Nauki Techniczne. Rolnictwo), 7 (Sztuka. Rozrywki. Sport), 8 (Językoznawstwo. Nauka o literaturze. Literatura Piękna), aż do 9 (Geografia. Biografia. Historia) odzwierciedlają zawartość treściową zebranych książek. W przypadku większej liczby tytułów z danej dziedziny, działy te są logicznie uszczegóławiane. Książki, które zostały przypisane dyscyplinom naukowym w symbolice klasyfikacyjnej reprezentują zdecydowanie charakter informacyjny zbiorów. A więc, jak przystało na tego rodzaju wydawnictwa przekazywane wiadomości stanowią kompendialny zbiór informacji każdej z nauk i tworzą podręczny księgozbiór, przydatny dla każdego warsztatu pracy naukowej. Wolnikowski posiadał nieco bardziej rozbudowaną bibliotekę podręczną. Większa liczba tytułów zebranych w niektórych działach świadczy o szerszym zainteresowaniu dziedziną, a zatem i potrzebie jej pogłębienia. Ogólna charakterystyka księgozbioru pomocniczego, z utrzymaniem porządku klasyfikacyjnego UKD, pozwala objąć całościowo i zobrazować, w przekrojowym zarysie, rodzaj zebranych zbiorów.

Ogólne podstawy wiedzy i kultury, dokumentacja i informacja naukowa, bibliografia, bibliotekoznawstwo, stowarzyszenia, kongresy, prasoznawstwo, wystawy, to tylko niektóre z działów wchodzących w skład działu Ogólnego (0). Reprezentowane są one w zbiorach Wolnikowskiego w dużym wyborze. Najliczniejszą grupę stanowią bibliografie ogólne, specjalne, ale też i bibliografie czasopism. W ten sposób udało się Wolnikowskiemu stworzyć historyczny wręcz przegląd bibliografii polskich. Jest pierwsza polska bibliografia historyczna, stworzona przez historyka, bibliografa i rektora Uniwersytetu Lwowskiego, Ludwika Finkla i kontynuacja jego dzieła „Bibliografia Historii Polski”, która ukazała się w latach 1965-1989¹⁴⁸. Natomiast bibliografia historii polski o zasięgu chronologicznym ograniczonym do lat 1930-1931, opracowana przez historyka, archiwistę i dyrektora Wydawnictwa Komisji PAU - M. Friedberga, uzupełnia dzieje

---

¹⁴⁷ UKD, op.cit., s. 4.

¹⁴⁸ Bibliografia. Metodyka i organizacja. Red. Z. Żmigrodzkiego. Warszawa 2000, s. 280.

historycznych spisów bibliograficznych¹⁴⁹. W zbiorach Wolnikowskiego zachowała się edycja Lwowskiego Towarzystwa Historycznego z 1932 r. Wśród pozostałych, wiodących w dziejach bibliografii, zebranych w zbiorach Wolnikowskiego, jest 17 tomów podstawowej polskiej bibliografii literackiej - „Bibliografia literatury polskiej” zwanej też „Nowym Korbutem”, od nazwiska jej autora, historyka literatury, bibliografa i bibliofila G. Korbuta¹⁵⁰. „Nowy Korbut” jest wydaniem znacznie zmienionym i rozszerzonym w stosunku do pierwotnej wersji twórcy pomysłu G. Korbuta. Inne specjalne bibliografie, które posiadał Wolnikowski to, m.in. bibliografia bibliologiczna, geografii polskiej, sztuki, naukoznawstwa, wojskowa II wojny światowej i etnografii polskiej. Ostatnią z wymienionych wydała, jedna z największych firm wydawniczo-księgarskich w Polsce XIX-XXw. „Gebethner i Wolff”. Firma powstała w 1857 r., z czasem prowadziła wielostronną działalność i stała się instytucją popierającą rozwój kultury w kraju. A jej filie pracowały w wielu miastach¹⁵¹. Od 1925 r. miała również swoją księgarnię w Paryżu, przy Bulevard Saint Germain 123¹⁵².

Przy okazji dziedzinowych bibliografii warto też zwrócić uwagę na tę, o węższym zakresie tematycznym, a mianowicie bibliografie zagadnieniowe, np. polskich druków ewangelickich Ziem Zachodnich i Północnych w latach 1530-1939, źródeł do historii teatru w Polsce, onomastyki polskiej, oświaty dorosłych oraz regionalne i lokalne – historii Poznania, Mazur i Warmii. Dział bibliografii zamykają bibliografie bibliografii polskich. Autorem jednej z nich jest Wiktor Hahn, historyk literatury, bibliograf i bibliotekoznawca¹⁵³. Ponadto w zbiorach znajduje się całkiem zasobny wybór bibliografii prasy polskiej i zawartości wybranych tytułów czasopism.

Wolnikowski zaopatrzył się również w historyczno-metodyczne publikacje bibliograficzne w opracowaniu M. Burbianki, J. Korpały, H. Hleb-Koszańskiej, A. Sitarskiej, M. Dębowskiej, H. Sawoniaka i stworzył całkiem przyzwoity warsztat pracy bibliografa.

Bliskie bibliografii inne dyscypliny bibliologiczne, które zapoznają z historią pisma, książki, biblioteki, a także z bibliotekarskimi zasadami opisu formalnego

---

¹⁴⁹ Encyklopedia Wiedzy o Książce (EWOK), Wrocław 1971, s. 758-759.

¹⁵⁰ Bibliografia, op. cit., s. 281-282.

¹⁵¹ H. Szejnkowska, Wybrane zagadnienia z dziejów książki XIX-XX w. Warszawa 1979, s. 81-82.

¹⁵² J. Tondel, Historia książki i biblioteki. Wybór źródeł. Cz. 2.1 Polska (od początku XIX w. do 1945 r.). Toruń 1989, s. 183.

¹⁵³ Bibliografia..., s. 282.

i rzeczowego wydawnictw zwartych i ciągłych też znalazły swoje miejsce w zbiorach Wolnikowskiego. Najbardziej zajmującym dziełem, łączącym się z bibliologią, jest wydawnictwo o charakterze informacyjnym „Zbiory polskie: archiwa, biblioteki, gabinety, galerie, muzea i inne zbiory pamiątek przeszłości w Ojczyźnie i na Obczyźnie”. W porządku alfabetycznym, według miejscowości ułożone, przekazał je E. Chwalewik. Zamiłowania bibliofilskie Chwalewika oraz jego zainteresowania księgoznawstwem i historią kultury doprowadziły do powstania powyższego tytułu¹⁵⁴ „Zbiory polskie”, które posiadał do swojej kolekcji Wolnikowski, są rozszerzoną dwutomową edycją z lat 1926-1927. Odpowiedzialności wydawniczej podjęło się Towarzystwo Wydawnicze w Warszawie J. Mortkowicza, który zasłynął jako edytor dzieł artystycznych¹⁵⁵. Wiele z jego książek uzyskało nagrody i wyróżnienia na krajowych i zagranicznych prezentacjach pięknej książki. Sam również bywał na wystawach związanych ze zdobnictwem książkowym, a spostrzeżenia zapisywał i dzielił nimi z zainteresowanymi tematem¹⁵⁶.

Działowi Ogólnemu (0) przyporządkowane się również katalogi, np. wystaw wydawnictw Biblioteki Kórnickiej, wydawnictw PAN, aukcji antykwarycznej w Olsztynie, inkunabułów Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu opracowane przez A. Kawecką-Gryczową, na podstawie materiałów K. Piekarskiego. Dalej, przewodniki, informatory, rozmaitego rodzaju spisy, np. abonentów sieci telefonicznej z lat 1934-1938, 1939. Wśród wydawnictw w tej formie warto przyrzeć się wydawnictwu o ciekawej kompozycji tekstu, w którym zamieszczone są podstawowe wiadomości o zbiorach muzeów polskich, „Muzea w Polsce” S. Brzostowskiego i S. Orysiaka wydane w 1968 r. Przewodnik przekazuje treści w układzie alfabetycznym muzeów polskich, w obrębie ówczesnych województw. Do tekstu załączone są mapki, które ułatwiają orientację w ilości i rozmieszczeniu placówek muzealnych. Publikacja posiada również aneksy: wykaz muzeów polskich według podziału specjalistycznego oraz spis miejscowości, w których znajdują się muzea.

Część zebranych publikacji w dziale (0) stanowią statuty, uchwały, relacje z zebrań, np. „Związku Lekarzy Państwa Polskiego w dniu 31 maja 1931 r.

---

¹⁵⁴ EWOK, s. 408.

¹⁵⁵ Ibidem, s. 1568.

¹⁵⁶ J. Tondel, op. cit., s. 157-158.

w Warszawie” i sprawozdania z działalności instytutów, stowarzyszeń, organizacji. Najszerzej reprezentowany jest Instytut Zachodni w Poznaniu. Zbiory w dziale (0) wzbogacają i urozmaicają monografie Polskiej Akademii Umiejętności (1872-1938) wydane w Krakowie w 1939 r., Zakład Narodowy im. Ossolińskich (1817-1967) wydane we Wrocławiu w 1972 r. oraz „O masonii w Polsce od roku 1738 do 1822. Historia oparta wyłącznie na źródłach masońskich” – według adnotacji na stronie tytułowej autora i nakładcy S. Załęskiego. Jest to edycja druga, poprawiona z 9 ilustracjami, wydana w Krakowie w 1908 r.

Osobne miejsce zajmują wydawnictwa ciągłe periodyczne oraz zbiorowe instytucji naukowych i towarzystw o różnej częstotliwości ukazywania się i charakterze specjalnych. Klasyfikacyjnie przypisywane są one dziedzinom, których treści zawierają. Aby jednak uniknąć rozproszenia i powtórzeń zdecydowano o podaniu informacji na temat zebranych przez Wolnikowskiego czasopism w tej części pracy. Wolnikowski zgromadził ponad 30 tytułów. Niektóre z nich, głównie te z początku XX w. do 1939 r., reprezentowane są tylko poprzez jeden lub kilka wybranych tomów, np. „Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk” w Poznaniu (1906, t. 33), „Przegląd Bibliograficzny (1911, t. 7/8 i 1913, t. 4), „Kwartalnik Historyczny” (1935, t. 4), „Przegląd Bydgoski” (1937, t. 1), „Przegląd Urbanistyczny” (1938, t. 2/3). Większy wybór egzemplarzy stanowią: „Przegląd Archeologiczny” Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Poznaniu, „Strażnica Zachodnia” Związku Obrony Kresów Zachodnich w Poznaniu, „Ziemia”, ilustrowany miesięcznik krajoznawczy PTK w Warszawie oraz „Samorząd Miejski” (21 woluminów, z lat 1934-1939), który był inicjatywą Związku Miast Polskich w Warszawie. Do najpełniej skompletowanych należą: „Studia Źródłoznawcze” PAN – Instytutu Historii (28 woluminów, 1957-1987), „Przegląd Zachodni” Instytutu Zachodniego w Poznaniu (22 woluminy, 1973-1989), „Czasopisma prawno-historyczne” PWN (9 t., 1969-1981), „Komunikaty Warmińsko-Mazurskie” Instytutu Mazurskiego w Olsztynie (35 woluminów, 1968-1989), „Wojskowy Przegląd Historyczny” Wojskowego Instytutu Historycznego (7 woluminów, 1963-1987) oraz „Roczniki Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” PAN (15 t. w 37 woluminach, 1962-1976).

Obok wyszczególnionych tytułów znajdują się także opracowania historyczne dotyczące prasy polskiej, dzieje polskiej prasy prowincjonalnej, prasy niemieckiej w Polsce i prasy politycznej ruchu ludowego w II Rzeczypospolitej.

Dział ogólny (0) zamykają publikacje ułatwiające prowadzenie działalności naukowej, np. „Kryteria ocen i recenzja prac naukowych”, „Praca naukowa”, autorem obu jest J. Pieter oraz „Technologia pracy umysłowej” S. Rudniańskiego.

Problematyka filozoficzna – dział (1) w zbiorach Wolnikowskiego reprezentowana jest raczej skromnie. Stanowią ją słownikowe opracowania historii filozofii i socjologii PAN, pt. „Filozofia w Polsce” oraz „Filozofia życia” F. Sawickiego, której nakładcą jest poznański Naczelny Instytut Akcji Katolickiej. Książka ukazała się w 1963 r. w ramach serii „Kultura Katolicka”, nad którą pieczę redakcyjną sprawował S. Brass. Następną pozycją jest szczególnie interesująca, w wielu aspektach – autorskim, tematycznym, literackim, edytorskim. Rozważania wybitnego niemieckiego filozofa z przełomów XIX i XX w. F. Nietzsche, pt. „Ecce homo jak się staje – kim się jest” w przekładzie polskiego poety L. Staffa. Ten tytuł jest jednym z cyklu „Dzieła Fryderyka Nietzsche” w przekładzie polskich literatów. Rozważania ukazały się w 1909 r. nakładem J. Mortkowicza w Warszawie. Dzieło wydano w początkowych latach działalności księgarsko-wydawniczej J. Mortkowicza, którego różnorodne, często oryginalne inicjatywy, nabierały rozpędu. Jednym z realizowanych pomysłów było wydawanie pism A. France’a i F. Nietzschego w wyborowych przekładach¹⁵⁷.

Wyróżniające się opracowanie w zbiorach, związane z wymienionymi dyscyplinami naukowymi, to podręcznik akademicki PWN „Logika praktyczna” i „Naród, jednostka i klasa”. Inną publikacją, o lżejszym przekazie, chociaż tematyce całkiem „poważnej” są szkice o intrygująco brzmiącym tytule „Manowce małżeństwa i rodziny”. W dalszej kolejności „Badania osobowości metodą T.A.T. Murray’a”, wydawnictwo PWN, „Człowiek istota nieznaną” nakładem serii „Biblioteka Wiedzy” Trzaski, Everta i Michalskiego w Warszawie¹⁵⁸ oraz F. Sawickiego „Życie ludzkie” nieznanego poznańskiego wydawcy z 1936 r.

Przemyślenia dotyczące wiary, religii, wyznań oraz ich oddziaływania na osobowość człowieka, grupy społeczne i narody są treścią książek zebranych w dziale (2): Religia. Teologia. Religioznawstwo. Oto kilka przykładów: „Religia i laicyzacja – materiały do studiowania zagadnień światopoglądowych i naukowych ateizmu”, „Dlaczego wierzę”, „Reformatorzy chrześcijaństwa”, „Wkład protestantyzmu do kultury polskiej – z zagadnień protestantyzmu w Polsce”. Ponadto

---

¹⁵⁷ EWOK, s. 1565.

¹⁵⁸ J. Tondel, op. cit., s. 189.

ogólne opracowania o religiach: świata starożytnego, Wschodu, Słowian. Oddzielne miejsce zajmują dwa dzieła opowiadające o katolickim zakonie męskim Jezuitów, założonym w 1534 r. przez historyka, teologa I. Loyolę¹⁵⁹. Historia, jednego z najbardziej wpływowych zakonów w kościele katolickim i najzagorzalej zwalczającego ruch reformatorski, opisana została w 5 tomach przez S. Załęskiego, pt. „Jezuici w Polsce”. Dzieło ukazało się w latach 1900-1906, nakładem lwowskiej Drukarni Ludowej i krakowskiej Drukarni Anczyca i Spółki. W 1908 r. pojawiła się wersja skrócona publikacji. Nakładcą była również rodzinna firma typografów krakowskich, założona przez seniora rodu, pisarza i działacza oświatowego Władysława Ludwika Anczyca¹⁶⁰. Spojrzenie na dzieje zakonu, a właściwie jego znaczenie i rola w historii kościoła katolickiego i kultury polskiej sprecyzowały problem dwu następnych prac. Pierwszą jest książka, pt. „Czy Jezuici zgubili Polskę?”. Autorem i nakładcą dzieła, które ukazało się w 1874 r. we Lwowie jest S. Załęski. Drugą z książek jest „Obrona Jezuitów”, której podjął się teolog, pisarz i jezuita P. Skarga¹⁶¹. Poza ciekawą tematyką dzieło niniejsze może stanowić również przedmiot specjalnego potraktowania, z racji edytorskiej. „Obrona Jezuitów” ukazała się w 1814 r., w jednej z lepszych i bardziej aktywnych w Warszawie drukarni, której właścicielem był W. Dąbrowski¹⁶². Wydanie powyższego dzieła z 1607 r. nosiło tytuł „Próba Zakonu Societatis Jesu”. W zbiorach Wolnikowskiego znajduje się też „Historia Jezuitów” Ch. Hollis’a. Książka pojawiła się na rynku księgarskim w latach 70-tych XX w.

W porządku klasyfikacyjnym UKD następny symbol działu (3) skupia w sobie: Nauki Społeczne. Prawo. Administrację. Ten szeroki zakres obejmuje, m.in. i opracowania polityczne, które zgromadził właściciel księgozbioru w dużym wyborze. Są to pozycje dotyczące przede wszystkim polityki wewnętrznej państwa polskiego, ale i polityki pozostałych państw europejskich, a zwłaszcza ich wzajemnych stosunków. Największe zainteresowanie przejawiał Wolnikowski polityką niemiecką oraz relacjami polsko-niemieckimi. Dlatego też przeważają w zbiorach prace cyklicznie opracowywane i wydawane przez Studium Niemcoznawcze Instytutu Zachodniego w Poznaniu, które specjalizowało się w tej tematyce. Oddzielną, sporą grupę publikacji, które ukazują inny aspekt polityki,

---

¹⁵⁹ Słownik historii Polski. Red. T. Łepkowskiego. Warszawa 1969, s. 123.

¹⁶⁰ EWOK, s. 50.

¹⁶¹ Słownik historii..., s. 375.

¹⁶² EWOK, s. 502.

stanowią tytuły omawiające partie i organizacje polityczne. Są to, m.in. materiały źródłowe PPS Lewica 1926-1932, monografia Chadecji w latach 1918-1937, Polskiego Stronnictwa Ludowego Piast 1926-1931. Jest też historia ruchu ludowego opisana w formie roczników, kalendarza wydarzeń za lata 1895-1965 oraz dzieje walk masowych klasy robotniczej w latach 1918-1939.

Drugą grupę, nie mniej zasobną, wchodzącą w skład nauk społecznych (3) prezentują książki związane z wojskowością. Oprócz kompendialnych wydawnictw, takich jak: „Zarys dziejów wojskowości polskiej do roku 1864” w dwóch tomach, seria „Zarys Historii Wojennej Pułków Polskich 1918-1920”, „Wojsko Polskie 1936-1939”, „Księga Kawalerii” znajdują się też opracowania dotyczące sztuki wojennej, a więc bitew, ich strategii i przebiegu, uzbrojenia, dowódców, ale też i akcji wywiadowczych. Zasięg chronologiczny problematyki jest nieograniczony, chociaż dominują książki z okresu II wojny światowej. Pośród militarnych różnaitości zagadnieniowych uwagę zwracają dwie pozycje, ze względów edytorskich. Pierwsza „Zarys historii wojskowości w Polsce”, wydanie 3 zmienione i powiększone z 1929 r., której autorem jest M. Kukiel. Zarys ukazał się w powstałej w 1919 r. Krakowskiej Spółce Wydawniczej. Przedsiębiorstwo popularyzowało swoją działalność edycją starannie opracowanych tekstów z literatury polskiej i obcej w ramach serii „Biblioteka Narodowa”. W 1933 r. serię przejęło Ossolineum¹⁶³. Druga „Zbiór zasadniczych wiadomości wojskowych” to podręcznik dla uczniów Szkół Podchorążych Rezerwy Piechoty i Pułkowych Szkół Podoficerów opracowana przez E. Jasińskiego i M. Słowikowskiego. Podręcznik wydał wileński „Znicz” na przełomie lat 1934-1935.

Nauki ekonomiczne przynależne naukom społecznym (3) reprezentowane są w zbiorze również rozległe. Do szczegółowej problematyki gospodarczej wprowadzają publikacje z teorii nauki „Ekonomia polityczna – zagadnienia ogólne” O. Lange, „Zasady ekonomii politycznej” E. de Laveleye’a. Wydawnictwa te wsparte przekrojowymi opracowaniami z historii gospodarczej wprowadzają w głąb ekonomicznego funkcjonowania kraju, czy społeczności. Znajdują się więc książki, w których poruszane są sprawy związane z finansami, planowaniem gospodarczym, handlem, ekonomicznymi formami organizacyjnymi, czy spółdzielczością mieszkaniową. W dziale prac ekonomicznych znalazła się też publikacja „Kontrakty

---

¹⁶³ C. Ożarzewski, Zarys dziejów książki i księgarstwa. Poznań 1963, s. 141.

lwowskie w latach 1676-1686” i 1717-1724” opracowana w ramach serii „Badania z Dziejów Społecznych i Gospodarczych” pod redakcją F. Bujaka (Lwów - 1935). Inicjatywę wydawniczą „Kontraktów lwowskich” podjęła Kasa im. Mianowskiego – Instytut Polskiej Twórczości Naukowej. Kasa im. Mianowskiego powstała w 1881 r. dzięki funduszom społecznym. Jej celem było wspieranie i pomoc finansowa prac badawczych w kraju oraz wydawanie drukiem podręczników, dzieł i czasopism naukowych. W 1951 r. Kasę im. Mianowskiego przejęło Towarzystwo Naukowe Warszawskie, a w 1953 r. PAN¹⁶⁴.

Następną dyscypliną wiedzy podporządkowaną naukom społecznym (3) jest prawo i administracja publiczna. Są to przede wszystkim „Prawo państwowe”, „Polskie prawo państwowe”, „Prawo cywilne” oraz „Konstytucja i podstawowe akty ustawodawcze PRL” wg stanu prawnego z 1958 r. oraz „Podział administracyjny PRL” z 1965 r. i historia samorządów wybranych miast z okresu międzywojnia. Nie sposób pominąć najstarszych dzieł, które poruszały sprawy związane z prawem i administracją. Z 1845 r. pochodzi praca „O magistratach miast polskich a w szczególności miasta Krakowa” napisana przez K. Mecherzyńskiego. Do jej wydania przyczynił się D.E. Friedlein, znany w środowisku krakowskim, od 1828 r., jako nakładca i wydawca. Był właścicielem drukarni, introligatorni i księgarni, przy której funkcjonowała wypożyczalnia i czytelnia książek w językach obcych. Z jego inicjatywy prowadzona też była komisowa sprzedaż wydawnictw, a po 1845 r. zajął się urządzaniem aukcji publicznych. W jego księgarni skupiał się cały ówczesny świat naukowy Krakowa. D.E. Friedlein był również bibliofilem i kolekcjonerem pamiątek polskich. Po wielkim pożarze Krakowa w 1850 r. ocalała tylko księgarnia¹⁶⁵.

Nieco młodszym dziełem, w porównaniu z wyżej opisanym (1906) są „Dawne Rady Miejskie i Powiatowe” autorstwa W. Korotyńskiego, wydane przez firmę „Gebethner i Wolff”. Natomiast z okresu XX-lecia międzywojennego pochodzi „Krótki zarys prawa cywilnego obowiązującego na ziemiach zachodnich Rzeczypospolitej”. Podręcznik dla ekonomistów, rolników i leśników ukazał się w opracowaniu i nakładzie M. Howorka z Poznania. W tym samym okresie, w Krakowskiej Księgarni J. Czarneckiego wydano „Polski kodeks honorowy”

---

¹⁶⁴ H. Szwejkowska, op. cit., s. 79.

¹⁶⁵ EWOK, s. 760.

w dwóch częściach. Część pierwsza omawia zasady pokojowego postępowania honorowego. Część druga, pojedynek. Autorem obu części jest W. Boziewicz.

Pozostałymi gałęziami wiedzy sklasyfikowanymi, jako nauki społeczne (3), które uwzględnił Wolnikowski w swoich zbiorach, są statystyka, socjologia, pedagogika i etnografia. Statystyka to głównie GUS-owskie zestawienia liczbowe z lat 30-tych i 50-tych w formie roczników oraz „Roczniki Statystyczne Województwa Bydgoskiego” opracowane i wydane przez Wojewódzki Urząd Statystyczny w Bydgoszczy w 13 voluminach za lata 1958-1974. Statystyczne dane uzupełniają publikacje dotyczące powszechnych spisów ludnościowych.

Socjologię reprezentuje pozycja, która jest efektem badań Polskiego Instytutu Socjologii nad miastem Poznaniem, a ściślej wzajemnych relacji miasto-obywatel. Stąd tytuł „Miasto w świadomości jego obywateli”. Badania prowadził i zapisał jeden z najwybitniejszych przedstawicieli socjologii humanistycznej F. Znaniecki¹⁶⁶. Praca ukazała się w Poznaniu w 1931 r.

Oświata, szkolnictwo, metodyka i dydaktyka są przedmiotem kilkunastu następnych egzemplarzy. Zwykle są to historyczne ujęcia tej tematyki, np. dydaktyka historii w Polsce 1773-1918, pruska polityka oświatowa na ziemiach polskich w okresie Kulturkampf, rozprawy z dziejów oświaty, monografie szkół, uczelni wyższych. A wśród nich wydawnictwo Włocławskiego Kleru Diecezjalnego z 1900 r., opisujące dzieje Szkoły Katedralnej we Włocławku.

W szerokim wyborze literatury zgromadzonej przez Wolnikowskiego nie brakuje i publikacji popularno-naukowych, które w poradnikowy sposób udzielają fachowej pomocy. Temu celowi mogły służyć wydawnictwa PWN „Jak studiować?”, „Jak pisać pracę magisterską?”. Podobny charakter użytkowy mają tytuły „Listy, podania, pisma urzędowe”, „Sztuka życia”, „ABC dobrego wychowania”, z działu etnografii, zwyczaje i obyczaje. Do kręgu powyżej przedstawionej literatury należy dołączyć jeszcze kolejne dwa opracowania. Pierwsze „Zasady przyzwoitego zachowania się uczniów szkół średnich”, ukazały się we Lwowie 1913 r. nakładem Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych¹⁶⁷. Drugie, „Pisarz i doradca – sekretarz handlowy, urzędowy i prywatny”, które zawiera: teorię pisania listów, korespondencji handlowej i urzędowej. Wzory podań do władz i urzędów. Listy

---

¹⁶⁶ M. Hłowiecki, *Dzieje nauki polskiej*, Warszawa 1981, s. 318-319.

¹⁶⁷ C. Ożarzewski, *op. cit.*, s. 133.

prywatne, rodzinne, poufne i miłe. Instrukcją wręcz publikację wydała warszawska Biblioteka Dzieł Naukowych w 1936 r.

Pozostałe opracowania dotyczą wyłącznie sztuki, literatury, obyczajów ludowych grup etnicznych, regionów, narodów. Najobszerniejszą pracą, która jest spisana w dwóch tomach i obejmuje dwa stulecia (XVI-XVIII) są „Dzieje obyczajów w dawnej Polsce”. Autorem zbioru jest etnograf i socjolog, członek PAN J. Bystron¹⁶⁸.

W obrębie nauk matematyczno-przyrodniczych UKD (5) zebranych jest wiele dyscyplin naukowych., o szerokim zakresie zagadnieniowym. Jednak dominującą dziedziną w zbiorach jest matematyka, darzona specjalnymi względami przez właściciela już w czasach gimnazjalnych. Najstarszym opracowaniem matematycznym jest „Trygonometria prostoliniowa i sferyczna” zebrana przez W. Turno. Trygonometrię wydała poznańska firma księgarsko-nakładcza J.K. Żupańskiego w 1857 r. Księgarnia Żupańskiego, z czytelnią i wypożyczalnią książek była ogniskiem kultury i nauki polskiej Poznania w okresie zaborów¹⁶⁹. Kolejne voluminy przekrojowych opracowań matematycznych z okresu międzywojennego i po II wojnie światowej, wydane przez znane przedsiębiorstwa wydawnicze, powiększają zasoby biblioteczne działu. Dopełnieniem zbiorów jest publikacja matematyczna, ale rozszerzona o zasadnicze wiadomości z zakresu handlu i finansów. W kręgu nauk matematyczno-przyrodniczych znajdują się też fizyka, chemia, geologia, klimatologia. Są to zwykle wydawnictwa, wcześniej już pojawiające się w popularnej serii „Biblioteka Wiedzy” Trzaski, Everta i Michalskiego. Poza matematyką najbardziej rozbudowaną dziedziną jest biologia, a dokładniej książki, zapoznające z tajemniczym światem roślin i zwierząt.

Medycyna, elektrotechnika, rolnictwo, gospodarstwo domowe, organizacja i zarządzanie, działalność wydawnicza, przemysł, to tylko niektóre dziedziny z szeregu pozostałych, których zadaniem jest zobrazowanie następnego działu klasyfikacji (6). Pod symbolem (6) skrywają się, w ogólnym ujęciu - Nauki stosowane. Medycyna. Nauki techniczne. Rolnictwo. Nie wszystkie z wymienionych nauk znajdują się na półkach w zbiorach Wolnikowskiego, mimo to wybór publikacji z rozmaitych dyscyplin jest duży. Przykładem niektóre z tytułów: „Geneza i rozwój komunikacji pocztowej na ziemiach polskich” (1972), „Rozwój gospodarstwa

---

¹⁶⁸ M. Howiecki, op. cit., s. 321.

¹⁶⁹ C. Ożarzewski, op. cit., s. 115.

wiejskiego w Polsce” (1960), „Mała encyklopedia lotników polskich” (1983), „Księga pamiątkowa ku czci Poległych Lotników” (1933), „Wodociągi i kanalizacja miast polskich” (1927) oraz instrukcje służbowe dla leśniczych i nadleśniczych lasów państwowych (1927), „Dziesięć lat rybołówstwa morskiego 1920-30” (1930). W dalszym porządku zestawiona jest kilkunasto egzemplarzowa grupa poradnikowych opracowań. Oprócz trzech tytułów: „Kuchnia Polska”, „Mały poradnik dla potrzeb domowych” oraz „Odnawianie mieszkań i mebli” pozostała część dotyczy medycyny, a ściślej zdrowia psychofizycznego człowieka. Jednak wiodącymi dyscyplinami w dziale 6 są działalność wydawnicza i rachunkowość – księgowość.

Działalność wydawnicza obejmuje szereg zagadnień, których przedmiotem jest książka. Wcześniej, przy okazji prezentacji zasobów działu (0) książka była również przewodnim tematem omawianych publikacji. Ale tym razem wydawnictwa o książce, zgromadzone w dziale (6) zapoznają z innym jej aspektem. Jest to spojrzenie na książkę bardziej od strony technicznej i traktowanie jej, jako produktu rzemiosła, przemysłu. Stąd większe skupienie się na drukarstwie i księgarstwie. Przykładem: „Zarys techniki wydawniczej”, „Z dziejów książki polskiej w czasach II wojny światowej”, „Zecerstwo”, „Polska Książka Ilustrowana”, „Drukarze dawnej Polski” oraz o nieco innym charakterze, zbiór informacji dotyczący metod i technik pracy edytorskiej przy wydawaniu drukiem źródeł archiwalnych, który przygotował M. Friedberg.

Prace związane z rachunkowością i księgowością to przeważnie wydania z lat 1935-1947, kiedy Wolnikowski związany był z zawodem księgowego. Są to: „Księgowanie kapitałów własnych”, „Zasady księgowości przebitkowej – Perfecta”, „Informator księgowego – informator encyklopedyczny”, „Szczegółowa instrukcja o prowadzeniu kasowości i rachunkowości”, ale też „Polski system stenografii – podręcznik dla samouków”. Książki pochodzą przede wszystkim z przedsiębiorstw wydawniczych poznańskiej „Księgarni W. Wilaka”¹⁷⁰ oraz krakowskiej filii „Gebethnera i Wolffa”. „Podręczna biblioteczka księgowego” mogła, więc służyć dokształcaniu i doskonaleniu w wykonywanym zawodzie.

Według chronologicznego zapisu UKD następny dział oznaczono symbolem (7) Sztuka. Rozrywki. Sport. Naczelne miejsce w zbiorach znajdują dzieła związane

---

¹⁷⁰ Wielkopolski słownik biograficzny. Warszawa 1981, s. 820.

ze sztuką. Przez właściciela traktowane szczególnie, co przekłada się na wielkość, różnorodność, wartość i trafność w doborze literatury. Do działu wprowadzają ogólne opracowania z teorii sztuki, szeroko pojętej, w rodzaju: „Wiedza o sztuce na tle jej dziejów”. W wydanie dzieła zaangażowały się dwie duże, znaczące firmy wydawnicze w II Rzeczpospolitej „Trzaska, Everet i Michalski” oraz „Gebethner i Wolff”. Potem pojawia się 4-tomowy „Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających” wydany przez Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu, z fachowym nadzorem Instytutu Sztuki PAN. Poszerzenie wiedzy słownikowej stanowią „Losy polskich środowisk artystycznych w latach 1939-1945”, które ukazały się dzięki pracom Instytutu Zachodniego w Poznaniu, w 1987 r. Poza ogólnymi opracowaniami znajdują się publikacje, które są wnikliwym przeglądem różnego rodzaju sztuki. W swoich zbiorach Wolnikowski uwzględnił: urbanistykę, architekturę, numizmatykę, plastykę, fotografię, muzykę, teatr. Z wymienionych najliczniejszą grupę stanowi plastyka, zwłaszcza malarstwo. Poza przekrojowymi publikacjami, jak: „Historia malarstwa” w 8 tomach, „Pięćset lat malarstwa polskiego”, „Nowoczesne malarstwo polskie 1764-1939” w 3 tomach, są tytuły, które bardziej wglębiają się w wybrane zagadnienia, np. style i kierunki oraz ich przedstawiciele, malarstwo sakralne, niemieckie malarstwo tablicowe. Oddzielne, wydawnictwa albumowe z reprodukcjami dzieł: A. Grottgera, Canaletta, H. Rodakowskiego, L. Wyczółkowskiego, V. van Gogha, J. Matejki czy B. Strobela uzupełniają obrazowe przedstawienie tematu.

Architektura jest drugą grupą również szerzej reprezentowaną w zbiorach Wolnikowskiego. Wybór tytułów wskazuje wyraźnie na zainteresowanie właściciela, głównie zabytkami architektury sakralnej oraz architekturą zamków. Nie brakuje i książek, ujmujących dziedzinę kompleksowo, historycznie, informacyjnie. Dla przykładu „Architektura polska do połowy XIX wieku”, „Budownictwo i architektura w Polsce 1945-1966”, „Słownik architektów i budowniczych Polaków oraz cudzoziemców w Polsce pracujących” S. Łoży¹⁷¹, który jest wydawnictwem Kasy im. Mianowskiego z 1930 r.

Fotografia, która towarzyszyła całemu dorosłemu życiu Wolnikowskiego fotografa-amatora, zajmowała wyjątkowe miejsce w zbiorach. Stąd profil zebranych książek. Wszystkie opracowania pełnią funkcję poradnikowo-podręcznikową

---

¹⁷¹ Ibidem, s. 539.

i instruującą, np. 2-częściowe „Zasady fotografii”, „Z fotografią na ty, czyli o amatorskiej obróbce negatywu i pozytywu”, „77 tematów fotograficznych”, „Fotografia portretowa”, „Fotografowanie architektury”, „Kaprysy koloru w fotografii”, „Optyka fotograficzna” i inne im podobne.

Pozostałe dziedziny sztuki – teatr i muzyka, a także sport przypisany działowi (7), w księgozbiorze Wolnikowskiego przedstawione są jedynie poprzez wydawnictwa encyklopedyczne i słownikowe.

Dział (8) w ogólnym ujęciu to: Językoznawstwo. Nauka o literaturze. Literatura piękna. Wszystkie z dziedzin uwzględnione są w zbiorach Wolnikowskiego, a reprezentowane są przez prace autorów: A. Hutnikiewicza, Z. Klemensiewicza, W. Doroszewskiego, E. i F. Przyłubskich, S. Jodłowskiego, W. Taszyckiego, A. Brucknera. Wyróżniającą się dyscypliną jest językoznawstwo. A to za sprawą uszczegółowienia zagadnieniowego tematyki językoznawczej, opisanej w samodzielnych opracowaniach oraz zebranie książek o tym samym tytule, w identycznym opracowaniu autorskim, ale w kilku kolejnych, zaktualizowanych wydaniach. Próba takiego właśnie wieloaspektowego skupienia na zagadnieniach językoznawczych, związana jest zwykle z dbałością o kulturę słowa poprzez jego historię, etymologię i poprawność językową, nad którą być może pracował właściciel zbiorów. Temu celowi mogły służyć: „Dzieje języka polskiego”, „Historia języka polskiego” w 3 tomach, „Słownik języka polskiego” w 10 tomach wraz z suplementem oraz słowniki etymologiczne, wyrazów obcych, bliskoznacznych, homonimów. Dalej, kilkunasto woluminowa propozycja gramatyczno-ortograficznych zasad języka polskiego. Wśród zebranych „Słowniczek interpunkcji i zasady przestankowania” M. Froelichowej, który ukazał się w Zakładzie Wydawniczym M. Arcta w Warszawie. Rodzina Arctów tworzyła historię edytorstwa i księgarstwa na przełomie lat 1836-1958. Słownik wydano w 1951 r., czyli w „Okresie 8. 1944-1958 – współczesność” według periodyzacji dziejów firmy¹⁷². Do językoznawczej grupy należy też 5-tomowy słownik i gramatyka opisowa języka łacińskiego.

Pozostałe pozycje to cenne edycje, przede wszystkim od strony bibliologicznej. Najstarszą wśród nich jest „Przyjaciel Dzieci Polskich” A.E. Preuss’a i J.A. Vettr’a. Jak informuje strona tytułowa „*jest to książka do czytania, z niemieckiego na polski*

---

¹⁷² J. Tondel, op. cit., s. 178-179.

przetłomaczona według nakładu przyjaciela dzieci". Książka wydana w 1845 r. w Królewcu, nakładem J.H. Bony¹⁷³. Następną jest opracowanie z 1878 r. wydane w Krakowie przez Komisję Językową Akademii Umiejętności. Jej tytuł „Geograficzne imiona słowiańskie”. Dodatek do tytułu wyjaśnia zawartość wydania „*Zestawione alfabetycznie według nazw ich niemieckich, włoskich, rumuńskich, węgierskich i tureckich z dodaniem niektórych łotyskich i innych zagranicznych spolszczonych*”¹⁷⁴. Opracowaniem imion zajął się S. Zarański. Kolejne wydawnictwo to podręcznikowe opracowanie pt. „Praktyczna metoda języka niemieckiego” M. Brandstattera. Wydawnictwa podjął się B. Połoniecki, krakowski księgarz i wydawca. B. Połoniecki, po śmierci A.D. Bartoszewicza założyciela Księgarni Polskiej we Lwowie, nabył jego firmę w 1889 r.¹⁷⁵. W 1912 r. uruchomił introligatornię, a w kilkanaście lat później nowoczesną drukarnię¹⁷⁶. „Praktyczna metoda języka niemieckiego” ukazała się w 1916 r. Dwie kolejne językoznawcze książki, jeszcze sprzed II wojny światowej, to zasady dotyczące pisowni polskiej. Jedna wydana w Krakowie przez PAU, druga we Lwowie przez Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Obie opublikowano w 1936 r.

Teoria literatury, jako następna z dyscyplin działu 8, to zaledwie kilka tytułów: „Stylistyka polska wraz z nauką kompozycji pisarskiej” z 1903 r., firmy „Gebethner i Wolff”, i wydania powojenne „Wiedzy Powszechnej” pt. „Praktyczna stylistyka” oraz „Kronika Galla na tle historiografii XII wieku” z 1947 r. z wydawniczą odpowiedzialnością PAU.

Historia literatury, podobnie jak językoznawstwo, jest obszernie przedstawioną dyscypliną w księgozbiorze Wolnikowskiego. Pierwszą z grupy, historyczno-literackich dzieł jest „Krótkie wiadomości z dziejów piśmiennictwa polskiego” z 1855 r., zebrane przez Ł. Łyskowskiego. Edytorem „Krótkich wiadomości z dziejów piśmiennictwa polskiego” był H. Natanson, do którego należała – od 1845 r. warszawska księgarnia asortymentowa, komisowa i nakładowa¹⁷⁷. Z lat 30-tych XX w. pochodzą dwa tytuły, których nakładcami byli lwowscy księgarze. S. Malinowski był nakładcą książki, pt. „Zwięzły podręcznik historii literatury”, a właściciel księgarni S. Kohler opublikował „Pytania i odpowiedzi z literatury

---

¹⁷³ J.A. Vetr, *Przyjaciel Dzieci Polski*. Królewiec 1845, s. tytułowa.

¹⁷⁴ S. Zarański, *Geograficzne imiona słowiańskie*. Kraków 1878, s. tytułowa.

¹⁷⁵ EWOK, s. 112.

¹⁷⁶ *Ibidem*, s. 1941.

¹⁷⁷ *Ibidem*, s. 1586.

polskiej. Treść utworów przeznaczona na lekturę szkolną i domową”. Wszystkie inne pozycje historyczno-literackie ukazały się po II wojnie światowej. Są to opracowania osobno omawiające poszczególne epoki, kierunki, nurty literackie. Z historii literatury obcej znalazł się tylko jeden tytuł, który opisuje literaturę niemiecką o Polsce w latach 1918-1939. Pojemny dział (8) zawiera też prace historyczno-krytyczno-literackie na temat twórczości poetów i prozaików. W zbiorach Wolnikowskiego do dyspozycji jest spora grupa przedstawicieli różnych okresów literackich, których dorobek został poddany ocenie. Uwzględnione w zbiorach Wolnikowskiego sylwetki literatów to: F. Dostojewski, J.W. Goethe, I. Krasicki, B. Prus, W. Reymont, M. Wańkiewicz, A. Sołżenicyn, S. Żeromski, W. Shakespeare, J. Słowacki, A. Mickiewicz.

Literatura piękna zamyka dział (8) UKD. Tytułów jest niewiele, głównie jest to klasyka polskiej i obcej poezji, dramatu i polskiej prozy historycznej. Wśród autorów powieści historycznych pojawiają się nazwiska: A. Gołubiewa, M. Brandysa, T. Brezy, M. Boguckiej, B. Królikowskiego, S.M. Kuczyńskiego, J. Meissnera, S. Strumph-Wojtkiewicza, O. Terleckiego, ale też i W. Żukrowskiego czy J. Putramenta.

Natomiast najbardziej atrakcyjnymi edytorsko dziełami literackimi są „Pisma wierszem” M. Reja z 1848 r. Za wydanie i druk odpowiedzialny był znany krakowski księgarz i wydawca kalendarzy J. Czech¹⁷⁸. W wyniku rodzinnych koligacji J. Czech przejął księgarnię i drukarnię w 1826 r. „po” A. Groblu i T. Groblowej¹⁷⁹. Do druków XIX-wiecznych należy też „Boska komedia” D. Alighieri, którą wydał w 1870 r. J. Żupański, o jego działalności wzmiankowano przy okazji wcześniej pojawiających się tytułów. Natomiast z początku XX w. pochodzą takie tytuły, jak: „Brandenburg. Kraina Słowiańskich mogił” L. Stasiaka. Powieść historyczna, która ukazała się w Krakowskiej Spółce Wydawniczej w 1903r. oraz klasyka literatury polskiej: „Dzieła” A. Mickiewicza 20 tomów w 10 woluminach, „Dzieła” Z. Krasieńskiego z 1934 r., „Pisma” B. Prusa, 26 tomów z 1935r. Wszystkie dzieła ukazały się w warszawskich oficynach, w ramach wciąż licznych i popularnych serii wydawniczych.

Ostatnim działem w klasyfikacji UKD jest dział (9) obejmujący swoim zakresem: Geografię. Biografie. Historię. W zbiorach Wolnikowskiego znajdujący

---

¹⁷⁸ SKPK, s. 146.

¹⁷⁹ J. Tondel, op. cit., s. 26-27.

się w dużym i ciekawym wyborze. Zgodnie z ustalonym porządkiem i według stałego schematu, obowiązującego w klasyfikacji UKD, do działu (9) wprowadzają nauki geograficzne, w formie opracowań kompendialnych. Są to, m.in. „Słownik geograficzny”, który wyjaśnia pochodzenie i znaczenie nazw geograficznych, „Geografia gospodarcza Polski”, „Geografia fizyczna Polski”, „Geografia osadnictwa w zarysie”, „Geografia komunikacji”, „Geografia miast i osiedli w Polsce”, „Krajobrazy Polski i ich pierwotne formy”. Wymienione publikacje ukazały się w wydawnictwie PWN i „Wiedzy Powszechnej”, głównie w latach 50-tych. W tej grupie mieszczą się również publikacje o szczególnej wartości z racji na ich cechy historyczno-edytorskie. Do nich należą: „Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich”, 5 tomów za lata 1880-1881, 1882, 1902. Słownik wydano w Warszawie nakładem F. Sulmierskiego i W. Walewskiego, którzy tworzyli też radę redakcyjną. Pracę nad kontynuacją Słownika, pod redakcją S. Arnolda i zmienionym tytułem „Słownik geograficzny państwa polskiego i ziem historycznie z Polską związanych” podjęło się, przypuszczalnie w 30-tych latach, Polskie Towarzystwo Krajoznawcze w Warszawie. Tomy od 6 do 15 zawierają lata 1885-1890, 1892, 1893, 1895 i uzupełniają lata 1900 i 1902. Do grupy przedstawionych tytułów można również zaliczyć: „Geograficzną historię ziem dawnej Polski”, edycja z 1903 r. Krakowskiej Spółki Wydawniczej oraz „Geografię gospodarczą Polski Zachodniej” w 2 tomach, wydaną przez Magistrat Miasta Poznania w latach 1929-1930. Dalszym rozwinięciem nauk geograficznych, ilustrującym treści w aspekcie szerszym niż geograficzny, są: monografie i przewodniki turystyczno-krajoznawcze miast i regionów polskich, np. Tatr, Pojezierza Kaszubskiego, Warszawy, Poznania, Szczecina, Malborka, Fromborka, Bydgoszczy. Są to wydawnictwa przede wszystkim Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego oraz oficyny „Kraj” z przełomu lat 50-70-tych. Natomiast zbiór informacyjny stanowią: „Słownik geografii turystycznej Polski”, w 2 tomach oraz „Polska – przewodnik turystyczny”. Opisem krain geograficznych, miejscowości zajmowały się również wydawnictwa XX-lecia międzywojennego, wśród nich urosła do rozmiarów największego przedsiębiorstwa, poznańska „Księgarnia św. Wojciecha” oraz Wydawnictwo Polskie R. Wegnera, założone w 1917 r. we Lwowie i przeniesione po odzyskaniu

niepodległości do Poznania¹⁸⁰. A także lwowska „Księgarnia Polska”, która od 1916 r. funkcjonowała, jako spółka z ograniczoną odpowiedzialnością wydawnictwo Towarzystwo Nauczycieli Szkół Wyższych. W efekcie dalszych przekształceń, w 1924 r. „Książnica Polska” weszła w skład spółki akcyjnej „Książnica Atlas”, z inicjatywy znanego geografa prof. E. Romera¹⁸¹.

Intensywna działalność wydawnictw popularnych, ilustrowanych monografii i przewodników wpłynęła na tworzenie serii wydawniczych. W ramach właśnie seryjnych edycji „Biblioteczka Turystyczna”, „Cuda Polski”¹⁸² ukazały się opracowania o Ziemi Wielkopolskiej, Śląskiej, Poleskiej, Huculszczyźnie, puszczech polskich, Tatrach i Podhalu oraz przewodniki po Poznaniu i poznańskim, Ziemi Kaszubskiej, Beskidach, Inowrocławiu i Kujawach. Ostatni z przewodników pochodzi z inowrocławskiej księgarni nakładczej Z. Knasta¹⁸³.

Podobne w charakterze wydawnictwa, ale dotyczące geografii powszechnej, zgromadził Wolnikowski w swoich zbiorach, w bardzo ograniczonym wyborze.

Biografie przyporządkowane działowi (9) UKD również znalazły miejsce w zbiorach Wolnikowskiego. Najważniejszym, najbardziej obszernym wydawnictwem jest „Polski Słownik Biograficzny”. Instytucją sprawczą, a jednocześnie wydawniczą, przy współudziale Zakładu Narodowego im. Ossolińskich w Krakowie, była PAU. W prywatnej kolekcji Wolnikowskiego znajduje się 37 tomów w 81 woluminach z lat 1936 – 1989. Słownikowi biograficznemu towarzyszą też zbiory życiorysów, o skromniejszym wymiarze, a mianowicie „Wielkopolski Słownik Biograficzny, sporządzony pod auspicjami PTH, a wydany przez PWN oraz biografie w postaci informatora „Kto jest kim w Polsce 1984”. Słowniki wydano w latach 80-tych. Biografie, autobiografie, pamiętniki postaci historycznych, czy osób związanych z określoną dziedziną działalności, klasyfikacja UKD ujmuje w konkretnych działach wiedzy. Wolnikowski zebrał w swoich zbiorach ponad 50 biograficznych opowieści o władcach państw, przywódcach świeckich i religijnych, dowódcach wojskowych, uczonych i artystach.

Historia, która mieści się w obrębie działu UKD (9) zamyka przegląd księgozbioru, pełniącego funkcję podręcznego. Książki historyczne, w porównaniu

---

¹⁸⁰ C. Orzażewski, op. cit., s. 141.

¹⁸¹ Ibidem, s. 140-141.

¹⁸² Ibidem, s. 141.

¹⁸³ EWOK, s. 1175.

z dotąd opisanymi, stanowią najobszerniejszą część zbiorów. Do dziejów krajów, narodów określonych epok, wprowadzają teoretyczne rozważania ludzi zajmujących się historią, na temat potrzeb, celowości istnienia nauk historycznych, a także znaczenia nauk pomocniczych, ściśle związanych z historią. Stąd w zbiorach Wolnikowskiego opracowania Instytutu Historii PAN, pod redakcją T. Manteuffla „Sfragistyka”, informator z 1979 r. „Archiwa Państwowe w Polsce”, „Słownik biograficzny archiwistów polskich” – t. 1, obejmujący lata 1918-1984, „Tajne archiwa Watykanu” albo „Szkoły historyczne w Polsce”, wydane w serii „Biblioteka Narodowa” Zakładu Narodowego im. Ossolińskich.

Najbardziej atrakcyjnie prezentowaną nauką pomocniczą jest heraldyka. Wyjątkowości zbiorowi heraldycznemu dodają walory zabytkowe dzieł. „Korona Polska” – herbarz autorstwa K. Niesieckiego jest efektem sztuki typograficznej lwowskiej Drukarni Collegium Societatis Jesu z 1728 r. W zbiorach Wolnikowskiego znajdują się 2 z 4 tomów ówczesnej edycji 1728-1744¹⁸⁴. Tom 1, składa się z dwu części. W pierwszej, zamieszczone są spisy monarchów polskich, herby Wielkiego Księstwa Litewskiego, spisy książąt litewskich, przedstawiciele wszystkich ważniejszych urzędów kościelnych i świeckich w państwie. Drugą część tomu 1 rozpoczyna alfabetyczne wyszczególnianie herbów. Po każdym, następującym po sobie herbie wraz z przedstawieniem jego wizerunku, wprowadzony jest tekst, rozpoczynający się zwykle ozdobnym inicjałem. Na końcu tekstu do obu tomów załączone są erraty. Herbarz, jako przykład starego druku, wyposażony jest w typowe dla niego elementy, zaczerpnięte z różnych okresów historycznych, a nawet i kodeksów rękopiśmiennych. Właściwy porządek tekstu pozwalają ustalić kustosze – wyrazy zaczynające kolejną stronę, powtarzane na dolnym marginesie strony poprzedniej, a także znana od XVI w. paginacja¹⁸⁵. Oprawa starodruku wykonana jest z desek powleczonych brązową skórą, z czerwonymi dodatkami na grzbiecie, na którym wytłoczone jest również nazwisko autora i tytuł dzieła.

Z lat 1839-1846 pochodzi 10 tomów dzieła „Herbarz Polski” K. Niesieckiego. Nową edycję, poszerzoną, krytyczną, opartą na źródłach opracował J.N. Bobrowicz.

---

¹⁸⁴ Ibidem, s. 869.

¹⁸⁵ H. Dubowik, Dzieje książki i bibliotek. Warszawa 1982, s. 31, 37.

O nakład i druk zadbała istniejąca od 1719 r. wielka firma „Breitkopf i Haertel” w Lipsku¹⁸⁶.

Następnym heraldycznym opracowaniem jest „Galeria Nieświeżska portretów Radziwiłłowskich” E. Kotłubaja, wzbogacona drzeworytami M. Starkmana. Jest to wileńskie wydanie, wytłoczone w Drukarni A. Marcinkowskiego w 1857 r., z interesującą adnotacją na odwrociu strony tytułowej, tej oto treści: „*pozwolono drukować, z obowiązkiem złożenia w Komitecie Cenzury prawem oznaczonej liczby egzemplarzy. Wilno 19.12.1856 r. cenzor Paweł Kukolnik*”¹⁸⁷.

Jedną z ważniejszych pozycji w literaturze heraldycznej, która znalazła się również w zbiorach Wolnikowskiego, są „Herby Rycerstwa Polskiego” B. Paprockiego. Herbarz jest nową edycją K.J. Turowskiego, która ukazała się nakładem wydawniczym „Biblioteki Polskiej” w Krakowie w 1858 r. Do tekstu właściwego, zebranego w 5 księgach, załączono: skorowidz herbów rycerstwa polskiego B. Paprockiego, „omyłki, poprawki błędów zaszele w czasie druku” oraz „wiadomości o życiu i pismach Paprockiego”¹⁸⁸. Do wydania z 1858 r. załączono, w formie wklejki, kartę tytułową „Herbów Rycerstwa Polskiego”, z 1584 r. Na odwrociu tej karty zamieszczony jest portret króla Stefana Batorego. Zaś zachowane dwie pieczęcie z zapisem „Księgozbiór B. Pohoreckiego” i „Księgozbiór W. Kozłowski” mogą wskazywać „wędrówkę” herbarza i zmieniających się jego właścicieli.

Zgodnie z chronologią dziejów i porządkiem klasyfikacyjnym nauk UKD w dalszej kolejności umiejscowiono opracowania z historii starożytnej: „Mała Encyklopedia Kultury Antycznej”, „Historia powszechna – starożytna” J. Wolskiego, „Żywoty Cezarów” oraz publikacje dotyczące Żydów i Słowian.

W historycznej części księgozbioru największą grupę stanowią opracowania dotyczące historii Polski, poczynając od wydawnictw ogólnych, w rodzaju: „Mały słownik historii Polski”, „Kalendarium polskie 1944-1984” lub publikacji z pierwszej połowy XX wieku, ujętych w następujące tytuły: „Granice Polski”, „Dzieje Polski nowożytnej”, „Historia powszechna narodu polskiego”, „Dzieje ustroju Polski w zarysie”. Uzupełnieniem treści do przedstawionych tytułów mogą być książki, które przekazują w kompleksowym zestawieniu historię kultury

---

¹⁸⁶ EWOK, s. 869, 333.

¹⁸⁷E. Kotłubaj, Galeria Nieświeżska portretów Radziwiłłowskich. Wilno 1857, odwrocie strony tytułowej.

¹⁸⁸ B. Paprocki, Herby Rycerstwa Polskiego. Kraków 1858, s. 2-13.

polskiej, np. „Dzieje kultury polskiej” (3 tomy) A. Brucknera, „Kultura szlachecka w Polsce” J. Tazbira, „Tysiąc lat dziejów Polski” oraz najbardziej urozmaicony wybór literatury związanej z kulturą średniowiecza. Wymienione publikacje, wsparte kilkoma tytułami z historii powszechnej, np. „Dzieje Europy 1871-1919”, „Dzieje wypraw krzyżowych” w 3 częściach oraz kolejne omówienia epok poprzez T. Manteuffla, J. Pajewskiego, E. Rostworowskiego, Z. Wójcika, M. Żywczyńskiego, tworzą tło historyczne umożliwiające wejście w szczegółową problematykę historii Polski.

Zakres zagadnieniowy obejmuje czasy wczesnohistoryczne, panujących po sobie dynastii, królów elekcyjnych, okres zaborów, II Rzeczpospolitej i obu wojen światowych. Natomiast tematami najczęściej powtarzającymi się, w różnych wydaniach, zarówno od strony autorskiej, jak i roku opublikowania, są: Polska piastowska, walki narodowo-wyzwoleńcze, zwłaszcza powstania listopadowe i styczniowe, a także Polska rozbiorowa. Stąd, np. „Piastowie w dziejach Polski” – zbiór artykułów z okazji 300-setnej rocznicy wygaśnięcia rodu, „Mieszko Stary i jego wiek”, oraz „Uwagi o pierwotnym ustroju Polski piastowskiej”, „Kryzys monarchii wczesnopiastowskiej w latach 80-tych XI wieku” czy „Organizacja gospodarcza państwa piastowskiego X-XIII w.”. Dla potwierdzenia i zobrazowania dużej i urozmaiconej propozycji tytułów, w następnej grupie przewodnich tematów, można wymienić: „Walki wewnętrzne ugrupowań politycznych w powstaniu listopadowym 1830-1831”, „Władza wodzów naczelnych w powstaniu listopadowym” – studium historyczno-prawne, „Powstanie listopadowe a problem świadomości historycznej”. W podobnym, wielowątkowym ujęciu przedstawione jest powstanie styczniowe w zebranych przez Wolnikowskiego zbiorach. Z kolei Polska w okresie zaborów to, m.in.: „Ziemie polskie pod zaborem pruskim. Prusy Południowe 1793-1806”, „Posłowie polscy w parlamencie Rzeszy Niemieckiej i sejmie pruskim 1907-1914”, „Rok nadziei i rok klęski 1791-1792” – z korespondencji Stanisława Augusta z posłem polskim w Petersburgu. Uzupełnieniem do grupy zagadnieniowej – od czasów najdawniejszych do rozbiorów Rzeczpospolitej - są dwa dzieła historiograficzne. Pierwszym jest „Kronika Polska Galla Anonima” w przekładzie R. Grodeckiego i M. Plezia, który opatrzył również kronikę wstępem i przypisami. Kronikę wydał Zakład Naukowy im. Ossolińskich we Wrocławiu w 1965 r. Drugim, „Roczniki czyli Kroniki Sławnego Królestwa

Polskiego” Jana Długosza, z wstępem i redakcyjnym opracowaniem J. Dąbrowskiego. Roczniki w 11 księgach są edycją PWN z lat 1961-85.

Każdy, z wcześniej opisanych działów UKD, zawiera przynajmniej jeden egzemplarz cenny edytorsko. Tymczasem historia, jako dziedzina nauki najbardziej rozbudowana w zbiorach Wolnikowskiego, posiada „takowych cymeliów” proporcjonalnie więcej.

Najstarszym dziełem, bo pochodzącym z 1823 r., z warszawskiej oficyny księgarza i typografa N. Glucksberga, są „Dzieje narodu polskiego” – za panowania Władysława IV. Napisane przez „członka Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk, komisarza byłego w Komisji województwa augustowskiego z wydziału oświecenia” Kajetana z Kwiatkowa Kwiatkowskiego¹⁸⁹. Treść dzieła, zebrana na kartach o podwójnej paginacji (XXIX, 476 s.), ujęta została w 8 rozdziałach, zaopatrzonych przypisami i przedmową. Po tekście właściwym zamieszczono „omyłki zaszele w druku” odpowiednik dzisiejszej erraty. Do „Dziejów” załączono również spis treści i wykaz źródeł, z których korzystał autor „*księgi i rękopisma, z których te dzieje czerpane... i księgi w jnszych językach użyte*”¹⁹⁰. Wzbogaceniem tekstu stanowią dwie wklejki, pozostałe z czterech, winnych być w tej edycji. To solidne dzieło, oprócz strony tytułowej z wszystkimi niezbędnymi elementami, identyfikującymi publikację, zawiera dodatkowe motywy zdobnicze i informacyjne. Na stronie przedtytułowej umieszczony jest tytuł dzieła, na jej odwrocie adnotacja „*Wolno drukować. Warszawa dnia 20.09.1823 r. – Radca Stanu, Dyr. Ilny Wychowania Publ. J.K. Szaniawski*”¹⁹¹. Po karcie przedtytułowej, na wklejce znajduje się portret Władysława IV. A następnie wspomniana wyżej strona tytułowa, a na jej odwrocie cytat z Cycerona. Do zřębu głównego dzieła wprowadza dedykacja autora, skierowana do S. Staszica, która jest jednocześnie wyjaśnieniem celowości dzieła. Schludne, twarde okładki ze skórzanymi narożnikami i grzbietem, z delikatnymi, ozdobnymi tłoczeniami tytułu i drobnymi ornamentami roślinnymi, tworzą skromną, a zarazem estetycznie wysmakowaną oprawę dla opisanego dzieła.

Następnym historycznym drukiem XIX wiecznym są „Dzieje Polski pod panowaniem Augusta II”, które ukazały się nakładem i drukiem J. Czecha w Krakowie w 1849 r.

---

¹⁸⁹ K. Kwiatkowski, Dzieje narodu polskiego. Warszawa 1823, s. tytułowa.

¹⁹⁰ Ibidem, s. XIX, XXII.

¹⁹¹ Ibidem, odwrocie strony przedtytułowej.

W przedmowie wydawcy czytamy: „...*dzieja nieszczęsnego dla Polski panowania Augusta II Sasa, nie były dotąd dokładniej skreślone, jak w dziele, które obecnie wydajemy na widok publiczny. Jedyny, o ile nam wiadomo rękopism w bibliotece i Uniwersytecie Jagiellońskim znajdujący się po raz pierwszy ogłoszony był w 1838 r. staraniem R. Raczyńskiego...*”¹⁹². Natomiast odnośnie autora, takie oto wysuwa się racje... „*Nie wiemy z pewnością, jak się ów pisarz nazywał... Położyliśmy jednak na czele imię Erazma Otwinowskiego dla tego, że już to dzieło pod tą nazwą jest znane. Raczyński powiada, że nazwisko Otwinowskiego wyczytał na okładce rękopismu współczesnego, który oglądał, tymczasem innego rękopismu nie widział, tylko ten sam, na który i my patrzymy, a w tym ręku J.S. Bandtkiego następujące jedynie zapisane są słowa: Erazm Otwinowski – rękopism*”¹⁹³.

Warto też zwrócić uwagę na kilka innych książek z XIX w., w których spisano dzieje państwa polskiego. Jedną z nich jest „Co się stało w Polsce od pierwszego jej rozbioru do końca wojen za cesarza Napoleona” X.W. Krzyżanowskiego, wydana w 1850 r. Drugą „Polska w złotym wieku” J. Moraczewskiego, wydanie z 1851 r. Nakładcą obu był N. Kamieński i Spółka. Znany w poznańskim środowisku, jako prawnik, księgarz, drukarz, wydawca, ale też miłośnik muzyki i teatru. Ceniony za podejmowane działania, zwłaszcza te najbardziej odważne i postępowe, jak np. redakcja dwutygodnika „Dziennik Domowy”¹⁹⁴.

Prawdopodobnie w końcu lat 60-tych XIX w. (1869?) wydano – chyba – we Lwowie, wiadomości o wartości majątków ziemskich. Wiadomości zgromadzono na podstawie lustracji z 1765 r. Ukazały się pod tytułem „O dobrach Koronnych byłej Rzeczypospolitej Polskiej”.

Z lat 70-tych 1800 r. pochodzi tytuł „Powstanie i wzrost reformacji w Polsce 1520-1572” W. Zakrzewskiego, który ukazał się dzięki zaangażowaniu F. Wagnera w Lipsku.

Natomiast zbiorem wiadomości o Polsce jest „Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym” spisana przez M. Balińskiego i T. Lipińskiego. Czterotomowe, wydanie drugie poprawione i uzupełnione z lat 1885-1886, znajdujące się w zbiorach Wolnikowskiego, jest opracowane przez F.K. Martenowskiego. O edytorski wizerunek zadbało jedno

---

¹⁹² E. Otwinowski, *Dzieje Polski pod panowaniem Augusta II*. Kraków 1849, s. 1.

¹⁹³ *Ibidem*, s. 1.

¹⁹⁴ EWOK, s. 1098.

z ważniejszych warszawskich przedsiębiorstw w produkcji książki XIX wiecznej S. Orgelbrand i Synowie¹⁹⁵.

Do powyżej przedstawionych XIX wiecznych książek dołączyć można dwie opowieści, które opisują dzieje danego okresu historycznego poprzez wówczas panującego władcę, np. „Kazimierz Wielki” M.W. Mniszcha. Jest to warszawska edycja T. Mostowskiego z 1805 r., która wydana została w serii „Wybór Pisarzy Polskich. Życia Sławnych Polaków”¹⁹⁶. Natomiast opowiadania historyczne, samoistne piśmienniczo: „Bolesław Chrobry”, „Odrodzenie się Polski za Łokietka” K. Szajnocha, ukazały się w formie klocka wydawniczego w 1859 r. Nakładą wydania drugiego, poprawionego był K. Wild ze Lwowa.

Dalsze dzieje Polski związane z I wojną światową zilustrowane zostały poprzez nieliczny, ale istotny zbiór publikacji, np. „1914-1918 – studia i szkice z dziejów I wojny światowej”, „Polska Organizacja Wojskowa 1914-1918”, „Sprawa polska w izbie poselskiej sejmu pruskiego w Berlinie” – opracowanie powstało na podstawie zapisków stenograficznych. Publikacja ukazała się dzięki staraniom Komitetu Wyborczego dla miasta Poznania, nakładem Drukarni Braci Winiewiczów w 1927 r¹⁹⁷.

Problematyka, dotycząca odzyskania niepodległości i budowania II Rzeczypospolitej w międzywojennej rzeczywistości, skupiona została wokół następujących tematów: Piłsudski – jego władza i polityka, wolnomularstwo, ruch ludowy i robotniczy, partie polityczne, Górny Śląsk a Niemcy, plebiscyty na Warmii i Mazurach. Swego rodzaju podsumowaniem i analizą ówczesnej sytuacji jest opracowanie Instytutu Zachodniego w Poznaniu z 1988 r., pt. „Spory o II Rzeczypospolitą”: ewolucja poglądów, publicystyki i historiografii polskiej na temat przyczyn odbudowy i znaczenia niepodległego państwa dla narodu polskiego – jak w podtytule pracy wyjaśnia jej autor A. Czubiński.

Lata 1939-1945, w zbiorach Wolnikowskiego stanowią również zasobny zbiór literatury, porównywalny z grupą zagadnieniową, która obejmuje historię Polski od czasów najdawniejszych do czasów rozbiorów włącznie. Zebrane publikacje przybliżają złożoną i wieloaspektową problematykę II wojny światowej. Uwzględniają polityczne uwarunkowania zaistniałych, tragicznych zdarzeń, jak i ich

---

¹⁹⁵ H. Szwejkowska, op. cit., s. 81-82.

¹⁹⁶ EWOK, s. 1568.

¹⁹⁷ SPKP, s. 962.

konsekwencje, wyrażone w rozmaitej formie. Stąd książki opowiadające o bitwach, walkach formacji wojskowych, oddziałów partyzanckich, latach okupacji i ruchu oporu, ale też prześladowaniach i zbrodniach hitlerowskich wobec ludzi z zajmowanych przez okupanta krajów. Oto kilka tytułów zgromadzonych w zbiorach: „Przygotowania niemieckie do agresji na Polskę w 1939 r.,” które są materiałami Komisji Nauk Historycznych PAN, sporządzonymi w oparciu o sprawozdania i dokumenty Oddziału II Sztabu Głównego Wojska Polskiego. Dwie prace, zaopatrzone w mapy, tablice z ilustracjami, fotografie „Komentarze do historii polskich działań obronnych w 1939 r.” (3 części) i „Polski czyn zbrojny w II wojnie światowej” (3 części). Do wydawnictw o charakterze przekrojowym, w których skomasowane są najważniejsze wiadomości, dotyczące określonego wątku zagadnieniowego, należą też: „Ruch partyzancki w Polsce 1939-1945”, „Bitwy polskiego września” w 2 tomach, „Ruch oporu w Polsce i w Niemczech w latach II wojny światowej”, „Druga wojna światowa na morzu”, „Przewodnik po upamiętnionych miejscach walk i męczeństwa z lat wojny 1939-1945”, „Obozy hitlerowskie na ziemiach polskich 1939-45”, wydane w formie 4 map z komentarzami. Dalej, prace Instytutu Zachodniego z Poznania: „Ustrój administracyjny ziem polskich wcielonych do Rzeszy Niemieckiej w latach 1939-1945”, „Praca przymusowa Polaków pod panowaniem hitlerowskim 1939-1945” oraz zestawiona przez B. Olszewicza „Lista strat kultury polskiej od 1.09.1939 do 1.03.1946”. Znaczną część zbioru historycznego tworzą również relacje z przebiegu kolejnych szlaków bojowych. Najbardziej interesującymi spośród nich są te, które opowiedziane zostały przez dowódców, uczestniczących w walkach, np. „Bitwa nad Bzurą” T. Kutrzeby, czy „Wrześniowym szlakiem” Z. Bohusza-Szyszko, wydanie londyńskie, przypuszczalnie z 1942 r.¹⁹⁸. W literaturze z czasów wojny znalazły się także publikacje najnowsze, wydane z końcem lat 80-tych, poruszające kwestie historyczne, „przemilczane” w PRL-u, a związane z dramatem katyńskim, powstaniem warszawskim, agresją sowiecką 17.09.1939 r.

W części historycznej zbiorów, miejsce osobne należy do monografii miast, krain historycznych, regionów Polski. Poza 2 tomową pracą zbiorową, z ilustracjami, fotografiami i mapami, wydaną przez Zakład Narodowy im. Ossolińskich w latach 1965 i 1967, pt. „Miasta polskie w Tysiącleciu”, pozostałe opracowania

---

¹⁹⁸ Z. Bohusz-Szyszko, Wrześniowym szlakiem. Londyn [1942?], s. tytułowa.

w księgozbiorze przybliżają dzieje Wielkopolski, Kujaw i Pomorza Zachodniego. Dzieje wskazanych ziem polskich są publikacjami w różnym pracowniu autorskim i wydawniczym. Większość monograficznych opracowań pochodzi z lat 50, 60, 70-tych i kilka tytułów z 20-lecia międzywojennego, opisujących historię Bydgoszczy, Chojnic, Ciechocinka, Kowala, Krajna, Nakła, Pucka.

Jednak w największym wyborze tytułów i egzemplarzy, zarówno w stosunku do monografii regionalnych, jak i całości zgromadzonych przez Wolnikowskiego zbiorów, reprezentowany jest księgozbiór związany z Pomorzem Wschodnim, a zwłaszcza Ziemią Chełmińską, Pomorzem Gdańskim, Grudziądzem.

Ten fragment kolekcji poddano dokładniejszej analizie w następnej części, III rozdziału niniejszej pracy.

3.3. Regionalia

Kryteriami, które wyznaczają literaturę regionalną w zbiorach Wolnikowskiego są przede wszystkim treści dzieła, odpowiedzialność autorska lub wydawnicza, ale też każda inna, mniejsza forma udziału w tworzeniu określonej publikacji. Przyjęte kryteria pozwalają wyodrębnić około 1200 voluminów z całego zbioru książek w języku polskim, który stanowi 4.458 voluminów.

Analiza zbioru regionalnego według wzorów stosowanych przy badaniu księgozbiorów, np.: chronologii i proveniencji wydawniczej, tematyki i języka książek, umożliwia poznanie, a zarazem ułatwia ocenę tej części kolekcji¹⁹⁹.

Wśród zgromadzonych regionalistów znajdują się także zbiory przypisane Archiwum Państwowemu w Toruniu i Muzeum Miejskiemu w Grudziądzu, opisane szerzej w dalszej części rozdziału.

Chronologia i proveniencja wydawnicza książek. W grupie około 1200 egzemplarzy najstarszym drukiem najstarszym, bo datowanym na 1611 r., jest „Kronika Ziemie Pruskiej, Miast, Zamków y Provincji do niej należących”. Starodruk zawiera kartę tytułową z obramieniem drzeworytowym. Tekst ułożony jest w 4 księgach, do których wprowadza przedmowa. Każda ze stron ujęta jest w ramki, które w ten sposób tworzą marginesy ze wszystkich czterech boków karty. Na końcu tekstu znajduje się „regestr Pruskiej Ziemie” (spis ziem należących do Prus Królewskich). Wprowadzenie takich elementów, jak: inicjały, kustosze, paginacja, drzeworyty, pełni rolę porządkującą i jednocześnie zdobniczą tekstu książki²⁰⁰. Zabytkowe dzieło wytłoczone zostało w krakowskiej Drukarni Mikołaja Loba²⁰¹. Nie zachowała się oprawa oryginalna. Obecna jest prawdopodobnie efektem zabezpieczających starań kolejnych właścicieli, dlatego też niemożliwe są jednoznaczne ustalenia w tej kwestii.

Przy uwzględnieniu porządku chronologicznego, można dokonać podziału zbiorów na: druki XIX wieczne, XX wieczne do 1939 r. oraz XX wieczne po 1945 r.

Spośród 14 druków XIX wiecznych większość pochodzi z księgarni nakładczych J.N. Romana oraz A. Hildebrandta w Pelplinie, a dotyczą Diecezji

---

¹⁹⁹ J. Tondel, Biblioteka Zamkowa księcia Albrechta Pruskiego w Królewcu. Toruń 1992, s. 103-121

²⁰⁰ H. Dubowik, op. cit., s. 31, 37.

²⁰¹ J.S. Bandtkie, Historia drukarni krakowskich. Warszawa 1974, s. 440-442.

Chełmińskiej²⁰². Pozostałe tytuły ukazały się w ówczesnie działających inicjatywach wydawniczych: Gdańska, Gniezna, Grudziądz, Poznań, Warszawa. Dwa tytuły grudziądzkie wydały niemieckie firmy wydawnicze, które począwszy od 1826 r., z chwilą przybycia do Grudziądza C.G. Roethe i założenia – przez niego – drukarni i księgarni, przyczyniły się do rozwoju rynku księgarsko-wydawniczego w mieście²⁰³. Pierwszy tytuł, „Włóścianin mądry, albo nauka jak włóścianie mogą żyć swobodnie (...)” W. Chętkiewicza pojawił się w sprzedaży w 1841 r. Książkę o charakterze poradnikowym w języku polskim wydał C.G. Roethe. Drugi ze wspomnianych tytułów to: „Śpiewnik kościelny dla użytku wiernych diecezji chełmińskiej” B. Ruchniewicza. Śpiewnik ukazał się nakładem G. Jalkowskiego w latach 80-tych XIX w.

Druki XX wieczne do 1939 r., w kolekcji Wolnikowskiego, stanowią wybór około 400 voluminów. Z tego wyboru literatury $\frac{3}{4}$ tytułów pochodzi z grudziądzkich i toruńskich wydawnictw. Pozostała, $\frac{1}{4}$ część czterechsetnego zbioru jest wynikiem rozmaitych przedsięwzięć edytorskich: Warszawy (26 tytułów), Poznań (21 tytułów), Gdańsk i Gdynia (11 tytułów), Lwów (10 tytułów), Kraków (7 tytułów), Pelplina (6 tytułów), Bydgoszcz (5 tytułów), Wąbrzeźna (5 tytułów), Brodnica (3 tytuły), Chełmna (3 tytuły) oraz Bochum (Westfalia), Chojnice, Gniew, Golub, Kcynia, Lubawa, Łączyca, Radzanów i Rzeszów. Ostatnie z 8 wymienionych miast wzbogaciły literaturę regionalną o 8 tytułów.

Funkcje wydawców pełnili, z jednej strony autorzy publikacji, np. (J.A. Łukaszewicz, Dzień Zaduszny w Grudziądzu. Rzeszów: Nakładem Autora, 1931), instytucje społeczno-kulturalno-gospodarczo-naukowe, np. (M. Magdański, Handel Torunia na morzu w wiekach średnich. Poznań: Fundusz Naukowy Uniwersytetu, 1935), z drugiej strony profesjonalne oficyny, firmy, czy też przedsiębiorstwa edytorskie, np. (M. Orłowicz, Ilustrowany przewodnik po Grudziądzu. Lwów, Warszawa: „Książnica Polska”, 1924).

W przypadku grudziądzkich wydawnictw zdecydowana większość druków XX wiecznych do 1939 r., zwłaszcza z okresu 20-lecia międzywojennego, ukazała się w Zakładach Graficznych Wiktora Kulerskiego, co też oddają zbiory zgromadzone przez Wolnikowskiego. W. Kulerski swoją działalnością, poczynając od wydania 1 numeru „Gazety Grudziądzkiej” w 1894 r., zasłużył się w walce o polskość ziem

---

²⁰² SPKP, s. 761-762.

²⁰³ E. Sławińska, Życie kulturalno-literackie..., op.cit., s. 160.

zaboru pruskiego. A po 1920 r. W. Kulerski kontynuował dawne formy działalności, także w zakresie wydawnictwa książek i propagowania literatury²⁰⁴. Kolejna duża grupa edycji grudziądzkich firmowana jest przez Drukarnię Pomorską Towarzystwa Akcyjnego, późniejszą Drukarnię Rzemieślniczą. Drukarnia Pomorska powstała w wyniku wykupienia niemieckich zakładów wydawniczych przez Towarzystwo Akcyjne, po przejęciu Grudziądza przez władze polskie w styczniu 1920 r. Potem, w 1927 r. bankrutującą Drukarnię Pomorską przejęła Pomorska Izba Rzemieślnicza²⁰⁵.

Natomiast toruńskimi wydawnictwami, które przyczyniły się do opublikowania największej liczby tytułów i zgromadzone zostały przez Wolnikowskiego, są: Towarzystwo Naukowe w Toruniu (TNT) i Instytut Bałtycki. Naukowo-badawcze działania TNT, założonego w 1850 r., jak i później Instytutu Bałtyckiego, popularyzującego dorobek naukowy o sprawach polskiego morza, przyczyniły się do aktywności wydawniczej tychże instytucji²⁰⁶.

Druki XX wieczne po 1945 r., stanowią zasadniczą część – około 800 voluminów z 1200 voluminów – zbioru regionalnego. Z kolei w grupie 800 druków największa propozycja wydawnicza pochodzi z lat 60-tych i 70-tych. Mniejsze zbiory, i w przybliżeniu sobie równe, stanowią edycje z lat 50-tych i 80-tych. Krótki, powojenny okres 1945-50, reprezentowany jest w zbiorach najskromniej. Wśród zebranych druków, po 1945 r., dominującym ośrodkiem wydawniczym jest Toruń (około 250 tytułów) z wydawnictwami Towarzystwa Naukowego (około 120 tytułów) i UMK (około 60 tytułów), ale też tytułów Towarzystwa Kultury, Książnicy Miejskiej, Towarzystwa Bibliofilów im. J. Lelewela, Muzeum Okręgowego, PTTK i pojedynczych inicjatyw rozmaitych instytucji i organizacji. Drugim ośrodkiem wydawniczym, niewiele ustępującym liczbą wydanych publikacji, w porównaniu z poprzednim, jest Warszawa (około 180 tytułów), głównie z pracami PWN. Innymi, które firmują warszawski ośrodek są: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, Wydawnictwo Artystyczne i Filmowe – Instytut PAN – Pracownia Inwentaryzacji Zabytków, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, „Arkady”, „Sport i Turystyka”, „PAX” i „Interpress”. Następnym ważnym ośrodkiem wydawniczym jest Gdańsk (około 130 tytułów), z wiodącym – do końca 1950 r. – Instytutem

---

²⁰⁴ Ibidem, s. 55.

²⁰⁵ Ibidem, s. 160-162.

²⁰⁶ A. Tujakowski, Z dziejów drukarstwa i piśmiennictwa na Pomorzu. Toruń 1975, s. 141, 146.

Bałtyckim, ale też opracowania Towarzystwa Naukowego, Wydawnictwa Morskiego, Zrzeszenia Kaszubsko-Pomorskiego. Do zwiększenia liczby druków XX wiecznych po 1945 r. przyczynił się też Grudziądz. W zbiorach Wolnikowskiego znalazło się około 80 tytułów, które ukazały się za pośrednictwem działań wydawniczych, przede wszystkim: Muzeum, Wydziału Kultury, PTH, Towarzystwa Kultury, Prezydium MRN, ale też Komitetu Miejskiego PZPR i nadal pracujących, upaństwowionych Zakładów Graficznych Wiktora Kulerskiego. Uzupełnieniem, około 130 tytułów, druków XX wiecznych po 1945 r., są publikacje z Poznania (Wydawnictwo Poznańskie, Instytut Zachodni), Wrocławia (Zakład Narodowy im. Ossolińskich), Bydgoszczy (Towarzystwo Naukowe, Towarzystwo Kultury, „Pomorze”) oraz w skromniejszym wyborze przedsięwzięcia edycyjne Olsztyna, Brodnicy, Malborka, Pelplina.

Natomiast ostatnimi książkami, bo wydanymi w 1990 r., które trafiły do zbiorów Adama Wolnikowskiego, są: historyczne opracowania TNT, Komitetu Obywatelskiego w Grudziądzu, dotyczące wydarzeń styczniowych 1920 r. na Pomorzu oraz Centralnego Ośrodka Informacji Turystycznej w Bydgoszczy, na temat województwa toruńskiego.

Nie sposób pominąć znaczenia rozległej i cennej wiedzy, odnoszącej się do regionu i udostępnianej poprzez wydawnictwa ciągłe zbiorowe oraz periodyczne instytucji naukowych i towarzystw. Generalnie są to trzy najważniejsze wydawnictwa TNT²⁰⁷: „Roczniki Towarzystwa Naukowego” (1878), „Fontes” (1897), w których ogłaszano materiały źródłowe do opracowywania materiałów historycznych oraz „Zapiski historyczne” (1908), odnotowujące niezwykle istotne z punktu naukowego przyczynki, czy informacje. Wolnikowski skompletował wszystkie z wymienionych publikacji, poczynając od ich pierwszych tomów: „Roczniki TNT” (za lata 1878-1982), „Fontes” (1897-1989), „Zapiski historyczne” (1908-1989). Z toruńskich wydawnictw zgromadził jeszcze Wolnikowski: „Roczniki Toruńskie” (17 woluminów z lat 1966-1986) Towarzystwa Miłośników Torunia oraz wybrane „Zeszyty Naukowe UMK”.

Inne ośrodki naukowe – Gdańsk, Poznań, Bydgoszcz – zaangażowane w prace na rzecz historii regionu, zamieszczały również swój dorobek w tworzonych przez siebie wydawnictwach i znalazły swoje miejsce w zbiorach Wolnikowskiego.

---

²⁰⁷ Ibidem, s. 142.

Z gdańskiego ośrodka pochodzą: „Roczniki Gdańskie” (tomy 13-48 z lat 1954-1988), „Gdańskie Zeszyty Humanistyczne” z Serią Pomoroznawczą (1958-1969) oraz miesięcznik dotyczący spraw kaszubskich „Gryf” w niekompletnym wydaniu z lat 1908-1925. Z poznańskiego – „Studia do dziejów Wielkopolski i Pomorza” PTH (28 tomów, z lat 1955-1990). Natomiast bydgoski ośrodek reprezentowany jest przez „Rocznik Kulturalny Kujaw i Pomorza” Kujawsko-Pomorskiego Towarzystwa Kultury w Bydgoszczy (11 tomów, z lat 1965-1989). W zbiorach Wolnikowskiego znajduje się również czasopismo „Jantar” w określonym wyborze z lat 1937-1939 i 1948 roku, które jest przeglądem zagadnień pomorskich i bałtyckich. Pismo jest organem Instytutu Bałtyckiego, który poprzez swoją działalność łączył Toruń, Gdańsk, Poznań i Bydgoszcz.

Tematyka książek. Tematykę zasadniczą księgozbioru (około 1200 voluminów) określa ich profil, który wynika z zainteresowań - właściciela zbiorów – Ziemią Pomorza Wschodniego, ze szczególnym zwróceniem uwagi na Pomorze Nadwiślańskie. Zbiory przedstawiają region w różnych dziedzinach wiedzy i życia jego społeczności. A tło do jego ukazania, we wszystkich przedsięwzięciach naukowych, kulturalnych, gospodarczych, politycznych, społecznych, tworzy historia Pomorza w kontekście historycznym Polski, opowiedziana w zgromadzonych około 500 publikacjach. W związku z powyższym, w tej części księgozbioru znajduje się historia Pomorza od czasów najdawniejszych, aż po współczesność. Oto kilka przykładów: „Prusy pogańskie” H. Łowmiański (Toruń 1935), „Pomorze w dobie wojny trzynastoletniej” K. Górski (Poznań 1932), „Zjednoczenie Pomorza Wschodniego z Polską w połowie XV w.” M. Biskup (Warszawa 1959), „Stosunki kulturalne polsko-gdańskie w XVIII w.” Ł. Kurdybacha (Gdańsk 1937), „Polityka Torunia wobec władz Rzeczypospolitej w latach 1764-1772” J. Dygdała (Toruń 1977), „Pod pruskim zaborem 1850-1918” L. Trzeciakowski (Warszawa 1973), „Powrót Pomorza do Polski 1918-1920” M. Wojciechowski (Poznań 1981), „Spór archiwalny polsko-gdańsko-niemiecki w okresie międzywojennym 1919-1939” C. Biernat (Warszawa 1969), „Gestapo w walce z ruchem oporu nad Wisłą i Brdą” T. Jaszowski (Bydgoszcz 1985), „Organizacja i funkcjonowanie Rad Narodowych w województwie pomorskim 1945-1950” R. Sudziński (Toruń 1981).

Pozycje historyczne, zarówno wymienione, jak i pozostałe, są w zdecydowanej większości wydaniem, które ukazały się w cyklicznych opracowaniach, głównie

Instytutu Historii PAN, Towarzystwa Naukowego w Toruniu, Instytutu Bałtyckiego, Instytutu Zachodniego w Poznaniu. Są to zwykle serie tematyczne bądź serie podyktowane formą przekazu treści i zaopatrzone w tytuły własne, np. „Dzieje Prus Wschodnich”, „Biblioteka Wiedzy Historycznej”, „Monografie Pomorskie”, „Biblioteka Tekstów Historycznych”, „Studia Gdańskie”, „Zjazdy i konfrontacje”

Największy - poza historią - wybór literatury, w której został utrwalony obraz regionu dotyczy grup tematycznych, skupionych wokół geografii, sztuki, ekonomii i astronomii. Wśród opracowań geograficznych dominującym tematem zebranych książek jest krajoznawstwo i turystyka. Są to opisy miast, miejscowości, gmin, powiatów, czy województwa, zgodnie z obowiązującym podziałem administracyjnym kraju. Wiadomości te, najczęściej przekazywane są w formie przewodników, zwykle w aspekcie szerszym niż geograficzny. Stąd wyjątkowa wartość informacyjna przewodników. Tym bardziej, że zazwyczaj są to różne ich edycje autorskie i wydawnicze. Wobec czego stwarzają możliwość porównania, uzupełnienia, poszerzenia wiedzy przekazywanej przez owe przewodniki na określony temat. Jako przykład, potwierdzający powyższe stwierdzenie, mogą posłużyć opracowania dotyczące Chełmna. Informacje o mieście, w formie przewodników, ukazały się w kilku wersjach. Oto niektóre z nich: „Krótki przewodnik po Chełmnie” spisany przez J. Nierzwickiego i wydany przez Towarzystwo Przyjaciół Chełmna, przypuszczalnie z początkiem XX w. Następny: „Chełmno – przewodnik” – praca zbiorowa Wydawnictwa Morskiego w Gdyni z 1957 r. i pozycja o rozszerzonym zasięgu terytorialnym „Powiat i miasto Chełmno” J.T. Dziedzica i P. Ossowskiego, z 1923 r., Książka ukazała się w chełmińskiej drukarni, właścicielem której był F. Tyszkiewicz, wydawca m.in. lokalnego pisma „Nadwiślanin”²⁰⁸.

Analiza księgozbioru geograficznego pozwala też wyróżnić publikacje, które poprzez swoją treść, zapoznają z zagadnieniami geografii osadnictwa, np. „Osadnictwo w ziemi chełmińskiej w wiekach średnich” J. Paradowski (Lwów 1936), „Osiedla wiejskie na Pomorzu pod względem geograficzno-osadniczym i narodowościowym” S. Pawłowski (Toruń 1935), „O powstawaniu i przeobrażeniach kształtów wsi Pomorza Gdańskiego” M. Kielczewska-Zaleska (Warszawa 1956), czy nawet geografii komunikacji: „Z geografii komunikacyjnej

---

²⁰⁸ W. Pepliński, Prasa pomorska w Drugiej Rzeczypospolitej 1920-1939: system funkcjonowania i oblicze społeczno-polityczne prasy polskiej. Gdańsk 1987, s. 109.

Pomorza” A Wrzosek (Toruń 1935). Rozprawa ta ukazała się, jako jedna ze zbioru prac, pt. „Stosunki komunikacyjne Pomorza”. W tym zbiorze wydano też: „Osady na prawie polskim na Pomorzu Gdańskim w pierwszej połowie XV w.” M. Biskupa²⁰⁹. Praca powstała pod auspicjami Instytutu Geografii PAN.

Rys historyczno-geograficzny regionu uzupełniają zagadnienia ekonomiczne. Wielowątkowy zakres tematyki gospodarczej przekazują liczne publikacje, których przedmiotem są: budżet, handel, podatki, kredyty i spółdzielczość. Oprócz samodzielnych wydań poświęconych jednemu problemowi, znajdują się także opracowania syntetyczne, czyli łączące wyżej wspomniane – i nie tylko – zagadnienia. W ten sposób tworzą jednocześnie przekrojowy obraz kształtujących i przeobrażających się warunków ekonomicznych regionu w danym okresie historycznym. Taką właśnie rolę pełnią wybrane – dla przykładu – tytuły: „Upadek gospodarczy Prus Wschodnich” J.A. Wilder (Toruń 1936), „Rozwój społeczno-gospodarczy bydgosko-toruńskiego okręgu przemysłowego w latach 1960-1968” – praca zbiorowa Wojewódzkiego Urzędu Statystycznego w Bydgoszczy (1969), „Problemy społeczno-gospodarcze województwa toruńskiego” pod redakcją naukową J. Falkowskiego, wydane przez Urząd Wojewódzki w Toruniu (1984).

Natomiast zasobny zbiór publikacji związanych ze sztuką, wniósł nową wiedzę wzbogacającą przeszłość Pomorza. Większość zebranych książek to opracowania traktujące o zabytkach sztuki architektonicznej, dlatego podstawowy kierunek tematyczny tych pozycji wyznacza właśnie ta dziedzina. W zbiorach znajdują się więc cenne informacje z zakresu badań nad sztuką, począwszy od publikacji z XIX w. Najstarsze dzieła dotyczą Diecezji Chełmińskiej, a zawarte w nich wiadomości wprowadził ks. J. Fankidejski, będąc autorem monografii²¹⁰: „Utracone kościoły w Diecezji Chełmińskiej” (Pelplin 1880), „Klasztory żeńskie w Diecezji Chełmińskiej” (Pelplin 1883) oraz „Obrazy cudowne i miejsca w dzisiejszej Diecezji Chełmińskiej” (Pelplin 1880), które J. Fankidejski spisał „*podług urzędowych akt kościelnych i miejscowych podań*”²¹¹. W 1926 r. R. Frydrychowicz uzupełnił dzieło J. Fankidejskiego edycją TNT, pt. „Dzwony kościelne w Diecezji Chełmińskiej”. Z czasem zainteresowanie historią sztuki, zwłaszcza pomorskiej zintensyfikowało

---

²⁰⁹ M. Biskup, Osady na prawie polskim na Pomorzu Gdańskim w pierwszej połowie XV w. [w:] Stosunki komunikacyjne Pomorza. Toruń 1935, s. 182-224.

²¹⁰ Teka Komisji Historii Sztuki TNT. Toruń 1959, t. 8, z. 1. s. 5.

²¹¹ J. Fankidejski, Obrazy cudowne i miejsca w dzisiejszej Diecezji Chełmińskiej. Pelplin 1880, s. tytułowa.

się. Pojawili się nowi badacze, autorzy i ich prace, niektóre z nich obecne są i w zbiorach Wolnikowskiego. Tematyka późniejszych opracowań nie dotyczy wyłącznie zabytków sakralnych. Wolnikowski poszerzył swój księgozbiór również o książki, zapoznające z architekturą, np. zamku w Golubiu, zamków województwa toruńskiego, ratusza, czy budynku teatru toruńskiego. Warto również zwrócić uwagę na opracowania, które w kompleksowym ujęciu przekazują informacje z historii sztuki. Jedną z ważniejszych jest „Sztuka Pomorza” ks. B. Makowskiego (Toruń 1923). Jej szczególna wartość, a jednocześnie zasługa autora polega na tym, że jest to pierwsza próba syntezy dziejów sztuki. Najpełniejszy jednak zbiór wiadomości historycznych, jak i bliższych ówczesności dostarczają: katalogi zabytków sztuki w Polsce, z uwzględnieniem powiatów byłego województwa bydgoskiego i wybrane wydawnictwa ciągłe zbiorowe: Zeszyty Naukowe UMK – Zabytkoznawstwo i Konserwatorstwo, oraz Teka Komisji Historii Sztuki TNT – w zbiorach Wolnikowskiego dostępnych jest 6 części z lat 1959-1976.

Do wyróżniających się druków, ze względu na ich liczebność należą wydawnictwa związane z astronomią. Tematem zasadniczym około 50 voluminów jest osoba uczonego – Mikołaja Kopernika, rozpatrywana z wielu punktów widzenia. Pierwszym i najstarszym sformułowaniem tematu, wśród zbiorów Wolnikowskiego, jest dzieło, pt. „Żywot Kopernika i jego naukowe zasługi”. Dodatek do tytułu wyjaśnia: *rzecz czytana na publicznem posiedzeniu c.k. Uniwersytetu Jagiellońskiego dnia 19.02.1873 r. przez prof. dra Karlińskiego*²¹². W ślad za niniejszym tytułem pojawiają się następne, nowsze edycje mówiące o Koperniku i jego dokonaniach. Oto kilka z nich: „Wszechświat Kopernika a kosmologia współczesna”, „Instrumenty Kopernika a narzędzia współczesnej astronomii”, „Prywatne życie Mikołaja Kopernika”, „Kopernik i heliocentryzm w polskiej kulturze umysłowej do końca XVIII w.”, „Fromborski samotnik”, „Kopernik – człowiek odrodzenia”, „Od Roku Kopernikowskiego do Federacji Miast Kopernikowskich”. Do wymienionych można jeszcze dołączyć kilkanaście pozycji z lat 50-tych i 80-tych, które podobnie szeroko i analitycznie zajmują się Mikołajem Kopernikiem i jego miejscem w nauce.

Tematyka regionalna pozostałych książek, w nieco skromniejszym wyborze, w zbiorach Wolnikowskiego związana jest głównie z takimi dziedzinami wiedzy,

---

²¹² Karliński, Żywot Kopernika i jego naukowe zasługi. Kraków 1873, s. tytułowa.

jak: bibliografia, szkolnictwo, polityka, wojskowość, etnografia, przyroda, przemysł i rolnictwo.

Wspomnieć również należy o całkiem okazałej propozycji literatury dotyczącej organizacji, instytucji, towarzystw, działających w regionie. Są to opracowania monograficzne, np. Instytutu Bałtyckiego, TNT, PTH, Towarzystwa Przyjaciół Nauki i Sztuki w Gdańsku. Ponadto, wydawnictwa jubileuszowe i księgi pamiątkowe i wiele innych form okazjonalnych wydawnictw, chociażby Izby Rolniczej, Związku Towarzystw Kupieckich, Kół Śpiewaczych, Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”. A także sprawozdania z realizowanych prac, np. TNT (42 części za lata 1949-1989), czy Komunikaty Instytutu Bałtyckiego (13 voluminów z lat 1969-1987).

Z kręgu literatury regionalnej wyłączono publikacje, które odnoszą się do Grudziądza i najbliższych jego okolic. Wydzielone pozycje, zwane grudziądzanami, tworzą jednocześnie samodzielną grupę tematyczną regionalistów. Wolnikowski poprzez swoje zbiory starał się odtworzyć możliwie pełny obraz produkcji wydawniczej związanej z Grudziądzem. Zgromadził około 250 wydawnictw zwartych oraz 20 wydawnictw ciągłych periodycznych. Spośród 250 wydawnictw zwartych 19 druków stanowią wydania z lat 1841-1913, 130 – z okresu międzywojnia i 100 z lat 1945-1990. Natomiast z grupy 20 wydawnictw ciągłych periodycznych – 2 tytuły pochodzą z lat powojennych (po 1945 r.), pozostałe z lat 1918-1939. Czasopisma nie są kompletnymi rocznikami. Zwykle są to pojedyncze numery. W przypadku kilku tytułów: *Gazeta Grudziądzka*, *Gość Świąteczny*, *Nauczyciel Pomorski*, *Tygodnik Parafialny*, *Pomorski Przegląd Kupiecki*, *Strażnica Bałtycka* i *Głos Pomorza* ich wybór jest większy.

Do zbiorów grudziądzkich należy również zaliczyć 2 rękopisy. Charakter i przeznaczenie rękopisów, które są dokumentacją prawno-gospodarczą stosunków społecznych w określonym czasie historycznym, wyraźnie wskazuje na ich rodzaj archiwalny²¹³. Starszy, z kwietnia 1642 r. „*Wilkierz Miasta Grudziądza*” zawiera przepisy prawne uchwalone przez ówczesną Radę Miejską. Tekst przepisów zapisany jest według reguł kaligrafii w języku łacińsko-niemieckim. Tytuł dzieła i jego datację zamieszczono na stronie tytułowej. Elementy te zostały również powtórzone i ujęte w tym samym układzie graficznym na okładce rękopisu. Na wewnętrznej stronie przedniej okładki znajduje się wpis: *Inserivio Andrea*

---

²¹³ Encyklopedia współczesnego bibliotekarstwa polskiego (EWBP). Wrocław 1976, s. 265.

Natency²¹⁴, który może świadczyć o właścicielu bądź opiekunie niniejszego manuskryptu. Ślady, przypuszczalnie proveniencyjnej wędrówki, w postaci pieczęci – Archic der Stadt Graudenz; Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Bydgoszczy z 1959 r. – można odnaleźć i w innych miejscach rękopisu²¹⁵. Drugi rękopis archiwalny to „Inwentarz Starostwa Grudziądzkiego” z 1765 r., który został sporządzony po przeprowadzonej lustracji. Tekst podzielony na części: wstęp, opisanie zamku, folwarki, miasto Grudziądz, wieś, młyny, przewóz do Grudziądza, jeziora, intraty, expensy, zapisano kaligrafią w języku łacińskim na 199 stronach. Na marginesach, z lewych stron kart zdarzają się wpisy cen, nieczytelnych uwag, które podobnie, jak barwne ołówkowe podkreślenia i znaki w tekście, naniesione są innym charakterem pisma.

Najstarszym grudziądzkim drukiem jest edycja książki z 1841 r., pt. „Włościanin mądry, albo nauka jak włościanie mogą żyć swobodnie i wesoło, uczciwie do majątku i dobrego bytu przychodzić oraz sobie i bliźnim w przygodach być pomocnymi”. Takie sformułowanie tytułu, najprawdopodobniej zgodnie z jego założeniami, spełnia funkcję informacyjną, wyjaśniającą, zalecającą lub po prostu reklamującą²¹⁶. „Włościanin...”, który jest przykładem literatury popularnej i poradnikowej, skierowanej do „ludu wiejskiego”, ukazał się nakładem i drukiem, wspomnianego w poprzedniej części pracy, C.G. Roethe.

Oprócz kilku pozycji o charakterze zbliżonym do monograficznych opracowań ogólnych z dziejów Grudziądza, np. „Życie Pomorza – Królewskie Miasto Grudziądz” (1920), „Dzieje Grudziądza” (1920), „Grudziądz. Wczoraj! Dziś! Jutro?” (1925), „Szkice grudziądzkie” (1964, 1969, 1972), „20 lat powiatu grudziądzkiego” (1965), większość druków rejestruje i opisuje rzeczywistość historyczną miasta w sposób uszczegółowiony do wybranego zagadnienia. Najwięcej publikacji dotyczy historii przedsiębiorstw i zakładów pracy (125 lat Pomorskiej Odlewni i Emalierni, 100 lat „Agromet-Unii”), towarzystw, organizacji związkowych (5 lat Polskiego Związku Cechów Piekarskich, 30 rocznica Oddziału PTTK, 50 lat Towarzystwa Rzemieślników Samodzielnych dawniej Towarzystwa Przemysłowego, Towarzystwa Upiększania Miasta, klubów sportowych (50 lat GKS Olimpij, 40-lecie Aeroklubu). Ponadto, instytucji i przedsięwzięć kulturalnych (50 lat chóru męskiego „Echo”,

---

²¹⁴ Wilkierz Miasta Grudziądza. 1642, wewnętrzna strona przedniej okładki (rękopis).

²¹⁵ Ibidem.

²¹⁶ Z. Arct, Dziwne historie książki. Wrocław 1969, s. 174, 179.

Planetarium i Obserwatorium Astronomiczne im. Mikołaja Kopernika, Teatru Ziemi Pomorskiej, 65 lecia Oddziału PTTK-sejmik grudziądzki) oraz wybranych szczególnych dla miasta okresów bądź wydarzeń historycznych, np. oblężenie twierdzy 1807 r., życie kulturalno-literackie w latach 1918-1939, Grudziądz-styczeń 1920, zbrodnie hitlerowskie w Grudziądzu i okolicy, Grudziądz i jego ludzie w dziesięcioleciu PRL. Oddzielną grupę stanowią publikacje traktujące o kawalerii w Grudziądzu. Przedstawiają one w samodzielnych opracowaniach zasady organizacyjne, kursy taktyki, obozy szkoleniowe, ale też humorystyczne ujęcie tematu, poprzez ukazanie kawalerii w formie karykaturalnej.

Wszystkie dotąd wymienione wydawnictwa wspierane są cennymi informacjami ksiąg adresowych, spisów urzędowych miejscowości i obiektów, almanachów, kalendarzy, jednodniówek, ksiąg pamiątkowych, preliminarzy, magistratu Miasta Grudziądza, a także zestawieniami budżetowymi Grudziądza oraz ustawami i statutami, głównie towarzystw i organizacji działających w Grudziądzu, np. Związku Uczestników Strajku Szkolnego z lat 1906-1907 na Pomorzu z siedzibą w Grudziądzu czy Kasy Spółdzielczej Parcelacyjno-Osadniczej. Kolejnymi, bliskimi merytorycznie w swym przekazie, informacjami są zarządzenia i rozporządzenia, m.in. przewodniczącego Prezydium Miejskiej Rady Narodowej albo budowlane dla miasta Grudziądza. Źródłem wiedzy o Grudziądzu są również programy, zarówno rozwoju gospodarczego, jak i wyborcze, ale też o charakterze kulturalnym, np. Koncert na rzecz braci naszych w Królestwie Polskim Koła Śpiewaczego „Lutnia”. W poszerzeniu, uzupełnieniu wiadomości o mieście mają swój udział relacje w formie sprawozdań, np.: przemysł i handel Pomorskiego Okręgu Izby Przemysłowo-Handlowej, chronologiczny przegląd sprawozdawczy Związku Towarzystw Kupieckich, Izby Rzemieślniczej za lata 1931-1932, Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” za rok 1938 oraz z działalności grudziądzkich szkół.

Niemniej ważnymi, dla utrwalenia historii miasta są odbywające się wystawy, a właściwie sporządzane na te okoliczności katalogi, zarówno katalogi do wystaw gospodarczych (przemysłu grudziądzkiego, osiągnięć gospodarczych Grudziądza i okolic), jak i kulturalnych (architektura w exlibrisie, malarstwo i rysunek K. Candra, Pomorska Szkoła Sztuk Pięknych, biennale fotografii artystycznej).

Natomiast wszechstronne bogactwo treści niosą za sobą liczne dodatki do ukazujących się czasopism, zwłaszcza w XX-leciu międzywojennym.

W zbiorach znajdują się także książki, które „wyrażają Grudziądz” poprzez literaturę piękną. Są to pojedyncze próby prozatorskich bądź poetyckich wypowiedzi H. Czermisow, S. Poręby, W. Łęgi, M. Bezludy, W. Kisielewskiego, M.J. Taylora. W dziedzinie literatury miejsce najważniejsze zajmuje dorobek R. Milczewskiego-Bruno, który swoją twórczością przekroczył granice lokalne i wpisał się w nurt polskiej literatury z przełomu lat 60-tych i 70-tych XX w. Wolnikowski w swoich zbiorach zgromadził wybór tytułów R. Milczewskiego, które ukazały się w latach 1966-1989.

Dopełnieniem opowieści o mieście i jego okolicznych ziemiach, których dostarczają grudziądzana zebrane w kolekcji Wolnikowskiego, są edycje albumowe, przewodniki historyczno-geograficzne i informatory turystyczno-krajoznawcze znanych historyków regionu, zwłaszcza J. Błachnio i W. Łęgi.

Język książek. Księgozbiór Adama Wolnikowskiego stanowią 4.458 voluminów w języku polskim i 703 w językach obcych. W części zbiorów obcojęzycznych około 700 voluminów to książki w języku niemieckim. O przewadze druków niemieckich zdecydowały wydarzenia historyczne, a dokładniej warunki wynikające z traktatu rozbiorowego Polski i przejęciu ziem przez Prusy, Austrię i Rosję. Grudziądz znalazł się pod panowaniem niemieckim z chwilą postanowień I rozbioru, czyli od 1772 r.²¹⁷. Konwencja podziałowa II rozbioru z 1793 r. poszerzyła wpływy pruskie na terenach polskich i objęła m.in. Gdańsk i Toruń²¹⁸.

Spośród 700 publikacji w języku niemieckim zdecydowana większość dotyczy spraw Pomorza Wschodniego. Daty wydania zebranych pozycji wyznaczają zasięg chronologiczny ograniczony do lat 1850-1939. Z kolei różnorodność zagadnieniowa nie wskazuje ograniczeń w zakresie tematycznym. Stąd zarówno opracowania, które dostarczają wiadomości o folklorze Prus Zachodnich i Wschodnich, o polskich ruchach narodowościowych w Prusach, o gospodarczych możliwościach rozwoju przyłączonych terenów wschodnich ale też i prace rozważające psychologię wierzeń w kraju Wisły. Wszechstronności informacyjnej towarzyszy również różnorodność ujęć, jak i form ich przekazu. Czasami są to tylko kilkudzaniowe wtrącenia, innym razem fotografie z zamieszczonym komentarzem słownym w ogólnych opracowaniach dotyczących Polski lub Prus. Jednak najczęściej są to samodzielne edycje z obszerną zawartością treści związanych z Prusami Wschodnimi. Z kolei

---

²¹⁷ Grudziądz i okolice, op. cit., s. 16-17.

²¹⁸ Zarys historii..., op. cit., s. 360.

charakter dostarczanych wiadomości wpływa na ich formę. Dlatego w zbiorach mają miejsce opracowania, które udostępniają informację poprzez spisy osób i miejscowości, skorowidze parafii, zestawienia statystyczne, zarządzenia obowiązujące Polaków, kroniki i księgi jubileuszowe.

Podobnie rzecz się przedstawia w przypadku około 200 druków określonych grudziądzanami. Najcenniejszymi pozycjami poruszającymi problematykę grudziądzką są opracowania niemieckiego urzędnika sądowego, historyka, krajoznawcy, archiwisty X. Froelicha²¹⁹. Dzięki jego zainteresowaniom i 10-letniej pracy, również nakładczemu zaangażowaniu powstała monografia, pt. „Historia powiatu grudziądzkiego”. Dzieło w tomach (tom 1-1868, tom 2-1872) wytłoczono w drukarni C.G. Roethe. W latach 1884-1885 w gdańskiej firmie wydawniczej A.W. Kafemanna ukazało się wydanie 2 uzupełnione „Historii powiatu grudziądzkiego”²²⁰. X. Froelich jest również autorem kilku następnych wartościowych publikacji. Do nich należą: „Kronika miasta Grudziądz”, wydana z okazji 600 lecia nadania praw miejskich, „Góra Zamkowa”, rozprawa na temat Courbier`a oraz „Przewodnik po Grudziądzu i okolicy”. Przewodnik był pierwszym tego rodzaju opracowaniem w dziejach grudziądzkiego krajoznawstwa²²¹.

Oprócz książek w języku niemieckim zdarzają się teksty w języku łacińskim – i tych jest najwięcej – w porównaniu z pozostałymi, pojawiającymi się w językach angielskim i francuskim, ale jest to zaledwie nikły procent całości zbiorów obcojęzycznych. Do tekstów w języku łacińskim należy rękopis archiwalny „Inwentarz Starostwa Grudziądzkiego z 1765 r.”. Poza nim zapis łaciński występuje najczęściej w połączeniu polsko-łacińskim (Słownik polsko-łaciński w 5 tomach), bądź niemiecko-łacińskim („Wilkiez miasta Grudziądz z 1642 r.”).

W odniesieniu do treści przekazywanych w językach angielskim i francuskim można właściwie stwierdzić, że dwujęzyczność zapisu jest jedyną formą zaistnienia tych języków w książkach ze zbiorów Wolnikowskiego. Oto jeden z przykładów – dziewiętnastowieczny druk, który zawiera śpiewy poetyckie w opracowaniu i wolnym przełożeniu G. Reimann`a. Jest to niewielki zbiorek, który ukazał się pod auspicjami Królewskiego Ewangelickiego Gimnazjum w Grudziądzu, w drukarni

---

²¹⁹ X. Froelich, *Góra Zamkowa*. Tłum. z j. niem. J. Hinz. Grudziądz 2002, s. 37-38.

²²⁰ *Ibidem*, s. 38.

²²¹ *Ibidem*, s. 38-39.

C.G. Roethe. Przedstawia on oryginalne francuskie słowa śpiewów poetyckich na jednej stronie, a na sąsiedniej ich przekład w języku niemieckim.

Język dzieł odpowiada ich charakterowi i przeznaczeniu. A, że większość zebranych druków to książki naukowe i popularno-naukowe taki też jest ich przekaz słowny. Leksykalnie i frazeologicznie dostosowany jest do terminologii danej dziedziny, której publikacja dotyczy, z zachowaniem rzecz jasna ogólnych norm obowiązujących w języku polskim.

Charakter księgozbioru. Przeprowadzona analiza księgozbioru z prywatnej kolekcji Adama Wolnikowskiego, w oparciu o katalogi biblioteczne, jak i same książki, pozwala sformułować kilka ogólnych wniosków, odnoszących się do całego księgozbioru.

Zgromadzone publikacje, na które składają się wydawnictwa zwarte uzupełnione o wybrane wydawnictwa ciągłe, stworzyły księgozbiór historyczny. Jak przystało na tego rodzaju księgozbiór, obejmuje on zbiór zamknięty, czyli taki, którego gromadzenie zostało definitywnie ukończone. Bez zmian kontynuacji kolekcji w kształcie nadanym przez jej właściciela²²².

Historyczny zbiór książek stanowi źródło informacji o przeszłości w wymiarze wielostronnym i wielowarstwowym. Dostarcza on przede wszystkim wiadomości o wydarzeniach i zjawiskach związanych z rzeczywistością polską z ukierunkowaniem na dzieje regionu, a w jego obrębie miasta Grudziądza. Rozległy zasięg chronologii publikacji, którego cezurę wyznaczają: druk najstarszy z 1611 r. i najnowszy z 1990 r., prezentuje przegląd dokonań edytorskich i typograficznych. Przy czym przybliża zmieniającą się postać książki w różnych okresach historycznych.

Księgozbiór ze względu na treść i formę zgromadzonych dzieł ma charakter popularno-naukowy. Rozległa wiedza historyczna, regionalna, wzbogacona o najważniejsze wiadomości w najbardziej reprezentatywnych opracowaniach, tzw. księgozbioru podręcznego, stanowi o solidności warsztatu pracy.

Skompletowany zbiór Adama Wolnikowskiego jest wyraźnym oddaniem jego zainteresowań i działań, które konsekwentnie pielęgnował, rozwijał i realizował aż do swojej śmierci w 1990 r. Księgozbiór spełnia funkcję informacyjną, poznawczą,

---

²²² B. Bienkowska, Kilka uwag i propozycji w sprawie badań księgozbiorów historycznych. *Studia o Książce*. Wrocław 1986, t. 16, s. 3-4.

kulturotwórczą i służebną, kolejnym pokoleniom zgodnie z zamysłem Adama Wolnikowskiego.

Zbiory archiwalne i muzealne. Ludzie zarażeni „godziwą i rozwijającą rozrywką”, jak określano w przeszłości pasję kolekcjonerską, a przypomnieli sformułowanie C.J. Duninowie w swojej pracy²²³, zwykle nie ogranicza się do jednego przedmiotu, czy kierunku zbieractwa. Słowa te można także odnieść do Adama Wolnikowskiego. Obok głównego przedmiotu fascynacji zbieraczej, jakim była dla Wolnikowskiego książka, pojawiły się i inne formy pełniące funkcję nośnika informacji, wspierającego zasadniczy trzon zbiorów – księgozbiór. Kolekcjonerstwo innych form: czasopism, fotografii, grafiki, dokumentów życia społecznego w zbiorach Wolnikowskiego ograniczone jest wyłącznie do przedmiotowego wyrażania zainteresowań regionem i wzbogacania informacyjnego księgozbioru regionalnego.

Po śmierci Wolnikowskiego w 1990 r. podziałem kolekcji na zbiory archiwalne, muzealne, biblioteczne oraz ich spisami protokolarnymi zajęła się specjalnie do tego celu powołana Komisja. Sprawa spadkowa, trwające pertraktacje i ostateczne decyzje dotyczące kolekcji omówiono dokładniej w 1 części 3 rozdziału niniejszej pracy. Zgodnie z ustaleniami Komisji przekazano Archiwum Państwowemu w Toruniu zbiór dokumentów (30 pozycji – według spisu)²²⁴. W kilka lat później Urząd Miasta w Grudziądzu przekazał Archiwum w Toruniu dokumentację prac MRN. Wśród nich, opracowania z sygnaturą 34, 35, 37 łączące się również z działalnością Adama Wolnikowskiego.

Najogólniej ze zbiorów przejętych przez Archiwum można wyodrębnić cztery zasadnicze grupy, które wydzielono ze względu na rodzaj zawartych w nich dokumentów. Najobszerniejszą grupę tworzą materiały archiwalne o charakterze sprawozdawczo-planowym i przekrojowo-przeładowym, które dostarczają wiadomości o Grudziądzu i jego powiecie²²⁵. Do nich należy „Charakterystyka miasta Grudziądza” przygotowana przez Miejską Komisję Planowania Gospodarczego przy udziale MRN, wykonana na zlecenie Wojewódzkiej Rady Narodowej i Wojewódzkiej Komisji Planowania Gospodarczego w Bydgoszczy.

---

²²³ C. Dunin, J. Dunin, *Philobiblion polski*. Wrocław 1983, s. 54.

²²⁴ Uchwała Nr 431/91 Zarządu Miasta Grudziądza, z dnia 18.12.1991 r. Załącznik Nr 5 (BM w Grudziądzu).

²²⁵ Archiwum Państwowe w Toruniu, Akta Adama Wolnikowskiego (1909-1963), sygn. 4, 17, 22, 30, 35, 37.

Odpowiedzialnym za koordynację prac nad przedsięwziętym zadaniem był Adam Wolnikowski. Celem, założonym przez Wojewódzką Komisję Planowania Gospodarczego owej charakterystyki było usystematyzowanie rozproszonej wiedzy na temat Grudziądza, która informowałaby o aktualnym stanie zagospodarowania powiatu. A co za tym idzie wskazywałaby na postulaty nadrzędne do planu 5-letniego. Elaborat tekstowy, zawierający zestawienia tabelaryczne, obrazuje stan gospodarczo-społeczny na dzień 31.12.1954 r. Z lat 50-tych i 60-tych pochodzi też kilka innych pisemnych relacji podsumowująco-rozliczeniowych, ale w skromniejszym wymiarze.

Następnym, zbliżonym w charakterze dokumentem, jest raport o stanie gospodarczo-społecznym Grudziądza i powiatu w 1970 r., planach rozwoju do 1975 r. i perspektywicznych kierunkach podstawowych przeobrażeń do 1985 r. Raport sporządzony został w 14 rozdziałach na 216 stronach w opracowaniu zespołu pracowników Urzędu Miejskiego pod kierunkiem Miejskiej i Powiatowej Komisji Planowania Gospodarczego.

Bardziej zajmującymi dokumentami w formie opracowań historyczno-ekonomicznych są dwa rękopisy autorstwa Wolnikowskiego. Pierwszy, zatytułowany „Dwa dwudziestolecia miasta Grudziądza” składa się z 2 części. Obejmuje on lata 1919-1939 i 1945-1964. Gospodarcze fakty i liczby spisane zostały na 29 stronach formatu A5. Drugi, „Monografia miasta Grudziądza do 1939” jest pracą dyplomową z geografii gospodarczej, jak informuje wpis zamieszczony wraz z datą 30.01.1939 r. pod tytułem rękopisu. Monografię tworzą 3 części: wstęp – zawierający rys historyczny miasta, część 1 – środowisko geograficzno-gospodarcze, część 2 – stosunki demograficzne, część 3 – życie gospodarcze oraz uwagi końcowe, wykaz źródeł i literatury, z której korzystał autor. Treść rękopisu zebrana na 157 stronach formatu A5 uzupełniona została o wykresy, szkice dotyczące zabudowy miasta Grudziądza, np. szkic wpływu erozji rzecznej na kształtowanie powierzchni miasta.

W drugiej grupie dokumentów zebrane zostały akta osobowe 8 postaci związanych z Grudziądem²²⁶. Wśród nich znaleźli się: prezydenci M.S. Zygmuntowicz (w latach 1946-1950), F. Mowiński (w latach 1945-1946), trzej pracownicy magistratu A. Zieliński (w latach 1921-1940), S. Kasprzycki

---

²²⁶ Ibidem, sygn. 8, 11-14, 24, 25, 28.

(w latach 1946-1950) i A. Kruszelnicki (w latach 1945-1950), wiceprezydent T. Mężyk (w latach 1946-1947). Do tej grupy zaliczyć należy również tekę osobową J. Rezmiera – dyrektora Miejskiego Przedsiębiorstwa Komunikacji w latach 1954-1958, a także akta personalne grudziądzkiego rzemieślnika W. Nogowskiego. Prowadził on własną piekarnię w latach 1919-1939. W czasie wojny był aresztowany przez Gestapo. Po wojnie ponownie uruchomił prywatną inicjatywę. W 1951 r. zakład przeszedł pod zarząd Powszechnej Spółdzielni Spożywców (PSS) w Grudziądzu. W. Nogowski był prezesem Samodzielnego Rzemiosła na powiat Grudziądz, potem województwo pomorskie.

Nieznane są powody, cel, przeznaczenie przechowywanych przez Wolnikowskiego dokumentów. Być może, jako autor kilku biogramów zamierzał podobnie upamiętnić osoby, których akta znalazły się w jego zbiorach.

Kolejna, trzecia grupa materiałów archiwalnych to sprawozdania²²⁷: obrachunkowe za rok 1928-1929 Zakładu Przemysłu Gumowego „PEPEGE”, działalności Polskiego Komitetu Niesienia Pomocy w Lisewie z dnia 2.02.1945 r. oraz z wykonanych zadań Towarzystwa Przyjaciół Młodzieży Szkół Wyższych na terenie Grudziądza z lat 1948-1949, w którego przedsięwzięcia angażował się również Adam Wolnikowski.

Do następnej, czwartej grupy archiwaliów należą rozmaitego pochodzenia dokumenty związane z: Ligą Morską i Kolonialną Obwodu Chełmno, Kasą Parcelacyjną w Grudziądzu, Prezydium MRN oraz „Hydroprojektem”, który wyjaśnia przejście na transport wodny Grudziądzkich Zakładów Przemysłu Gumowego²²⁸.

Wśród różnorodności archiwalnych znajdują się również: obligacja 2000 zł Premiowej Pożyczki Odbudowy Kraju z 1946 r., list hipoteczny dotyczący rolnika z Lisewa (Chełmno 1931), zadłużonego na rzecz J. Brzeskiego (ojca Marty Wolnikowskiej, z domu Brzeskiej, matki Adama Wolnikowskiego) oraz statut „Domu Bartłomieja Herwesta” w Grudziądzu, przy ul. Solnej. Rodzina właściciela przekazała nieruchomość miastu, a w 1939 r. uchwalono fundację jego imienia. Przed przekazaniem części majątku B. Herwesta schronisko, przy ul. Solnej funkcjonowało jako „Żeński Przytułek dla Ewangelików”²²⁹.

---

²²⁷ Ibidem, sygn. 2, 3, 15.

²²⁸ Ibidem, sygn. 5, 7, 23, 26, 27.

²²⁹ Ibidem, sygn. 29, 6, 21.

Ze zbiorów Wolnikowskiego do dokumentacji archiwalnej załączono także księgę meldunkową kamienic, przy ulicach Murowej 29, Mickiewicz 39 i 22 lipca 12, pojedyncze numery z lat 1954-1956 zakładowego pisma „PEPEGE”, pt. „Głos Załogi” i inwentarz Archiwum Miejskiego w Grudziądzu, który jako przynależny tej instytucji powrócił do prawowitego właściciela – Archiwum Państwowego w Toruniu²³⁰.

Muzeum Miejskie w Grudziądzu, jako jedna z 3 instytucji, biorących udział w pracach Komisji związanej z kolekcją Adama Wolnikowskiego, uzyskało prawo do przejęcia części zbiorów. Według wykazu załączonego do protokołu Komisji w posiadaniu Muzeum znalazły się 32 pozycje, oddzielnie odnotowane 2 zestawy akwafort oraz 44 odznaczenia i medale²³¹.

Po przejęciu zbiorów przez Muzeum okazało się, że niektóre z nich nie należały do Wolnikowskiego. W tej sytuacji Muzeum umożliwiło odbiór osobom zainteresowanym swojej własności, za specjalnym poświadczeniem. Na tej podstawie zmniejszyła się ilość zbiorów z kolekcji Wolnikowskiego, dlatego też obecny ich stan nieco odbiega od pierwotnego zapisu protokolarnego sprzed 13 laty.

Pozostałe muzealia przypisane zostały poszczególnym działom Muzeum, a o ich przydziale zadecydował rodzaj zbiorów.

W księdze inwentarzowej ikonografii działu historycznego pod pozycją 356-1751 i 1875-1900 dokonano wpisu zbioru pocztówek, widokówek, fotografii wraz z ich kliszami i negatywami. Wolnikowski był ich autorem jako fotograf, ale też jako wykonawca reprodukcji prac innych twórców. Tematem zebranych materiałów jest grudziądzki krajobraz miejski ukazany w różnych aspektach oraz pojedyncze wątki ilustrujące głównie garnizon i życie kulturalne Grudziądza.

W dziale historycznym znalazły się również cenne materiały źródłowe dokumentujące życie społeczne, w postaci przede wszystkim druków ulotnych, np. plakaty – wyborcze, reklamujące firmę W. Kruszewskiego (najprawdopodobniej z okresu międzywojennego), propagujące działania Towarzystwa Upiększania Miasta z 1937 r. lub Chóru Męskiego „Echo”. Dokumenty życia społecznego, powstałe w zasadzie dla osiągnięcia doraźnych celów propagandowych, politycznych, handlowych, reklamowych, czy informacyjnych, z czasem stały się

---

²³⁰ Ibidem, sygn. 10, 9, 18.

²³¹ Uchwała Nr 431/91 Zarządu Miasta Grudziądza, z dnia 18.12.1991 r. Załącznik Nr 4. (BM w Grudziądzu).

dokumentami o trwałej wartości historycznej²³². Takiego, też znaczenia nabrały wiadomości, które niosą ze sobą: Dyplomy Komitetu Obywatelskiego z 1933 r., Świadectwo Majstrowskie Rzeźników z 1921 r., Obligacje 6% Pożyczki Narodowej na 50 złotych z 1934 r. albo kwestionariusz do stwierdzenia obywatelstwa państwowego²³³. Wymienione zbiory zostały zarejestrowane w księdze inwentarzowej archiwaliów pod pozycjami 627-649 i 747-754.

Do działu sztuki Muzeum trafiły także 2 komplety, w każdym po 20 sztuk akwafort. Autorką obu zestawów prac jest C. Wiśniewska, a ich wydaniem zajęło się PTH – Oddział w Grudziądzu. Teka o numerze inwentarzowym MG/G/525, pt. „IX wieków Grudziądza” zawiera 20 prac przedstawiających zabytki Grudziądza. Wstęp do akwafort opracował J. Frycz i M. Turwid.

Teka z numerem inwentarzowym MG/G/526, pt. „Pomorski szlak kopernikowski” z wprowadzeniem M. Biskupa jest zestawem 20 akwafort prezentujących 10 miast (Chełmno, Elbląg, Frombork, Gdańsk, Grudziądz, Lidzbark Warmiński, Lubawa, Malbork, Olsztyn, Toruń) związanych z życiem i działalnością Mikołaja Kopernika. Teka pierwsza ukazała się w 1965 r., druga w 1972 r.

W 1993 r. zasoby Muzeum powiększyły się o 3 grafiki z kolekcji Adama Wolnikowskiego, które odstąpiła Biblioteka Miejska w Grudziądzu. Są to: „Grudziądz z pierwszej połowy XIX wieku” C.A. Manna (MG/G/669), „Widok na Grudziądz z Góry Zamkowej” z 1837 r. F. Bilsa (MG/G/682), którego grafika stała się podstawą późniejszych prac plastycznych fotografii innych autorów, a także grafika grudziądzka (MG/G/670) nieznanego artysty. Nowe eksponaty, jak i poprzednio wspomniane teki akwafort, wpisano do ksiąg inwentarzowych kolekcji grafiki działu sztuki.

O muzealiach umiejscowionych w dziale sztuki wspomniano wcześniej, w 2 rozdziale pracy, dotyczącym działalności publikacyjnej i popularyzatorskiej Adama Wolnikowskiego.

Wśród numizmatów przekazanych Muzeum znajdują się głównie odznaczenia wraz z legitymacjami i współczesne grudziądzkie medale okolicznościowe, które otrzymał Wolnikowski w podziękowaniu za pracę zawodową i społeczną, np. 100-lecia Pomorskiej Odlewni i Emalierni (1962), Sympozjum Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego (1972), X-lecia PTAiN (1980), 100-lecia Zbiorów

---

²³² EWBP, s. 101.

²³³ Uchwała Nr 432/91, op. cit. Załącznik Nr 4.

Muzeum 91984), Zjazdu Oficerów Służby Stałej Kawalerii (1984), Planetarium i Obserwatorium Astronomicznego (1982), z kolejnych Memoriałów B. Malinowskiego (1982, 1984-1988)²³⁴. O niektórych z nich informacje zamieszczono w 1 rozdziale, 3 części pracy. Natomiast pozostałymi z zachowanych numizmatów, które stanowią przedmiot jego zainteresowania, są medale z serii Jasnogórskiej. Wolnikowski zgromadził 11 sztuk z kompletu serii 44 medali. Zbiory wprowadzono do inwentarza (MG/ME 1194-1256) medali gabinetu numizmatycznego.

---

²³⁴Uchwała Nr 431/91 Zarządu Miasta Grudziądza, z dnia 18.11.1991 r. Załącznik Nr 3 (BM w Grudziądzu).

ZAKOŃCZENIE

Przedstawiona działalność Adama Wolnikowskiego wprowadza jego osobę do grona ludzi nazywanych regionalistami. To za sprawą ich aktywności, zaangażowania i pasji wypełnia się dziedzina życia wybranej społeczności, określana historią i kulturą oraz stanowi o jej tożsamości. Tworzenie historyczno-kulturowego zaplecza przejawia się w różny sposób, tak jak różni są ludzie, którzy włączają się w nurt jego budowania. Nie wszystkie działania, które składają się na dorobek regionalistów, przedstawiają jednakową wartość. Niektóre z owych poczynań budzą zastrzeżenia, a nawet krytykę odnośnie ich istoty i znaczenia. Mimo to, wszystkie winny być odnotowywane, utrwalane i przekazywane kolejnym pokoleniom. Dlatego, że ocena podejmowanych inicjatyw ma często charakter względny, wynikający ze zmieniających się okoliczności, ludzkich upodobań, sposobów bycia, zmieniających się kryteriów estetycznych. To co dziś jest naturalne, powszechne i modne, jutro może stać się nudne, napuszone, a nawet śmieszne. Natomiast nigdy nie wiadomo, o co upomni się przyszłość. Czy nie wskaże innej, nowej wartości, wcześniej ocenionych wydarzeń bądź potrzeby wyciągnięcia z lamusa niedostrzeżonych, pominiętych uprzednio działań.

Jedną z form uczestnictwa w historyczno-kulturowym dorobku, ludzi zajmujących się regionem, jest kolekcjonerstwo. Działania kolekcjonerskie Adama Wolnikowskiego poprzez, które wyrażał swoje zainteresowania historią Ziemi Nadwiślańskiej, Pomorzem Gdańskim i Grudziądzem, są jak najbardziej adekwatnym przykładem tej formy aktywności. Pozostawiona miastu kolekcja Wolnikowskiego stanowi stały element kultury regionalnej i grudziądzkiej. Przedmiotowo ukierunkowany zbiór ksiąg jest cennym źródłem informacji o dziejach regionu, a w jego obrębie miasta Grudziądz. Stąd, podejmowanie badań nad księgozbiorem prywatnym uformowanym w przeszłości jest, jak najbardziej zasadnym i celowym zadaniem.

Adam Wolnikowski zajmuje w kulturze regionu miejsce znaczące również z innych względów, pośrednio zresztą łączących się z kolekcją, która pełniła w tym przypadku rolę warsztatu pracy. Zapamiętanym pozostanie poprzez teksty

drukowane i publikowane przy jego udziale, jako autora, redaktora, lokalnego bibliografa, podejmującego próby bycia biografem i recenzentem, związanego z czasopiśmem historycznym „Rocznik Grudziądzki”. Swoje zainteresowania realizował również wspomagając rozmaite przedsięwzięcia lokalnych organizacji i towarzystw, do których należał lub których idee popierał. Nie sposób pominąć dokonań fotograficznych Wolnikowskiego. Przez lata rejestrował i utrzymywał Grudziądz w zdjęciach, które były prezentowane przy okazji licznych wystaw, a także stanowiły uzupełnienie treści ukazujących się publikacji. Wolnikowski włączał się także w akcje odczytowe i prelekcyjne. Podczas spotkań z mieszkańcami Grudziądza zapoznawał ich z historią i kulturą miasta oraz okolicznych ziem.

Praca niniejsza obejmuje wszystkie rodzaje uczestnictwa Wolnikowskiego w poszerzaniu wiedzy o regionie. Porządkuje je, podkreśla najbardziej atrakcyjne zagadnienia związane z jego aktywnością. Ale też wskazuje przedmiot ewentualnych dalszych dociekań badawczych, jako że bogactwo i różnorodność treści zawartych w działaniach Wolnikowskiego niesie niewyczerpane wręcz możliwości poznawcze. Nawet najszerzej potraktowany w pracy księgozbiór może zostać poddany dalszej, dogłębnej analizie, tak w aspekcie historycznym, jak i bibliologicznym. Część zbiorów w języku niemieckim może właśnie stanowić przykład otwartych możliwości badawczych. Podobnie zbiory archiwalne i muzealne, które ze względu na swoją specyfikę, wymagałyby oddzielnego spojrzenia na ich rolę w historyczno-kulturowym przekazie.

Od zainteresowań osobą Adama Wolnikowskiego i jego działaniami oraz inwencji twórczej przyszłych autorów, zależy przedmiot kolejnych poszukiwań, które może wskazać niniejsza praca.

BIBLIOGRAFIA PODMIOTOWA

1955

Uchwała Miejskiej Rady Narodowej w Grudziądzu z dnia 14.05.1955 r. w sprawie miejskiego planu gospodarczego na 1955 r. Grudziądz, 11 s.

Uchwała wydana przez Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Grudziądzu, pod redakcją A. Wolnikowskiego.

1956

Główne zadania projektu planu gospodarczego miasta Grudziądza na rok 1956 wraz z oceną ich wykonania za rok 1955. Grudziądz 1956, 7 s.

Projekt planu gospodarczego wydany przez Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Grudziądzu, pod redakcją A. Wolnikowskiego.

1957

8 [Ósmy] Wojewódzki Zjazd Delegatów Aktywu Społecznego Funduszu Odbudowy Stolicy w Grudziądzu. Grudziądz, 37 s.

Praca pod redakcją A. Wolnikowskiego. Wydana przez Miejski Komitet Obywatelski Odbudowy miasta Stołecznego Warszawy. W publikacji zamieszczono „Dzieje pieczęci i herbów miasta Grudziądza po roku 1939”, w opracowaniu A. Wolnikowskiego.

Podstawowe kierunki i zadania planu gospodarczego miasta Grudziądza na rok 1957. Grudziądz, 7 s.

Plan gospodarczy opracowany przez Miejską Komisję Planowania Gospodarczego w Grudziądzu, pod redakcją A. Wolnikowskiego. Wydawniczo odpowiedzialne Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Grudziądzu.

Podstawowe kierunki i zadania planu gospodarczego oraz budżetu miasta Grudziądz na rok 1958. Grudziądz, 8 s.

Zadania planu gospodarczego opracowana przez Miejską Komisję Planowania Gospodarczego w Grudziądzu, pod redakcją A. Wolnikowskiego. Wydawnictwo Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Grudziądzu.

1958

Główne kierunki i zadania gospodarcze miasta Grudziądz na 1959 r. Grudziądz, 15 s.

Praca pod redakcją A. Wolnikowskiego. Wydanie Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Grudziądzu.

Grudziądz Mikołajowi Kopernikowi. Gazeta Pomorska, nr 298, s. 4.

Tematem związku historyczny Mikołaja Kopernika z Grudziądzem. Tym, co łączyło polskiego uczonego z miastem był sejmik pruski w Grudziądzu, który dotyczył reformy monetarnej. Autorem wygłoszonej rozprawy o monecie był Mikołaj Kopernik.

Podstawowe osiągnięcia Miejskiej Rady Narodowej w Grudziądzu w latach 1955-57 oraz najważniejsze zadania Miejskiej Rady Narodowej w roku 1958. Grudziądz, 11 s.

Sprawozdanie z lat 1955-57 oraz zamierzenia do realizacji w 1958 r. wydane przez Miejski Komitet Frontu Jedności Narodowej i Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w opracowaniu A. Wolnikowskiego.

1959

Charakterystyka środowiska geograficznego miasta Grudziądz i najbliższej okolicy [w:] Program rozwoju gospodarczego miasta Grudziądz (1959-1965). Red. Zespołu pracowników Miejskiej Komisji Planowania Gospodarczego. Grudziądz, s. 5-9.

„Program rozwoju[...]” przedstawiony na sesji przez Prezydium Miejskiej Rady Narodowej. Opracowanie powyższe, jako dyskusyjne miało dostarczyć danych dla sprecyzowania założeń 5-letniego planu gospodarczego na lata 1961-65.

Rozdział I opracowany przez A. Wolnikowskiego pełnił zadanie ogólne, o charakterze historyczno – geograficzno – gospodarczym i stanowił wprowadzenie do zagadnień szczegółowych.

Projekt 5-letniego planu rozwoju miasta Grudziądza w latach 1961-65 w zakresie gospodarki podporządkowanej Miejskiej Radzie Narodowej. Grudziądz, 22 s.

Praca pod redakcją A. Wolnikowskiego, wydana przez Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Grudziądzu.

1960

Główne kierunki planu i zadania gospodarcze miasta Grudziądza na 1960 r. Grudziądz, 19 s.

Praca pod redakcją A. Wolnikowskiego. Wydanie Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Grudziądzu.

1961

Działalność Grudziądzkiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Historycznego. Rocznik Grudziądzki. T. 2, s. 211-213.

Sprawozdanie z działalności Grudziądzkiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Historycznego w latach 1960-1961.

Grudziądz w najbliższej perspektywie [w:] Grudziądz. Przewodnik. Red. J. Błachnio Grudziądz, s. 21-25.

Rozdział w przewodniku turystycznym zawiera omówienie planu gospodarczo-społeczno-kulturalnego Grudziądza w latach 1961-65 oraz informacje praktyczne, dotyczące najważniejszych dla turysty instytucji Grudziądza, również w opracowaniu A. Wolnikowskiego.

Inauguracja obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego w Grudziądzu. Rocznik Grudziądzki. T. 2, s. 210.

24 maja odbyła się III zwyczajna sesja Miejskiej Rady Narodowej miasta Grudziądza poświęcona, m.in. przygotowaniom obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego.

Publikacje dotyczące Grudziądza i jego regionu w latach 1960-1961 wraz z uzupełnieniem za lata 1954-1959. Rocznik Grudziądzki. T. 2, s. 235-246.

Bibliografia obejmuje 206 pozycji.

Władysław Łęga 1889-1960. Rocznik Grudziądzki. T. 2, s. 201-208.

Cykl „Ludzie naszego regionu” prezentuje osobę historyka, etnografa, krajoznawcy W. Łęgi. Biografia zawiera również zebraną bibliografię jego prac.

1962

Informator turystyczno-krajoznawczy. Grudziądz i okolice. Grudziądz, 39 s.

Wydawnictwo PTTK Oddział w Grudziądzu, opracowane przez J. Błachnio. A. Wolnikowski znajduje się w gronie trzech innych autorów zdjęć, zamieszczonych w informatorze.

1963

Inwentarz starostwa grudziądzkiego z 1739 r. Wydał A. Wolnikowski. Red. A. Tomczka. Tekst staropolski sprawdził F. Peplowski. Grudziądz, XV, 100 s., [6] k. tabl., mapa.

Inwentarz starostwa grudziądzkiego, podobnie jak inne inwentarze dóbr królewskich, obrazuje stan gospodarki folwarków i wsi, informuje o stosunkach społecznych. Stanowi na równi z lustracjami jedno z podstawowych źródeł, zwłaszcza do historii stosunków agrarnych. Tekst inwentarza spisany został w języku polskim, jedynie załączony przywilej miasta Grudziądza jest w języku łacińskim.

Publikacje dotyczące Grudziądza i jego regionu w latach 1961-1962 wraz z uzupełnieniem od roku 1954. Rocznik Grudziądzki. T. 3, s. 269-280.

Bibliografia obejmuje 183 publikacje.

1965

Działalność Grudziądzkiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Historycznego. Rocznik Grudziądzki. T. 4, s. 264-267.

Sprawozdanie z prac Grudziądzkiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Historycznego w latach 1962-1963.

Inauguracja obchodów 900-lecia Grudziądza. Wizyta Przewodniczącego Rady Państwa Aleksandra Zawadzkiego. Rocznik Grudziądzki. T. 4, s. 259-263.

W „Kronice” Rocznika Grudziądzkiego odnotowano przebieg wizyty Przewodniczącego Rady Państwa A. Zawadzkiego, która zbiegła się z inauguracją uroczystych obchodów IX wieków istnienia grodu nadwiślańskiego.

Inwentarz Starostwa Grudziądzkiego z 1603 r. oraz rejestr dochodów z lat 1601-1603. Wydał S. Cackowski. Red. A. Tomczaka. Grudziądz, XIX, 87 s.

A. Wolnikowski, jako przewodniczący komitetu redakcyjnego uczestniczył w pracach związanych z publikacją inwentarza.

Program wyborczy [miasta Grudziądza] 1966-70. Grudziądz, 21 s.

Program wyborczy wydany przez Miejski Komitet Frontu Jedności Narodowej w Grudziądzu, pod redakcją A. Wolnikowskiego.

Przewodnik po Grudziądzu i okolicy. Grudziądz, s. 101, wspólnie z J. Błachnio, S. Kopczyńskim.

Na stronach 24-36 znajdują się dwa rozdziały, podsumowujący i wskazujący nowe kierunki rozwoju Grudziądza. Tytuły owych rozdziałów: „Osiągnięcia miasta Grudziądza w latach 1945-1964” i „Planowany rozwój miasta w latach 1966-1970”, które stanowią fragment części ogólnej przewodnika, ich autorem A. Wolnikowski.

Publikacje dotyczące Grudziądza i jego regionu w latach 1962-1963 wraz z uzupełnieniem od roku 1950. Rocznik Grudziądzki. T. 4, s. 285-291.

Bibliografia obejmuje 106 publikacji.

Rozwój społeczno – gospodarczy województwa bydgoskiego w pięcioleciu 1956-1960. Rocznik Grudziądzki. T. 4, s. 257-258.

Omówienie publikacji „Rozwój społeczno – gospodarczy województwa bydgoskiego w pięcioleciu 1956-1960”, opracowanej przez Wojewódzką Komisję Planowania Gospodarczego i wydanej w Bydgoszczy w 1961 r.

Sesja popularno – naukowa poświęcona 600-leciu Uniwersytetu Jagiellońskiego i Akademii Chełmińskiej w Chełmnie. Rocznik Grudziądzki. T. 4, s. 263-264.

W „Kronice” Rocznika Grudziądzkiego zawarto relacje z przebiegu sesji popularno – naukowej w Chełmnie.

Statek m/s Grudziądz. Rocznik Grudziądzki. T. 4, s. 281-284.

Inauguracja obchodów Tysiąclecia dała początek inicjatywom, które miały na celu, jak najpełniejsze włączenie się do tych uroczystości. Jedną z nich było powołanie „Komitetu Akcji m/s Grudziądz”, którego zadaniem było podjęcie starań o nadanie jednemu z budowanych polskich statków handlowych nazwy „Grudziądz”. Powstały pomysł doczekał się realizacji. W dniu 15 sierpnia 1960 r. odbyły się w Gdańsku uroczystości towarzyszące podniesieniu bandery na m/s „Grudziądz”. W dwa dni później „Grudziądz” wypłynął w swój pierwszy rejs „po świecie”. Relacje z trzyletnich działań Komitetu przedstawiono w „Kronice” Rocznika Grudziądzkiego.

Teka Grudziądzka – IX wieków Grudziądza. Grafiki C. Wiśniewskiej. Grudziądz, 20 akwafort. (37 x 57 cm).

Grafiki wykonane przez C. Wiśniewską, których tematem są zabytki grudziądzkie, wydane zostały przez Oddział PTH w Grudziądzu z okazji 900-setnych urodzin miasta. Komitet redakcyjny wydawnictwa tworzyli: M. Biskup, J. Frycz, M. Turwid i A. Wolnikowski – przewodniczący.

1968

Przewodnik po Grudziądzu i okolicy. Grudziądz, s. 110, wspólnie z J. Błachnio, S. Koczyńskim.

Wydanie 2 poprawione i uzupełnione. Tekst rozdziałów opracowanych przez A. Wolnikowskiego pozostał bez zmian w stosunku do wyd. z 1965 r.

1969

Program wyborczy 1969-1973. Grudziądz 1969, s. 21.

Program wyborczy do Sejmiku i rad narodowych, wydany pod auspicjami Miejskiego Komitetu Frontu Jedności Narodowej w Grudziądzu. Uzupełniony zdjęciami, których autorem jest A. Wolnikowski, redakcyjnie odpowiedzialny za publikację.

1970

Józef Błachnio (21.08.1912 27.11.1968). Rocznik Grudziądzki. T. 5/6, s. 601-607.

Biografia zmarłego 27.11.1968 r. działacza kultury, popularyzatora i historyka regionu grudziądzkiego J. Błachnio. Zawiera również bibliografię jego prac.

Obrona pracy doktorskiej Jerzego Koniecznego z Grudziądza. Rocznik Grudziądzki.. T. 5/6, s. 596-599.

W „Kronice” Rocznika Grudziądzkiego opisano przebieg obrony pracy doktorskiej pt. „Literatura polska na Pomorzu Gdańskim w dobie zaboru”. Promotorem doc. dr B. Osmólska – Piskorska z Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu.

Oddział Polskiego Towarzystwa Historycznego w Grudziądzu. Rocznik Grudziądzki. T. 5/6, s. 568-574.

Sprawozdanie z działalności Grudziądzkiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Historycznego w latach 1963-1966.

Publikacje dotyczące Grudziądza i jego regionu w latach 1964-1965 wraz z uzupełnieniem od roku 1948. Rocznik Grudziądzki. T. 5/6, s. 609-621.

Bibliografia obejmuje 214 publikacji.

Zakończenie obchodów 900-lecia Grudziądza. Rocznik Grudziądzki. T. 5/6, s. 563-568.

Uroczystości obchodów 900-lecia Grudziądza, które zakończyły się w 1965 r. (rozpoczęły w 1963) zostały uwiecznione w „Kronice” Rocznika Grudziądzkiego.

1972

Pomorski Szlak Kopernikański. Ilustrowany Kurier Polski, nr 66, s. [6].

W ramach trwających Dni Kopernikańskich w muzeum otwarto wystawę grafik C. Wiśniewskiej i H. Brzuszkiewicz pt. „Pomorski Szlak Kopernikański”. Po uroczystości otwarcia prelekcję wygłosił A. Wolnikowski. Prelegent mówił o związkach Mikołaja Kopernika z Grudziądzem.

Pomorski Szlak Kopernikowski. Teka grafik C. Wiśniewskiej. Grudziądz, 20 akwafort (37 x 53 cm).

Grafiki C. Wiśniewskiej, których tematem jest Mikołaj Kopernik i miasta związane z jego życiem i działalnością, wydał Oddział PTH w Grudziądzu z okazji 500-setnej rocznicy urodzin Mikołaja Kopernika oraz 450-tej rocznicy jego pobytu w Grudziądzu. Komitet redakcyjny tworzyli: M. Biskup, który wydawnictwo opatrzył również wstępem, C. Wiśniewska i A. Wolnikowski – przewodniczący.

35 [Trzydzieści pięć] lat Gimnazjum Polskiego i Liceum Ogólnokształcącego im. Stefana Żeromskiego w Kwidzynie”. Warszawa 91 s., wspólnie ze S. Bortnowskim.

Monografia Gimnazjum Polskiego i Liceum Ogólnokształcącego im. S. Żeromskiego w Kwidzynie. Wydawnictwo jubileuszowe.

1975

Grudziądz w fotogramach Adama Wolnikowskiego. Grudziądz, 4 karty [składanka], wspólnie z B. Sikorską – Nowacką.

Składanka zawiera: spis 156 eksponowanych fotogramów na wystawie „Grudziądz w fotogramach A. Wolnikowskiego” w muzeum grudziądzkim oraz notę biograficzną z uwzględnieniem dokonań autora – A. Wolnikowskiego w dziedzinie fotografii.

1977

Grudziądzkie Sympozjum Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego, pt. Mikołaj Kopernik, jako ekonomista. Rocznik Grudziądzki. T. 7, s. 125-129.

W „Dniach Kopernikowskich” odbyło się sympozjum ekonomiczne, które zreferowano w „Kronice” Rocznika Grudziądzkiego.

Obrona pracy doktorskiej Mieczysława Skowrońskiego z Grudziądza. Rocznik Grudziądzki. T. 7, 129 s.

Obrona pracy doktorskiej M. Skowrońskiego w Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Marii Curie – Skłodowskiej w Lublinie. Temat pracy: „Odbudowa i rozbudowa szkolnictwa w województwie pomorskim (bydgoskim) w latach 1945-1950”. Promotorem pracy prof. dr hab. B. Głębowicz, rektor Wyższej Szkoły Nauczycielskiej w Bydgoszczy.

Obrona pracy doktorskiej Stanisława Reszkowskiego z Grudziądza Rocznik Grudziądzki. T. 7, 130 s.

Obrona pracy doktorskiej S. Reszkowskiego, pt. „Początki miast ziemi chełmińskiej na tle rozwoju osadnictwa do końca XIV w.”. Promotorem pracy prof. dr W. Hejnosz z Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu.

Obrona pracy doktorskiej Zbigniewa Nowackiego z Grudziądza. Rocznik Grudziądzki. T. 7, s. 130-131.

Obrona pracy doktorskiej Z. Nowackiego, pt. „Wpływ elementów geometrycznych powierzchni pierścienia uszczelniającego na hydrauliczne straty szczelinowe pompy wirowej”. Promotorem pracy prof. dr hab. inż. R. Kolman z Wydziału Mechaniczno – Technologicznego Politechniki Gdańskiej.

Oddział Polskiego Towarzystwa Historycznego w Grudziądzu. Rocznik Grudziądzki. T.7, s. 111-121.

Sprawozdanie z działalności Grudziądzkiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Historycznego w latach 1966-1973.

Planetarium i Obserwatorium Astronomiczne im. Mikołaja Kopernika w Grudziądzu. Rocznik Grudziądzki. T.7, s. 135-138.

Obok licznych imprez, które z okazji 450-lecia pobytu Mikołaja Kopernika w Grudziądzu, zostały zorganizowane na wyróżnienie zasługuje otwarcie w dniu 26.03.1972r. Planetarium i Obserwatorium Astronomiczne im. Mikołaja Kopernika. Historię powstania spisano w „Kronice” Rocznika Grudziądzkiego.

Pomnik Mikołaja Kopernika w Grudziądzu. Rocznik Grudziądzki. T.7, s. 131-134.

Przebieg uroczystości odsłonięcia pomnika w dniu 14.10.1972 r., z okazji 450 rocznicy ogłoszenia przez Mikołaja Kopernika rozprawy o monecie na sejmiku generalnym w Grudziądzu, opisano w „Kronice” Rocznika Grudziądzkiego.

Publikacje dotyczące Grudziądza i jego regionu w latach 1966-1972 wraz z uzupełnieniem z lat poprzednich. Rocznik Grudziądzki. T.7, s. 139-171.

Bibliografia obejmuje 457 publikacji.

Sesja astronomiczna i zjazd prezesów Oddziałów Polskiego Towarzystwa Miłośników Astronomii z okazji Obchodów Kopernikowskich w Grudziądzu. Rocznik Grudziądzki. T.7, s. 121-125.

Relacja z sesji astronomicznej pod hasłem „Wszechświat”, w ramach Obchodów Kopernikowskich w Grudziądzu.

1980

Jan Heweliusz – wystawa. Grudziądz, s. [8].

Folder do wystawy „Jan Heweliusz”. Za opracowanie materiału historycznego oraz opracowanie fotograficzne odpowiedzialnym A. Wołnikowski.

1992

Publikacje dotyczące Grudziądza i jego regionu w latach 1973-1983 wraz z uzupełnieniem z lat poprzednich. Rocznik Grudziądzki. T.10, s. 223-266.

Bibliografia obejmuje 524 publikacji. Wydana po śmierci A. Wołnikowskiego.

1994

Gen. Antoni Zdrojewski, pseudonim „Daniel” (1900-89). [w]: Almanach Grudziądzki. Red. J. Andrusikiewicza. Grudziądz, 53 s.

Biogram uczestnika Powstania Wielkopolskiego, wojny polsko-bolszewickiej oraz II wojny światowej gen. A. Zdrojewskiego – pseudonim „Daniel” (1900-1989). Nota biograficzna opracowana przez A. Wołnikowskiego, drukiem ukazała się po śmierci autora biogramu.

BIBLIOGRAFIA PRZEDMIOTOWA

1947

[tad], *Białe czapki z pieśnią i humorem*. Głos Pomorza z dnia 26.11.1947.

Rewia studentów Uniwersytetu Mikołaja Kopernika z Torunia na zakończenie „Tygodnia Akademika” w Grudziądzu. Impreza przebiegała pod patronatem prawnika grudziądzkiego L. Jezierskiego i naczelnika Wydziału Przemysłu i Handlu Zarządu Miejskiego A. Wolnikowskiego, którzy występowali z ramienia Towarzystwa Przyjaciół Młodzieży Szkół Wyższych.

1960

[hage], *Nowe władze Oddziału Grudziądzkiego Polskiego Towarzystwa Historycznego*. Ilustrowany Kurier Polski, nr 37, s.[6].

Wybrano nowe władze Oddziału Polskiego Towarzystwa Historycznego. Stanowisko wiceprezesa objął A. Wolnikowski.

Myśluborski – Wołowski Stanisław, *Polskie Towarzystwo Historyczne Oddział w Grudziądzu*. Rocznik Grudziądzki. T. 1, s. 295-299.

Sprawozdanie z działalności Oddziału Polskiego Towarzystwa Historycznego w Grudziądzu (1956-1959), z uwzględnieniem szczególnego wkładu pracy jego członków – założycieli. Wśród, których znajdował się A. Wolnikowski.

1963

Reszkowski Stanisław, *Polskie Towarzystwo Historyczne Oddział w Grudziądzu w latach 1961-1962*. Rocznik Grudziądzki. T. 3, s. 249-251.

Sprawozdanie z działalności Polskiego Towarzystwa Historycznego (1961-62). W okresie tym pracami kierował prezes S. Myśluborski. Natomiast A. Wolnikowski był jednym z trzech członków Zarządu Oddziału.

1964

[red.], *IX [Dziewięć] wieków Grudziądza*. Ilustrowany Kurier Polski, nr 289, s.[6].

Dyrektor Państwowego Muzeum w Grudziądzu, w ramach obchodów 900-lecia miasta, wystąpiła z inicjatywą powołania Społecznego Komitetu Organizacyjnego wystawy pt. "IX wieków Grudziądza". W Komitecie, jednym z członków, A. Wolnikowski.

1971

[ha], *Dzień dobry, co słyhać?*. Gazeta Pomorska, nr 147, s. 6.

Rozmowa z prezesem Grudziądzkiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Historycznego – A. Wolnikowskim. Tematem rozmowy: „Rocznik Grudziądzki”, historia herbu, pieczęci miasta, prace fotograficzne.

[red.], *Dzień Działacza Kultury*. Ilustrowany Kurier Polski, nr 111, s. [6].

Podczas uroczystości Dni Oświaty, Książki i Prasy wręczono działaczom kultury nagrody pieniężne ufundowane przez Wydział Kultury Prezydium Miejskiej Rady Narodowej. Wśród nagrodzonych – A. Wolnikowski.

1972

[red.], *Pomorski Szlak Kopernikański*. Ilustrowany Kurier Polski, nr 66, s. [6].

W ramach trwających Dni Kopernikańskich w muzeum otwarto wystawę grafik C. Wiśniewskiej i H. Brzuszkiewicz pt. „Pomorski Szlak Kopernikański”. Po uroczystości otwarcia prelekcję wygłosił A. Wolnikowski. Prelegent mówił o związkach Mikołaja Kopernika z Grudziądzem.

[w], *Pomorski Szlak Kopernikański*. Gazeta Pomorska, nr 124,s. 6.

Nakładem Polskiego Towarzystwa Historycznego ukazał się album C. Wiśniewskiej „Pomorski Szlak Kopernikański”. Tekę wydano z okazji obchodów 500 rocznicy urodzin Mikołaja Kopernika oraz 450 rocznicy pobytu Mikołaja Kopernika w Grudziądzu. Publikację opracował komitet redakcyjny w składzie, którego był A. Wolnikowski.

1973

[red.], *Pamiętki z Grudziądza*. Gazeta Pomorska, nr 135, s. 4.

Informacja o możliwości kupna pocztówek poświęconych Mikołajowi Kopernikowi, których autorem jest A. Wolnikowski.

1975

[ner], *Z okazji 30 rocznicy wyzwolenia Grudziądza*. Ilustrowany Kurier Polski, nr 51, s. [4].

Sesja naukowa dotycząca wyzwolenia miasta i powiatu oraz kształtowania się władzy ludowej przygotowana przez Ośrodek Propagandy Partyjnej i Oddział Polskiego Towarzystwa Historycznego. Uzupełnieniem tematyki sesji była wystawa fotografii A. Wolnikowskiego.

[red.], *Historia najnowsza znana i nieznaną*. Ilustrowany Kurier Polski, nr 53, s. [8].

Sesja naukowa dotycząca wyzwolenia miasta i powiatu oraz kształtowania się władzy ludowej przygotowana przez Ośrodek Propagandy Partyjnej i Oddział Polskiego Towarzystwa Historycznego. Uzupełnieniem tematyki sesji była wystawa fotografii A. Wolnikowskiego.

[red.], *Obchody 30-lecia wyzwolenia*. Gazeta Pomorska, nr 52, s. 6.

Sesja naukowa dotycząca wyzwolenia miasta i powiatu oraz kształtowania się władzy ludowej przygotowana przez Ośrodek Propagandy Partyjnej i Oddział Polskiego Towarzystwa Historycznego. Uzupełnieniem tematyki sesji była wystawa fotografii A. Wolnikowskiego.

1976

Marcinkowski Sławomir, *20 lat Polskiego Towarzystwa Historycznego w Grudziądzu*. Słowo Powszechne, nr 276, s. 5.

20-lecie Grudziądzkiego Polskiego Towarzystwa Historycznego. Omówienie dotychczasowej działalności, pracy głównych aktywistów, m.in. A. Wolnikowskiego

i zwrócenie szczególnej uwagi na wydawnictwo „Inwentarza Starostwa Grudziądzkiego z roku 1739”.

[ner], *Uznanie dla grudziądzkiego Polskiego Towarzystwa Historycznego*. Ilustrowany Kurier Polski, nr 252, s. [6].

20-lecie Grudziądzkiego Polskiego Towarzystwa Historycznego. Omówienie dotychczasowej działalności, pracy głównych aktywistów, m.in. A. Wolnikowskiego i zwrócenie szczególnej uwagi na wydawnictwo „Inwentarza Starostwa Grudziądzkiego z roku 1739”.

[red.], *20 [Dwadzieścia] lat aktywnej pracy*. Gazeta Pomorska, nr 258, s. 7.

20-lecie Grudziądzkiego Polskiego Towarzystwa Historycznego. Omówienie dotychczasowej działalności, pracy głównych aktywistów, m.in. A. Wolnikowskiego i zwrócenie szczególnej uwagi na wydawnictwo „Inwentarza Starostwa Grudziądzkiego z roku 1739”.

[ts], *Dorobek bogaty i cenny*. Nowości, nr 235, s. 3.

20-lecie Grudziądzkiego Polskiego Towarzystwa Historycznego. Omówienie dotychczasowej działalności, pracy głównych aktywistów, m.in. Adama Wolnikowskiego i zwrócenie szczególnej uwagi na wydawnictwo „Inwentarza Starostwa Grudziądzkiego z roku 1739”.

1977

[ts], *Inauguracja roku kulturalno – oświatowego*. Nowości, nr 223, s. 5.

Zasłużonym działaczom wręczono nagrody. W gronie nagrodzonych A. Wolnikowski.

[wił], *Inauguracja roku kulturalno – oświatowego*. Gazeta Pomorska, nr 225, s. 6.

Zasłużonym działaczom wręczono nagrody. W gronie nagrodzonych A. Wolnikowski.

[ner], *Inauguracja roku kulturalnego w województwie toruńskim*. Ilustrowany Kurier Polski, nr 207, s. [2].

W Domu Technika Naczelnej Organizacji Technicznej w Grudziądzu odbyła się inauguracja roku kulturalno – oświatowego województwa toruńskiego. Podczas uroczystości nadano odznaczenia państwowe, resortowe, wojewódzkie, dyplomy. Dyplom Honorowy Wojewódzkiej Rady Narodowej w Toruniu dla aktywnych działaczy kultury przyznano, m.in. A. Wolnikowskiemu.

[r], *Odnaczenia i dyplomy dla działaczy kultury*. Ilustrowany Kurier Polski, nr 209, s. [6].

W Domu Technika Naczelnej Organizacji Technicznej w Grudziądzu odbyła się inauguracja roku kulturalno – oświatowego województwa toruńskiego. Podczas uroczystości nadano odznaczenia państwowe, resortowe, wojewódzkie, dyplomy. Dyplom Honorowy Wojewódzkiej Rady Narodowej w Toruniu dla aktywnych działaczy kultury przyznano, m.in. A. Wolnikowskiemu.

[r], *W 33 rocznicę wyzwolenia Grudziądza*. Ilustrowany Kurier Polski, nr 54, s. [6].

W 33 rocznicę wyzwolenia Grudziądza – wśród wielu okolicznościowych zebrań, spotkań – odbyła się uroczystość wpisania do księgi honorowej zasłużonych obywateli miasta. W gronie wyróżnionych A. Wolnikowski.

[red.], *Konfrontacje*. Nowości, nr 203, s.

W miesiącach letnich (lipiec, sierpień) odbywały się w Toruniu „Konfrontacje toruńskie”. Miasta województwa toruńskiego kolejno przedstawiały społeczno – kulturalny dorobek swoich społeczności. W trakcie tygodnia grudziądzkiego A. Wolnikowski zaprezentował „Piękno zabytków Grudziądza” poprzez ekspozycję fotografii ze swoich zbiorów. Za indywidualny wkład pracy w przygotowanie i realizację „Konfrontacji toruńskich” wyróżniono – z Grudziądza – m.in. A. Wolnikowskiego.

[s], *Grudziądz przygotował sporo atrakcji*. Nowości, nr 182, s. 1.

W miesiącach letnich (lipiec, sierpień) odbywały się w Toruniu „Konfrontacje toruńskie”. Miasta województwa toruńskiego kolejno przedstawiały społeczno – kulturalny dorobek swoich społeczności. W trakcie tygodnia grudziądzkiego A. Wolnikowski zaprezentował „Piękno zabytków Grudziądza” poprzez ekspozycję fotografii ze swoich zbiorów. Za indywidualny wkład pracy w przygotowanie i realizację „Konfrontacji toruńskich” wyróżniono – z Grudziądza – m.in. A. Wolnikowskiego.

[wił], *Toruńskie zainauguowało „Rok Kulturalny”*. Gazeta Pomorska, nr 219, s. 1-2.

W Domu Technika Naczelnej Organizacji Technicznej w Grudziądzu odbyła się inauguracja roku kulturalno – oświatowego województwa toruńskiego. Podczas uroczystości nadano odznaczenia państwowe, resortowe, wojewódzkie, dyplomy. Dyplom Honorowy Wojewódzkiej Rady Narodowej w Toruniu dla aktywnych działaczy kultury przyznano, m.in. A. Wolnikowskiemu.

[wił], *W hołdzie wyzwolicielom Grudziądza*. Gazeta Pomorska, nr 53, s. 6.

W 33 rocznicę wyzwolenia Grudziądza – wśród wielu okolicznościowych zebrań, spotkań – odbyła się uroczystość wpisania do księgi honorowej zasłużonych obywateli miasta. W gronie wyróżnionych - A. Wolnikowski.

1979

[jes], *Srebrne insygnia dla prezydenta miasta*. Nowości, nr 53, s. 4.

W 34 rocznicę wyzwolenia Grudziądza w Ratuszu Miejskim odbyła się uroczystość wręczenia insygniów władzy prezydenta miasta. Fundatorem tradycyjnego symbolu byli rzemieślnicy z Cechu Rzemiosł Różnych. Inicjatorami wykonania symboli była sekcja fotografów. Oni też wykonali dokumentację insygniów w oparciu o autentyczne zdjęcia, które odszukał A. Wolnikowski.

[ner], *Grudziądz obchodził rocznicę wyzwolenia*. Ilustrowany Kurier Polski, nr 51, s.[6].

W 34 rocznicę wyzwolenia Grudziądza w Ratuszu Miejskim odbyła się uroczystość wręczenia insygniów władzy prezydenta miasta. Fundatorem

tradycyjnego symbolu byli rzemieślnicy z Cechu Rzemiosł Różnych. Inicjatorami wykonania symboli była sekcja fotografów. Oni też wykonali dokumentację insygniów w oparciu o autentyczne zdjęcia, które odszukał A. Wolnikowski.

[wił], *Insignia władzy od rzemieślników*. Gazeta Pomorska, nr 51, s. 4.

W 34 rocznicę wyzwolenia Grudziądza w Ratuszu Miejskim odbyła się uroczystość wręczenia insygniów władzy prezydenta miasta. Fundatorem tradycyjnego symbolu byli rzemieślnicy z Cechu Rzemiosł Różnych. Inicjatorami wykonania symboli była sekcja fotografów. Oni też wykonali dokumentację insygniów w oparciu o autentyczne zdjęcia, które odszukał A. Wolnikowski.

1980

[jes], *W salonach wystawowych Grudziądza*. Nowości, nr 42, s. 4.

„Grudziądz w fotogramach” wystawa fotografii ze zbiorów muzeum i osób prywatnych, m.in. A. Wolnikowskiego. Wystawa została zorganizowana przez grudziądzkie muzeum, przy współdziałaniu Grudziądzkiego Towarzystwa Kultury.

[nn], *Z okazji 60 rocznicy powrotu do Polski*. Ilustrowany Kurier Polski, nr 40, s. [6].

„Grudziądz w fotogramach” wystawa fotografii ze zbiorów muzeum i osób prywatnych, m.in. A. Wolnikowskiego. Wystawa została zorganizowana przez grudziądzkie muzeum, przy współdziałaniu Grudziądzkiego Towarzystwa Kultury.

[red.], *Grudziądzkie ślady Jana Heweliusza*. Gazeta Pomorska, nr 71, s. 6.

Przy okazji obchodów „Dni Astronomii” w Grudziądzu zorganizowano wystawę „Jan Heweliusz – pierwszy badacz Księżyca”. Od strony historycznej ekspozycję opracował A. Wolnikowski. Ponadto, przygotował 20 fotogramów, które wykonał na podstawie dokumentacji ikonograficznej. Wystawa dała początek przygotowaniom do grudziądzkich obchodów jubileuszowych „Heweliusz 300”.

1981

[j], *25 [Dwadzieścia pięć] lat Grudziądzkiego Polskiego Towarzystwa Historycznego*. Nowości, nr 211, s. 4.

Jubileusz 25-lecia Polskiego Towarzystwa Historycznego w Grudziądzu; oraz jej członków – założycieli, wśród których - A. Wolnikowski.

[ner], *Jubileusz grudziądzkich historyków*. Ilustrowany Kurier Polski”, nr 204, s. [6].

Jubileusz 25-lecia Polskiego Towarzystwa Historycznego w Grudziądzu; oraz jej członków – założycieli, wśród których – A. Wolnikowski.

[wił], *25 [Dwudziestopięć] lecie Polskiego Towarzystwa Historycznego w Grudziądzu*. Gazeta Toruńska, nr 218, s. 6.

Jubileusz 25-lecia Polskiego Towarzystwa Historycznego w Grudziądzu; oraz jej członków – założycieli, wśród których – A. Wolnikowski.

1982

[b], *Doktor Władysław Łęga patronem Oddziału Polskiego Towarzystwa Turystyczno – Krajoznawczego*. Ilustrowany Kurier Polski”, nr 221, s. 6.

60 rocznica powołania w Grudziądzu Oddziału Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego – poprzednika Polskiego Towarzystwa Turystyczno Krajoznawczego. Z tej okazji zorganizowano II Grudziądzki Sejmik Krajoznawczy poświęcony założycielowi Oddziału Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego dr W. Łędze. Prelekcję wygłosił, m.in. A. Wolnikowski. Podczas sejmiku nadano grudziądzkiemu oddziałowi „imię” Władysława Łęgi.

[in], *Odnaczenia dla Grudziądzan*. Gazeta Toruńska, nr 113, s. 6.

W Urzędzie Miejskim odbyła się uroczystość wręczenia medali „Za udział w wojnie obronnej 1939 r.” przyznanych przez Radę Państwa. Odnaczenie otrzymał A. Wolnikowski.

[r], *Medale za udział w wojnie obronnej 1939 r. dla Grudziądzan*. Ilustrowany Kurier Polski, nr 99, s. [4].

W Urzędzie Miejskim odbyła się uroczystość wręczenia medali „Za udział w wojnie obronnej 1939 r.” przyznanych przez Radę Państwa. Odznaczenie otrzymał A. Wolnikowski.

1983

[b], *W przeddzień lipcowego święta*. Ilustrowany Kurier Polski, nr 171, s. [8].

W Teatrze Ziemi Pomorskiej odbyła się uroczysta sesja Miejskiej Rady Narodowej Patriotyczny Ruch Odrodzenia Narodowego z okazji Święta Odrodzenia. Podczas uroczystości wręczono odznaczenia państwowe, wyróżnienia. A. Wolnikowski był jednym z uhonorowanych medalem Grudziądza „Za wybitne osiągnięcia w rozwoju miasta”.

[j], *Sejmik pożyteczny, ale nie optymistyczny*. Ilustrowany Kurier Polski, nr 140, s. [6].

Informacja o zorganizowaniu Sejmiku Społecznych Opiekunów Zabytków z inicjatywy Oddziałowej Komisji Opieki nad Zabytkami Polskiego Towarzystwa Turystyczno – Krajoznawczego w Grudziądzu. W programie sejmiku, m.in. referat A. Wolnikowskiego, pt. „Zabytki Grudziądza – rys historyczny”.

Mechliński Roman, *Znów na półkach księgarskich*. Gazeta Pomorska, nr 146, s. 3.

Po 6 latach przerwy ukazał się „Rocznik Grudziądzki” T. 8. Zawiera on informację o tym, że A. Wolnikowski nie wchodzi w skład redakcji od 16.10.1977.

[ner], *Grudziądzka wystawa wydarzeniem kulturalnym*. Ilustrowany Kurier Polski, nr 78, s. [8].

Wystawa w muzeum „Życie kulturalne Grudziądza w latach międzywojennych”. Prezentowane dokumenty udostępnił grudziądzcy kolekcjonerzy, wśród nich A. Wolnikowski.

[ner], *Odnaczenia i nagrody dla najbardziej zasłużonych*. Ilustrowany Kurier Polski, nr 243, s. [8].

W sali Ratusza Miejskiego odbyło się świąteczne spotkanie z okazji „Dni Nauczyciela”. Władze miasta złożyły podziękowania nauczycielom i pracownikom oświaty i wychowania. Medalem Komisji Edukacji Narodowej udekorowany został pracownik Urzędu Miasta w Grudziądzu A. Wolnikowski.

[r], *Zebranie numizmatyków*. Ilustrowany Kurier Polski, nr 38, s. [6].

Walne zebranie sprawozdawcze członków Polskiego Towarzystwa Archeologiczno – Numizmatycznego. Po części sprawozdawczej miał miejsce odczyt A. Wolnikowskiego, pt. „Zarys bibliograficzno-naukowy dorobku dr Władysława Łęgi”.

[red.], *Dużo ciepłych słów, odznaczenia i nagrody dla pedagogów*. Nowości, nr 202, s. 1-2.

W sali Ratusza Miejskiego odbyło się świąteczne spotkanie z okazji „Dni Nauczyciela”. Władze miasta złożyły podziękowania nauczycielom i pracownikom oświaty i wychowania. Medalem Komisji Edukacji Narodowej udekorowany został pracownik Urzędu Miasta w Grudziądzu A. Wolnikowski.

[red], *5 [Pięć] tysięcy osób na wystawie z lat międzywojennych*. Gazeta Toruńska, nr 199, s. 6.

Wystawa w muzeum „Życie kulturalne Grudziądza w latach międzywojennych”. Prezentowane dokumenty udostępnił grudziądzcy kolekcjonerzy, wśród nich A. Wolnikowski.

[red.], *Plon ekspozycji w muzeum*. Ilustrowany Kurier Polski, nr 198, s. [8].

Wystawa w muzeum „Życie kulturalne Grudziądza w latach międzywojennych”. Prezentowane dokumenty udostępnił grudziądzcy kolekcjonerzy, wśród nich A. Wolnikowski.

[red], *Święto pedagogów i wychowawców*. Gazeta Toruńska, nr 243, s. 9.

W sali Ratusza Miejskiego odbyło się świąteczne spotkanie z okazji „Dni Nauczyciela”. Władze miasta złożyły podziękowania nauczycielom i pracownikom

oświaty i wychowania. Medalem Komisji Edukacji Narodowej udekorowany został pracownik Urzędu Miasta w Grudziądzu A. Wolnikowski.

[red], *Zebranie Polskiego Towarzystwa Archeologiczno – Numizmatycznego*. Gazeta Toruńska, nr 41, s. 9.

Walne zebranie sprawozdawcze członków Polskiego Towarzystwa Archeologiczno – Numizmatycznego. Po części sprawozdawczej miał miejsce odczyt A. Wolnikowskiego, pt. „Zarys bibliograficzno-naukowy dorobku dr Władysława Łęgi”.

Reszkowski Stanisław, *20 [Dwudziesta] rocznica powstania Grudziądzkiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Historycznego za okres 21.09.1974 do 22.11.1980*. Rocznik Grudziądzki. T. 8, s. 201-211.

Sprawozdanie objęło działalność oddziału za okres dwóch kadencji: I okres 21.09.1974 – 15.10.1977 - wówczas wiceprezesem był A. Wolnikowski; II okres 16.10.1977 - 22.10.1980 nastąpiły zmiany w Zarządzie Oddziału Polskiego Towarzystwa Historycznego. W składzie Zarządu nie pojawiło się nazwisko A. Wolnikowskiego.

[stap], *III [Trzeci] Grudziądzki Sejmik Krajoznawczy*. Ilustrowany Kurier Polski, nr 271, s. [6].

Tematem III Sejmiku – historia twierdzy grudziądzkiej. W programie: referaty, zwiedzanie twierdzy, otwarcie wystawy fotogramów – ze zbiorów A. Wolnikowskiego.

[w], *Sejmik opiekunów zabytków*. Gazeta Toruńska, nr 135, s. 9.

Informacja o zorganizowaniu Sejmiku Społecznych Opiekunów Zabytków z inicjatywy Oddziałowej Komisji Opieki nad Zabytkami Polskiego Towarzystwa Turystyczno – Krajoznawczego w Grudziądzu. W programie sejmiku, m.in. referat A. Wolnikowskiego, pt. „Zabytki Grudziądza – rys historyczny”.

[wił], *Życie kulturalne Grudziądza w okresie międzywojennym*. Gazeta Toruńska, nr 94, s. 9.

Wystawa w muzeum „Życie kulturalne Grudziądza w latach międzywojennych”. Prezentowane dokumenty udostępnił grudziądzki kolekcjonerzy, wśród nich A. Wolnikowski.

1985

[r], *Grudziądz – zniszczenia wojenne*. Ilustrowany Kurier Polski, nr 68, s. [6].

Wystawa w Klubie Nauczycielskim „Kaganek” z okazji 40 rocznicy wyzwolenia miasta. Ekspozycja fotogramów ze zbiorów A. Wolnikowskiego, p.t. „Grudziądz – zniszczenia wojenne”.

1986

[b], *Nieznane zdjęcia z początku okupacji*. Ilustrowany Kurier Polski, nr 209, s. [4].

W Klubie Nauczycielskim „Kaganek” wystawa fotogramów A. Wolnikowskiego, pt. „Grudziądz w 47 rocznicę września”.

[ner], *Miastu potrzebne są wydawnictwa popularne, przewodnik turystyczny i monografia*. Ilustrowany Kurier Polski, nr 269, s. [6].

Uroczystości związane z 30-leciem Polskiego Towarzystwa Historycznego. Historia, przyszłość, plany to główne zagadnienia wokół, których toczyła się rozmowa podczas świątecznego zebrania. Poza tym, prezydent miasta i dyrektor muzeum, przyznali dyplomy i upominki zasłużonym działaczom, m.in. A. Wolnikowskiemu.

[ner], *Polskie Towarzystwo Historyczne zasłużone dla miasta i gminy*. Ilustrowany Kurier Polski, nr 267, s. [8].

Uroczystości związane z 30-leciem Polskiego Towarzystwa Historycznego. Historia, przyszłość, plany to główne zagadnienia wokół, których toczyła się rozmowa podczas świątecznego zebrania. Poza tym, prezydent miasta i dyrektor muzeum, przyznali dyplomy i upominki zasłużonym działaczom, m.in. A. Wolnikowskiemu.

1987

[mar], *Kronika kulturalna*. Gazeta Toruńska, nr 30, s. 6.

W ramach obchodów 300 rocznicy śmierci Jana Heweliusza w klubie „Kaganek” przygotowano wystawę fotogramów A. Wolnikowskiego.

[r], *Wystawa poświęcona Heweliuszowi*. Ilustrowany Kurier Polski, nr 30, s. [6].

W ramach obchodów 300 rocznicy śmierci Jana Heweliusza, w klubie „Kaganek” przygotowano wystawę fotogramów A. Wolnikowskiego.

1990

Dobkowski Jacek, *Tajemnicza kolekcja*. Nowości, nr 159, s. 2.

Cenne dla miasta zbiory A. Wolnikowskiego, po jego śmierci, zostały oplombowane ponieważ właściciel kolekcji nie sporządził testamentu pisemnego. Sprawę spadkową zajął się sąd.

Dobkowski Jacek, *Tajemniczy właściciel, tajemniczej kolekcji*. Nowości, nr 172, s. 4.

Przedstawiono nieznaną epizod, prawdopodobnie związany z Adamem Wolnikowskim. Informację przekazał redakcji gazety Antoni R., po przeczytaniu wcześniej wydrukowanej notatki na temat kolekcji prywatnej Adama Wolnikowskiego.

[gk], *Adam Wolnikowski*. Ilustrowany Kurier Polski, nr 184, s. 4.

Z żałobnej karty – nota biograficzna – nekrolog opracowany przez Grudziądzkie Towarzystwo Kultury i Koło Miłośników Dziejów Grudziądza.

A. Wolnikowski zmarł 1.08.1990 r.

1991

[b] [Byner Ryszard], *Nie zrealizowany testament Adama Wolnikowskiego*. Ilustrowany Kurier Polski, nr 78, s. 4.

Poinformowano o trwającym postępowaniu sądowym, dotyczącym części księgozbioru A. Wolnikowskiego, w którym swoje spreczne stanowiska i interesy zaprezentowały – władze miasta i rodzina Majcherczyków z Londynu (ze strony Kulerskich). Kulerscy byli właścicielami kamienic, przy ulicy Murowej, w której mieszkał A. Wolnikowski oraz przy ulicy Mickiewicza. Wolnikowski na zlecenie S. Kulerskiej pełnił rolę administratora obu nieruchomości, stąd m.in. roszczenie spokrewnionej z Kulerskimi rodziny Majcherczyków.

[b] [Byner Ryszard], *Przekazano cenne pamiątki miastu*. Ilustrowany Kurier Polski, nr 134, s. 4.

Polubownie zakończono sprawę spadku A. Wolnikowskiego, bez potrzeby rozstrzygnięcia sporu na drodze sądowej. Porozumienie, pomiędzy T. Smoter, która reprezentowała interesy rodziny Majcherczyków, a spadkobierczynią A. Wolnikowskiego – H. Rąbcy, umożliwiło przejęcie księgozbioru przez miasto.

Dobkowski Jacek, *Poplątany spadek*. Nowości, nr 84, s.8.

Tym razem władze Grudziądza postanowiły złożyć pozew do sądu przeciw H. Rąbcy, spadkobierczyni A. Wolnikowskiego. Zagmatwana sytuacja wokół kolekcji utrudniała podjęcie właściwych decyzji, zadowolających wszystkie strony zainteresowane sprawą. Ostatecznie postanowiono, że część zbiorów pochodząca z lat 1961-1990 należąca do H. Rąbcy - zgodnie z testamentem ustnym - zostanie przekazana miastu. Reszta to własność potomków S. Kulerskiej.

1992

Dobkowski Jacek, *Kolekcja pana Adama*. Nowości, nr 3, s. 5.

Opowieść o A. Wolnikowskim, jego pasjach, własnej kolekcji, w formie rozszerzonego biogramu.

Poręba Stanisław, *Poczet Zasłużonych Grudziądzan*. Gazeta Pomorska, nr 223, s. 8.

Biogram A. Wolnikowskiego, zamieszczony w cyklu „Poczet Zasłużonych Grudziądzan”.

Potęga-Magdziarz Regina, *Biografia Adama Wolnikowskiego*. Echo Grudziądza, jednodniówka z dnia 18 czerwca 1992 r., s. 7.

Biografia A. Wolnikowskiego.

1993

[b], *Cymelia w czytelni regionalnej*. Ilustrowany Kurier Polski, nr 85, s. 4.

Otwarto czytelnię regionalną w Bibliotece Miejskiej w Grudziądzu, w której znajduje się prywatny księgozbiór A. Wolnikowskiego. Czytelni nadano „imię” właściciela kolekcji.

1994

Opaska Czesław, *Adam Wolnikowski, historyk regionu, bibliofil, publicysta i kolekcjoner*. [w:] Almanach Grudziądzki. Red. J. Andrusikiewicza. Grudziądz, s. 53-54.

Biografia A. Wolnikowskiego (maturzysta, absolwent Państwowego Gimnazjum Matematyczno-Przyrodniczego w Grudziądzu, z roku 1936).

1996

Potęga-Magdziarz Regina, *Adam Wolnikowski (1915-1990)*. Rocznik Grudziądzki. T. 12, s. 255-260.

Biogram A. Wolnikowskiego oraz bibliografia jego prac. Pierwszy raz ukazała się drukiem w 1992 r. w jednodniówce grudziądzkiej „Echo Grudziądz”

1998

Wajler Anna, *Herb Grudziądza z wizerunkiem Biskupa Chrystiana*. [w:] Grudziądz miastem Chrystiana. Materiały posesyjne. Grudziądz, s. 72-73.

W przedstawionych dziejach herbu i pieczęci miasta Grudziądza, w oparciu o badania prof. M. Gumowskiego, znajduje się fragment mówiący o udziale A. Wolnikowskiego w powstałej historii o herbie grudziądzkim.

1999

Krzyś Jerzy, *Kalendarium – Grudziądz 2000*. Grudziądz 1999, s. 109.

Pod datą 1.08.1990 odnotowano: „10 lat temu zmarł w Grudziądzu A. Wolnikowski, lat 75, zasłużony urzędnik samorządowy, historyk regionu grudziądzkiego, fotografik, kolekcjoner, a zwłaszcza bibliofil. Jego zbiór książek został przekazany Bibliotece Miejskiej i stanowi podstawę zbiorów czytelnicy regionalnej”.

2000

Poręba Stanisław, *Wybitni grudziądzanie XX w.* [w:] *Kalendarz Grudziądzki 2000*. Red. K. Skowrońskiej. Grudziądz, s. 56.

W rozdziale „Wybitni grudziądzanie” – wśród 15 nazwisk – biogram A. Wolnikowskiego.

2003

Jakubczak Leszek, *Jeszcze o Adamie Wolnikowskim (1915-1990)*. *Rocznik Grudziądzki*. T 15, s. 345-346.

W formie listu do redakcji, jego autor przedstawia swoje uwagi zaprzeczające informacji, dotyczącej inicjatywnej roli A. Wolnikowskiego przy tworzeniu PTH – oddział w Grudziądzu i „Rocznika Grudziądzkiego”, które zostały zawarte we wcześniej drukowanych biogramach autorstwa R. Potęgi-Magdziarz i C. Opałki.

WYKAZ ŹRÓDEŁ, WYBÓR LITERATURY

ŹRÓDŁA

- Ankieta personalna, z dnia 22.11.1951 r. (Biblioteka Miejska w Grudziądzu, akta osobowe Adama Wolnikowskiego).
- Archiwum Państwowe w Toruniu, Akta Adama Wolnikowskiego (1909-1963), syg. 1-37.
- Ausweis für Marta Wolnikowska. Lisewo 1941 r. (BM w Grudziądzu, akta osobowe Adama Wolnikowskiego).
- Charakterystyka Obywatela Adama Wolnikowskiego przez Prezydium MRN w Grudziądzu (BM w Grudziądzu, akta osobowe Adama Wolnikowskiego).
- Dane do uzupełnienia wniosku o nadanie Złotego Krzyża Zasługi dla działacza Polskiego Towarzystwa Historycznego Adama Wolnikowskiego (BM w Grudziądzu, akta osobowe Adama Wolnikowskiego).
- Kwestionariusz weryfikacyjny Alojzego Wolnikowskiego skierowany do Związku Bojowników o Wolność i Demokrację (BM w Grudziądzu, akta osobowe Adama Wolnikowskiego).
- Legitymacja członkowska Alojzego Wolnikowskiego nr 112 Związku Zrzeszeń Kupieckich na Pomorzu. Zrzeszenie Kupców Samodzielnych w Chełmnie, z dnia 7.08.1947 r. (BM w Grudziądzu, akta osobowe Adama Wolnikowskiego).
- Odpis aktu urodzenia Apolonii Wolnikowskiej, z dnia 14.06.1926 r. (BM w Grudziądzu, akta osobowe Adama Wolnikowskiego).
- Odpis zupełny aktu urodzenia Alfonsa Wolnikowskiego, z dnia 8.04.1969 r. Lisewo (BM w Grudziądzu, akta osobowe Adama Wolnikowskiego).
- Opinia o pracowniku dokonana przez Prezydium MRN w Grudziądzu (BM w Grudziądzu, akta osobowe Adama Wolnikowskiego).
- Pełnomocnictwo Rządu Demokratycznej Polski, z dnia 19.03.1943 r. (BM w Grudziądzu, akta osobowe Adama Wolnikowskiego, fotokopia).
- Podziękowania Muzeum dla Adama Wolnikowskiego, z dnia 12.10.1984 r. (BM w Grudziądzu).
- Potwierdzenie odbioru publikacji ze zbiorów Adama Wolnikowskiego, z dnia 26.05.1978 r. (BM w Grudziądzu).

Protokół przejęcia księgozbioru Adama Wolnikowskiego, z dnia 27.05.1993 r. (BM w Grudziądzu).

Protokół z pracy Komisji powołanej celem oceny i inwentaryzacji muzealiów i archiwaliów znajdujących się w zbiorach Adama Wolnikowskiego, z dnia 18.10.1991r. (BM w Grudziądzu).

Protokół zdawczo-odbiorczy sporządzony przez Muzeum, z dnia 11.10.1976 r. (BM w Grudziądzu).

Protokół zdawczo-odbiorczy sporządzony przez Muzeum, z dnia 17.03.1983 r. (BM w Grudziądzu).

Spis książek przekazanych w depozyt, z dnia 19.03.1972 r. (BM w Grudziądzu).

Spis wypożyczonych fotogramów do Muzeum, z dnia 22.05.1980 r. (BM w Grudziądzu).

Uchwała Nr XIV/62/71 MRN w Grudziądzu, z dnia 14.06.1971 r. (BM w Grudziądzu, akta osobowe Adama Wolnikowskiego).

Uchwała Nr 431/91 Zarządu Miasta Grudziądza, z dnia 18.12.1991r. wraz z załącznikami nr 3, 4, 5, w sprawie przekazania zbiorów Adama Wolnikowskiego (BM w Grudziądzu).

Wolnikowski A., Zapiski wojenne (BM w Grudziądzu, akta osobowe Adama Wolnikowskiego, maszynopis).

Zatwierdzenie wyboru ławnika przez starostę powiatu. Chełmno 1929 (BM w Grudziądzu, akta osobowe Adama Wolnikowskiego).

Zestawienie programów wystawowych (...), z dnia 2.06.1977 r. (BM w Grudziądzu).

Życiorys Adama Wolnikowskiego (bez daty) (BM w Grudziądzu, akta osobowe Adama Wolnikowskiego, maszynopis).

Życiorys Alojzego Wolnikowskiego, z dnia 29.12.1937 r. (BM w Grudziądzu, akta osobowe Adama Wolnikowskiego, kopia).

Życiorys Adama Wolnikowskiego, z dnia 14.04.1966 r. (BM w Grudziądzu, akta osobowe Adama Wolnikowskiego, rękopis).

Życiorys Adama Wolnikowskiego, z dnia 15.11.1977 r. (BM w Grudziądzu, akta osobowe Adama Wolnikowskiego, maszynopis).

Życiorys Adama Wolnikowskiego, z 1951 r. (BM w Grudziądzu, akta osobowe Adama Wolnikowskiego, maszynopis).

OPRACOWANIA

- Almanach Grudziądzki. Red. J. Andrusikiewicza. Grudziądz 1994.
- Bandtkie J.S., Historia drukarni krakowskich. Warszawa 1974.
- Bibliografia. Metodyka i organizacja. Red. Z. Żmigrodzkiego. Warszawa 2000.
- Biskup M., Osady na prawie polskim na Pomorzu Gdańskim w pierwszej połowie XV w. [w:] Stosunki komunikacyjne Pomorza. Toruń 1935, s. 182-224.
- Błachnio J., Przewodnik po Grudziądzu i okolicy. Grudziądz 1965.
- Błachnio J., Przewodnik po Grudziądzu i okolicy. Grudziądz 1968.
- Bohusz-Szyszek Z., Wrześniowym szlakiem. Londyn [1942?].
- Bury R. de, O miłości do ksiąg to jest philobiblon. Traktat łaciński spolszczył J. Kasprowicz. Lwów 1921.
- Dubowik H., Dzieje książki i bibliotek. Warszawa 1982.
- Dunin C., Dunin J., Philobiblon polski. Wrocław 1983.
- Dzieje Chełmna i jego regionu. Zarys monograficzny. Red. M. Biskupa. Toruń 1968.
- Dzieje Grudziądza. Red. J. Danielewicz. Grudziądz 1992.
- Encyklopedia wiedzy o książce. Wrocław 1971.
- Encyklopedia współczesnego bibliotekarstwa polskiego. Wrocław 1976.
- Fankidejski J., Obrazy cudowne i miejsca w dzisiejszej Diecezji Chełmińskiej. Pelplin 1880.
- Froelich X., Góra Zamkowa. Tłum. z j. niem. J. Hinz. Grudziądz 2000.
- Grudziądz. Przewodnik. Red. J. Błachnio. Grudziądz 1961.
- Grudziądz i okolice. Przewodnik. Red. S. Poręby. Grudziądz 1990.
- Grudziądz po dziesięciu latach wolności. Grudziądz 1930.
- Łowiecki M., Dzieje nauki polskiej. Warszawa 1981.
- Karliński, Żywot Kopernika i jego naukowe zasługi. Kraków 1873.
- Kotlubaj E., Galeria Nieświeżska portretów Radziwiłłowskich. Wilno 1857.
- Kwiatkowski K., Dzieje narodu polskiego. Warszawa 1823.
- Michalski J., 55 lat wśród książek. Wrocław 1976.
- Myśluborski-Wołowski S., Szkice grudziądzkie. Gdańsk 1969.
- Opalka C., Adam Wolnikowski – historyk regionu, bibliofil, publicysta, kolekcjoner. [w:] Almanach Grudziądzki. Red. J. Andrusikiewicza. Grudziądz 1994, s. 53-54.
- Otwinowski E., Dzieje Polski pod panowaniem Augusta II. Kraków 1849.

- Orzażewski C., Zarys dziejów książki i księgarstwa. Poznań 1963.
- Paprocki B., Herby Rycerstwa Polskiego. Kraków 1858.
- Pepliński W., Prasa pomorska w Drugiej Rzeczypospolitej: system funkcjonowania i oblicze społeczno-polityczne prasy polskiej. Gdańsk 1987.
- Sławińska E., Życie kulturalno – literackie Grudziądza w latach 1918-1939. Gdańsk 1980.
- Słownik historii Polski. Red. T. Łepkowskiego. Warszawa 1969.
- Słownik polskich towarzystw naukowych. T 1. Red. L. Łosia. Wrocław 1978.
- Słownik polskich towarzystw naukowych. T 3. Red. L. Łosia. Wrocław 1983.
- Słownik pracowników książki polskiej. Red. I. Treichel. Warszawa 1972.
- Szwejkowska H., Wybrane zagadnienia z dziejów książki XIX-XX w. Warszawa 1979.
- Tondel J., Biblioteka Zamkowa księcia Albrechta Pruskiego w Królewcu. Toruń 1992.
- Tondel J., Historia książki i biblioteki. Wybór źródeł. Cz. 2.1. Polska (od początku XIX w. do 1945 r.). Toruń 1989.
- Trawińska-Słabęcka D., Bibliofilstwo. Jelenia Góra [b.r.].
- 35 [Trzydzieści pięć] lat Gimnazjum Polskiego i Liceum Ogólnokształcącego im. S. Żeromskiego w Kwidzynie. Red. S. Bortnowskiego. Kwidzyn 1972.
- Tujakowski A., Z dziejów drukarstwa i piśmiennictwa na Pomorzu. Toruń 1975.
- Uniwersalna Klasyfikacja Dziesiętna. Wydanie skrócone dla bieżącej bibliografii narodowej i bibliotek publicznych. Publikacja nr UDC-POZZ autoryzowane przez Konsorcjum UKD nr licencji UDC-9709. Warszawa 1997.
- Vettr J.A., Przyjaciel Dzieci Polski. Królewiec 1845.
- Wajler A., Herb Grudziądza z wizerunkiem biskupa Chrystiana. [w:] Grudziądz miastem Chrystiana. Materiały posesyjne. Grudziądz 1998. s. 69-74.
- Wielkopolski słownik biograficzny. Warszawa 1981.
- Wilkierz Miasta Grudziądza. Grudziądz 1642 (rękopis).
- Województwo kujawsko-pomorskie. Bydgoszcz 1999.
- Wolnikowski A., Gen. Antoni Zdrojewski pseudonim „Daniel” (1900-1989). [w:] Almanach Grudziądzki. Red. J. Andrusikiewicz. Grudziądz 1994, s. 53.
- Wolnikowski A., Inwentarz Starostwa Grudziądzkiego z 1739. Grudziądz 1963.
- www.biblioteka.grudziadz.pl
- Zarański S., Geograficzne imiona słowiańskie. Kraków 1878.

Zarys historii Polski. Red. J. Tazbira. Warszawa 1980.

CZASOPISMA

[b], Cymelia w czytelni regionalnej. Ilustrowany Kurier Polski 1993, nr 85, s. 4.

[b], Doktor Władysław Łęga patronem Oddziału PTTK. Ilustrowany Kurier Polski 1982, nr 221, s. 4.

[b], Nieznane zdjęcia z początków okupacji. Ilustrowany Kurier Polski 1986, nr 209, s. 4.

Bieńkowska B., Kilka uwag i propozycji w sprawie badań księgozbiorów historycznych. Studia o Książce 1986, t. 16, s. 3-17.

Brzostowski E., Poręba S., Koło Miłośników Dziejów Grudziądza w latach 1986-89. Rocznik Grudziądzki 1992, t.10, s. 206-211.

Dobkowski J., Kolekcja pana Adama. Nowości 1992, nr 3, s. 5.

Dobkowski J., Poplątany spadek. Nowości 1991, nr 84, s. 8.

Dobkowski J., Przekazano cenne pamiątki miastu. Nowości 1991, nr 134, s. 4.

Grochowski F., Walki grupy operacyjnej gen. Bołtucia nad Osą. Rocznik Grudziądzki 1963, t. 3, s. 126-172.

Gumowski M., Herb i pieczęcie miasta Grudziądza. Rocznik Grudziądzki 1961, t. 2, s. 141-158

[mar], Kronika kulturalna. Gazeta Toruńska 1987, nr 30, s. 6.

Mechliński R., Znów na półkach księgarskich. Gazeta Pomorska 1983, nr 146, s. 4.

Opalka C., Działalność Klubu Absolwentów Szkół Średnich w Grudziądzu z lat 1920-56 w latach 1989-1992. Rocznik Grudziądzki 1994, t. 11, s. 226-228.

Opalka C., Koło Wychowanków Szkół Średnich w Grudziądzu w latach 1920-39. Rocznik Grudziądzki 1992, t. 10. s. 216-219.

Potęga-Magdziarz R., Adam Wolnikowski (1915-1990). Rocznik Grudziądzki 1996, t. 12, s. 225-260.

[r], Grudziądz zniszczenia wojenne. Ilustrowany Kurier Polski 1985, nr 68, s. 6.

[red.]Obchody 30-lecia wyzwolenia Grudziądza. Gazeta Pomorska 1975, nr 52, s. 6.

[red], Repertuar kin grudziądzkich. Goniec Nadwiślański 1934 nr 54.

[red.], Zebranie Polskiego Towarzystwa Archeologicznego i Numizmatycznego. Gazeta Toruńska 1983, nr 41, s. 9.

- Reszkowski S., Dwudziesta rocznica powstania grudziądzkiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Historycznego. Rocznik Grudziądzki 1983, t. 8, s. 195-197.
- [s], Grudziądz przygotował sporo atrakcji. Nowości 1978, nr 182, s. 1.
- Teka Komisji Historii Sztuki TNT. Toruń 1959, t. 8, z. 1, s. 5.
- [w], Sejmik Opiekunów Zabytków. Gazeta Toruńska 1983, nr 135, s. 9.
- Wolnikowski A., Grudziądz Mikołajowi Kopernikowi. Gazeta Pomorska 1958, nr 298, s. 4.
- Wolnikowski A., Inauguracja obchodów 900-lecia Grudziądza. Rocznik Grudziądzki 1965, t. 4, s. 259-263.
- Wolnikowski A., Inauguracja obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego w Grudziądzu. Rocznik Grudziądzki 1961, t. 2, s. 209-210.
- Wolnikowski A., Józef Błachnio (1912-1968). Rocznik Grudziądzki 1970, t. 5/6, s. 601.
- Wolnikowski A., Obrona pracy doktorskiej Jerzego Koniecznego z Grudziądza. Rocznik Grudziądzki 1970, t. 5/6, s. 596-599.
- Wolnikowski A., Obrona pracy doktorskiej Mieczysława Skowrońskiego z Grudziądza. Rocznik Grudziądzki 1977, t. 7, s. 129.
- Wolnikowski A., Obrona pracy doktorskiej Zbigniewa Nowackiego z Grudziądza. Rocznik Grudziądzki 1977, t. 7, s. 130-131.
- Wolnikowski A., Obrona pracy doktorskiej Stanisława Reszkowskiego z Grudziądza. Rocznik Grudziądzki 1977, t. 7, s. 130.
- Wolnikowski A., Oddział PTH w Grudziądzu w latach 1963-1966. Rocznik Grudziądzki 1970, t. 5/6, s. 568-574.
- Wolnikowski A., Oddział PTH w Grudziądzu w latach 1966-1973. Rocznik Grudziądzki 1977, t. 7, s. 11-121.
- Wolnikowski A., Planetarium i Obserwatorium Astronomiczne im. Mikołaja Kopernika w Grudziądzu. Rocznik Grudziądzki 1977, t. 7, s. 1335-138.
- Wolnikowski A., Polskie Towarzystwo Historyczne w Grudziądzu w latach 1963-1965. Rocznik Grudziądzki 1970, t. 5/6, s. 574-576.
- Wolnikowski A., Pomnik Mikołaja Kopernika w Grudziądzu. Rocznik Grudziądzki 1977, t. 7, s. 131-134.
- Wolnikowski A., Publikacje dotyczące Grudziądza i jego regionu. Rocznik Grudziądzki 1992, t. 10, s. 223-266.

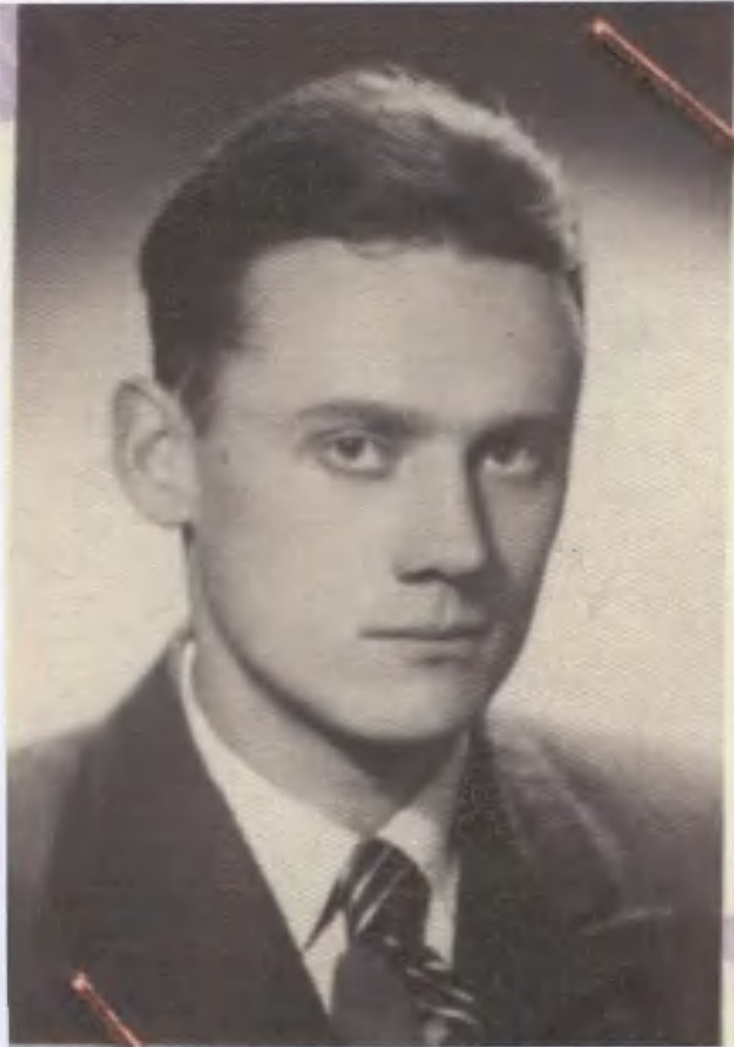
- Wolnikowski A., Rocznik Statystyczny Województwa Bydgoskiego. Rocznik Grudziądzki 1965, t. 4, s. 246-248.
- Wolnikowski A., Rozwój społeczno-gospodarczy województwa bydgoskiego w pięcioleciu 1956-60. Rocznik Grudziądzki 1965, t. 4, s. 257-258.
- Wolnikowski A., Sesja popularno-naukowa poświęcona 600-leciu Uniwersytetu Jagiellońskiego i Akademii Chełmińskiej w Chełmnie. Rocznik Grudziądzki 1965, t. 4, s. 263-264.
- Wolnikowski A., Statek m/s Grudziądz. Rocznik Grudziądzki 1965, t. 4, s. 281-284.
- Wolnikowski A., Sesja astronomiczna i zjazd prezesów oddziałów Polskiego Towarzystwa Miłośników Astronomii z okazji obchodów kopernikowskich w Grudziądzu. Rocznik Grudziądzki 1977, t. 7, s. 121-129.
- Wolnikowski A., Władysław Jan Łęga (1884-1960). Rocznik Grudziądzki 1961, t. 2, s. 201-208.
- Wolnikowski A., Zakończenie obchodów 900-lecia Grudziądza. Rocznik Grudziądzki 1970, t. 5/6, s. 563-568.

ANEKS

1. Fotografia rodzinna Wolnikowskich, 1917 r.
2. Adam Wolnikowski, 1946 r.
3. Okładka czasopisma historycznego „Rocznik Grudziądzki”, zaprojektowana przez Adama Wolnikowskiego, który w latach 1961-1977 współpracował z wydawnictwem.
4. Rękopis „Inwentarz Starostwa Grudziądzkiego z 1739 r.” w zbiorach Biblioteki Miejskiej w Grudziądzu.
5. „Inwentarz Starostwa Grudziądzkiego z 1739 r.”, który opracował i wydał Adam Wolnikowski.
6. Grudziądz – widok od strony Wisły. Fotografia Adama Wolnikowskiego.
7. Grudziądz – fragment murów miejskich wzdłuż ul. Zamkowej. Fotografia Adama Wolnikowskiego.
8. Grudziądz–Państwowe Liceum Pedagogiczne dla Wychowawczyń Przedszkoli. Fotografia Adama Wolnikowskiego.
9. Grudziądz – Technikum Mechaniczne. Fotografia Adama Wolnikowskiego.
10. Grudziądz – Teatr Ziemi Pomorskiej. Fotografia Adama Wolnikowskiego.
11. Grudziądz–fragment Ogrodu Botanicznego. Fotografia Adama Wolnikowskiego.
12. Grudziądz- fragment miasta. Fotografia Adama Wolnikowskiego.
13. Grudziądz- fragment miasta. Fotografia Adama Wolnikowskiego.
14. Adam Wolnikowski. Wystawa w Muzeum Miejskim: „Grudziądz w fotogramach Adama Wolnikowskiego”.
15. Prośba Muzeum Miejskiego w Grudziądzu skierowana do Adama Wolnikowskiego.
16. Podziękowanie Muzeum Miejskiego w Grudziądzu skierowane do Adama Wolnikowskiego.
17. Adam Wolnikowski.
18. Ekslibris Adama Wolnikowskiego.
19. Wklejka antykwareczna potwierdzająca sposób nabycia druku.
20. Wklejka antykwareczna potwierdzająca sposób nabycia druku.
21. Prywatny rejestr wypożyczeń książek z kolekcji Adama Wolnikowskiego, z własnoręcznym podpisem właściciela.

1. Fotografia rodzinna Wolnikowskich, 1917 r.

2. Adam Wolnikowski, 1946 r.

POLSKIE TOWARZYSTWO HISTORYCZNE
ODDZIAŁ W GRUDZIĄDZU

ROCZNIK
GRUDZIĄDZKI

IV

1965

3. Okładka czasopisma historycznego „Rocznik Grudziądzki”, zaprojektowana przez Adama Wolnikowskiego, który w latach 1961-1977 współpracował z wydawnictwem.

5040
STAROSTWO
GRUDZIADZKIE

w Województwie Chełmińskim

P O Ł O Z O N E

a teraz na

łasne Wielmożnego łędomości
Pana Ierzego Wandalina z Wielkich
Koniczyń Mnischa Podkomorzego
Wielkiego Xięstwa Litewskiego
Sanockiego Grudziadzkiego Luba-
czewskiego Kampinoskiego &c.

S T A R O S T E

w Roku Pańskim 1730

przez Kommissarza zastanego

O D E B R A N E

4. Rękopis „Inwentarz Starostwa Grudziadzkiego z 1739 r.” w zbiorach Biblioteki Miejskiej w Grudziądzu

PODSKIE TOWARZYSTWO HISTORICZNE
KRAJOWE W GRUDZIĄDZIE

INWENTARZ STAROSTWA GRUDZIĄDZKIEGO Z ROKU 1739

5. „Inwentarz Starostwa Grudziądzkiego z 1739 r.”, który opracował i wydał Adam Wolnikowski

6. Grudziądz – widok od strony Wisły. Fotografia Adama Wolnikowskiego

7. Grudziądz – fragment murów miejskich wzdłuż ul. Zamkowej. Fotografia Adama Wolnikowskiego

8. Grudziądz – Państwowe Liceum Pedagogiczne dla Wychowawczyń Przedszkoli. Fotografia Adama Wolnikowskiego

9. Grudziądz – Technikum Mechaniczne. Fotografia Adama Wolnikowskiego

10. Grudziądz – Teatr Ziemi Pomorskiej. Fotografia Adama Wolnikowskiego

11. Grudziądz – fragment Ogrodu Botanicznego. Fotografia Adama Wolnikowskiego

12. Grudziądz- fragment miasta. Fotografia Adama Wolnikowskiego

13. Grudziądz- fragment miasta. Fotografia Adama Wolnikowskiego

14. Adam Wołnikowski. Wystawa w Muzeum Miejskim: „Grudziądz w fotografiach Adama Wołnikowskiego”

MUZEUM W GRUDZIĄDZU

D Y R E K C J A : U L . W O D N A 3/5 T E L . 202-07, 202-08

KONTO BANKOWE NBP I O GRUDZIĄDZ
NR 87157-1106-223
SKRYTKA POCZTOWA 36

L. dz. 54/II/82

Grudziądz, dnia 25 października 1982 r.

Sz. Pan
Adam Wolnikowski
Grudziądz

Szanowny Panie,

Dział Historii Muzeum w Grudziądzu przygotowuje wystawę pt. "Życie kulturalne Grudziądz w latach międzywojennych". Ponieważ zbiory własne Muzeum w tym zakresie są niewystarczające zracamy się o pomoc przy realizacji wystawy do kolekcjonerów prywatnych. Znając Pańskie zainteresowania historyczne, mamy nadzieję, że zechce Pan udostępnić nam swoje zbiory w celu eksponowania ich na wystawie. Przykładowe tematy, które chcemy przekazać to : życie naukowe, muzyczne, prasa, teatr, sztuka/. Scenariusz wystawy opracowuje i kwerendę z nim związaną przeprowadza mgr Anna Wajler. Frągnęlibyśmy zakończyć kwerendę do końca br. Otwarcie wystawy przewidujemy w marcu 1983 roku.

Licząc na Pańska przychylną współpracę

pozostajemy z poważaniem -

DZIAŁ HISTORII
Anna Wajler
mgr Anna Wajler

15. Prośba Muzeum Miejskiego w Grudziądzu skierowana do Adama Wolnikowskiego

M
G

M U Z E U M W G R U D Z I A D Z U

86-300 G R U D Z I A D Z U L. W O D N A 35 T E L. 202-07, 202-08

KONTO BANKOWE NBP I O GRUDZIĄDZ

NR 87157-1186

SKRYTKA POCZTOWA 58

L.dz. 76/IV/84

Grudziądz, dnia 12 października 1984 r.

Pan

Adam Wolnikowski

ul. Murowa 29

w G r u d z i ą d z u

Dyrekcja Muzeum w Grudziądzu wyraża serdeczne podziękowanie za umożliwienie nam wydania teki z reprodukcjami grafik uświetniającej jubileusz 100-lecia zbiorów grudziądzkiego Muzeum. Znalazły się w niej m.in. reprodukcje dwóch grafik z Pańskich zbiorów, za których użyczenie jesteśmy bardzo wdzięczni :

1. F. Bils - "Widok na Grudziądz z Góry Zamkowej" , 1837
litografia, 15,6 x 21,2 cm
2. C.A. Mann - "Grudziądz", I połowa XIX w., litografia
12,3 x 20,4 cm.

Wykorzystaliśmy także reprodukcję herbu miasta w wersji opracowanej przez Pana.

Z wyrazami szacunku -

WICEDYREKTOR

[Signature]
mgr Jadwiga [Signature]

17. Adam Wolnikowski

18. Ekslibris Adama Wolnikowskiego

19. Wklejka antykwareczna potwierdzająca sposób nabycia druku

20. Wklejka antykwareczna potwierdzająca sposób nabycia druku

Wypisane

PRYWATNY KSIĘGOZBIOR
ADAMA WOLNIKOWSKIEGO
ZAM. PRZY UL. MIEROWEJ 29
W GRODZISZU

REJESTR WYPOŻYCZEŃ

21. Prywatny rejestr wypożyczeń książek z kolekcji Adama Wolnikowskiego, z własnoręcznym podpisem właściciela

BIBLIOTEKA MIEJSKA
Im. W. Kulorskiego w Grudziądzu

941438	Tomaszew ska V, Wdew... 000.875
--------	--